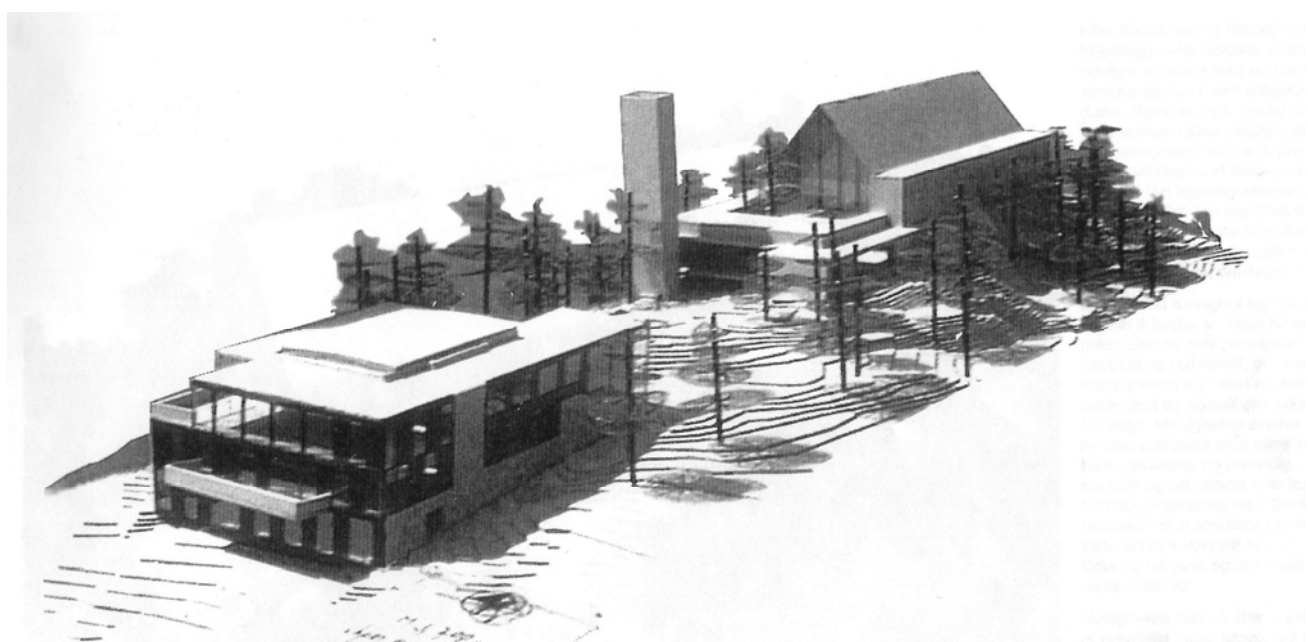

Mortensrud kirke – et samarbeidsprosjekt?

Masteroppgave i kunsthistorie

av

Ragnhild Lavik

Universitetet i Oslo

Institutt for filosofi, idé- og kunsthistorie og klassiske språk

Seksjon for kunsthistorie, vår 2007

Forord

Min interesse for Mortensrud kirke skriver seg tilbake til presentasjonen i dagsavisene etter vigslingen i 2002. Omtalene og bildematerialet fortalte om kirkearkitektur som var ny og annerledes. I denne kirken holdt presten søndagspreken fra en fjellknaus i kirkegulvet og veggene var av glass så gudstjenesten kunne lignedes med en skogstur, furuene vokste til og med inne i kirken. Skifermurene svedde i løse luften uhemmet av tyngdeloven. Dette måtte jeg finne ut mer om, og det jeg har funnet er det avhandlingen handler om. Under arbeidet avdekket det seg en interessant prosess som har hatt betydning for den arkitektoniske utformingen av kirkeanlegget. Det ble en spennende oppdagelsesferd. Jeg har hatt god hjelp på ferden av mennesker som har gitt av sin tid, sin fagkunnskap og sin innsikt. Jeg vil takke:

Wenche Braathen, Stig Fossum, Tømm Kristiansen og sokneprest Svein-Erik Skibrek, Mortensrud menighet, for god informasjon og nyttig materiale, Tor Holtan-Hartwig, Nordstrand menighet, som ga meg viktige innspill i startfasen, Ulf Grønvold, Nasjonalmuseet og Oddbjørn Sørmoen, Riksantikvaren, som tok seg tid til samtaler og ga råd om litteratur, Berit Hunnestad, Kirkelig Kulturverksted, for utfyllende detaljer og nyansering, Annelise Bjerkan og Jan Olav Jensen, Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, for intervjuer og arkivmateriale, Torbjørn Borgen, Kirkelig fellestråd, for intervju og uvurderlig hjelp med tilgang til arkiv og Arne E. Sæther, kirkekonsulent, for innsiktsfulle samtaler om kirkebygg og kirkearkitektur. Professor dr. theol. Helge Fæhn har gitt meg innblikk i kirkebyggets historie og Marianne Uri Øverland, Asker kirkelig fellestråd, har bidratt med nyttige opplysninger.

En varm takk til min veileder, Espen Johnsen, Institutt for idé- og kunsthistorie og klassiske språk. Solid faglige veiledning, tålmodighet og tillit har gjort det mulig for meg å gjennomføre denne undersøkelsen.

Oppmuntring og interesse fra mine døtre, Susanne og Margrethe, og mine barnebarn, Andreas og Sara, har betydd mye.

Sandvika, mai 2007

Ragnhild Lavik

Innholdsfortegnelse

FORORD	1
INNHALDSFORTEGNELSE	2
PROBLEMSTILLING OG METODE.....	5
MATERIALE OG KILDER.....	7
FORSKNINGSHISTORIE OG MOTTAKELSE I MASSEMEDIER OG FAGPRESSE	8
Forskningshistorie.....	9
Norske massemedier og fagpresse	9
Internasjonal fagpresse.....	11
DISPOSISJON	12
KAPITTEL 1 MORTENSRUD KIRKE – EN BESKRIVELSE AV DET OPPFØRTE BYGGET	13
Topografi og eksteriør.....	13
Konstruksjon og materialer.....	15
Planløsning	16
Kirkerommet.....	16
KAPITTEL 2 KIRKEBYGGERIET I NORGE – EN KORT HISTORIKK	18
Kirkearkitektur	21
Den norske kirken i nyere tid.....	22
Internasjonal utvikling	25
Liturgisk reform.....	27
KAPITTEL 3 MORTENSRUD I STØPESKJEEN	28
Geografi og demografi.....	28
Dannelsen av frivillig menighetskrets.....	29
Planarbeidet organiseres	30
Idédugnad i Rudene menighet.....	31
Visjonsnotat	33
Sambrukskirke	34
Utkast til rom- og funksjonsplan for Rudene kirke.....	35
Menigheten på Mortensrud ønsker seg en katedral	35
Fra kapell til katedral	36
Kirkelig Kulturverksted overbeviste menigheten.....	37
Kapellet i grotten	38
Organisering av det videre arbeid	38
Tomtevalg og begrunnelse	39
Valg av arkitekt.....	41
Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS.....	42
Fra profan til sakral arkitektur.....	43
Byggeprogrammets forutsetninger.....	44
KAPITTEL 4 PROSJEKTERINGSFASE.....	46
Visjonene konkretiseres	46
De første skissene	48
Flatt tak – glem det!	49
Ny kirke på Mortensrud/Skisseprosjekt	50
Tomten som premissleverandør	50
Skisseprosjektet - det enkle og robuste	51
Tanker om utsmykning	53
Ingen applaus denne gangen heller!.....	53
Presentasjon av ny kirke på Mortensrud 1999	54
Skriftestol i kirken.....	55
Menighetsdugnad på kirketomten	55
KAPITTEL 5 BYGGEPROSESSEN	57
Grunnstensnedleggelse	57
Byggeprosess med komplikasjoner.....	58
Trærne ”den store bøygen”	58
En byggeteknisk utfordring	59
Kirkerommets funksjonalitet.....	60
Vigsling av kirken.....	62
Høy utmerkelse for Mortensrud kirke.....	63

KAPITTEL 6 ARKITEKTENS REFERANSERAMME	64
Christian Norberg-Schulz	64
Sverre Fehn	65
Fruktbare assosiasjoner	67
Hvorfor bygger vi kirker i stein?.....	68
Basilikaen på Mortensrud	68
Moderne ikoner i sakralarkitekturen	69
Notre Dame du Haut, Ronchamp - pilegrimstradisjonen	69
St. Petri – ”något helt nytt”	71
Tempelplassens kirke og St. Johannes kapell – brutalisme og ærlighet	72
”Ruinen” på Mortensrud	73
KAPITTEL 7 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	74
Menigheten – målsetting og strategier	75
Det ble ingen arkitektkonkurranse	76
Kirkelig Kulturverksted - en viktig allianse	78
Kirkeverkstedet – menighetens talerør.....	79
Arkitektens utfordring og dilemma	79
Striden om kirkerommet	81
Mortensrud kirke som samarbeidsprosjekt.....	82
SAMMENDRAG	84
BIBLIOGRAFI OG KILDER	85
LISTE OVER ILLUSTRASJONER	105
ILLUSTRASJONER	108

Forsidebilde:

*Presentasjon av ny kirke på Mortensrud
Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS*

Innledning og mål

Denne oppgaven har Mortensrud kirke i Oslo som tema. Kirken er tegnet av arkitekt Jan Olav Jensen i Jensen & Skodvin Arkitektfirma AS. Anlegget på Mortensrud innledet vårt århundre med å sørge for at nyere norsk kirkearkitektur ble gjenstand for uvanlig internasjonal oppmerksomhet. Kirken ble vigslet i 2002 og begivenheten ble fulgt av store oppslag og presentasjoner i ledende arkitekturtidsskrifter. Det var også kritiske bemerkninger til kirkebygget.

Mortensrud kirke oppleves som nyskapende samtidig som mange synes den ”ser ut som en kirke”. Holdningene til hva som er typisk for kirkebygg har endret seg etter at man begynte å eksperimentere med ny kirkearkitektur fra 1950-tallet. Men hva er det som gjør at nettopp Mortensrud kirke blir lagt merke til og oppnår ”ikonstatus” i rekken av storslåtte, eksperimentelle og vakre kirkebygg gjennom de siste femti år? Hvorfor denne begeistringen for et monument i røff stein, glass og stål med et interiør som må sies å ha minimalistiske trekk?

Anlegget på Mortensrud er ikke, som mange norske kirker i nyere tid, resultat av en arkitektkonkurranse. Det er et bestillingsoppdrag gitt til Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS på grunnlag av intervjuer og vurdering av kontorets tidligere produksjon.

Mortensrud kirke bærer, som all annen arkitektur, en arv fra tidligere tider, men er definitivt et verk av vår tid. Vår tids teknologi gjør det mulig å kombinere tradisjonsrike norske materialer, stein og tre, og gammel norsk byggeskikk, med moderne materialer som stål og glass. Er det arkitekturen per se eller kombinasjonen arkitektur/natur som vekker oppsikt og blir oppfattet som typisk norsk? Mange momenter og mange spørsmål vekket nysgjerrigheten og resulterte i denne undersøkelsen.

Undersøkelsens hovedanliggende er å kartlegge plan- /prosjekterings- og byggeprosessen for å se hvilke faktorer som har vært bestemmende for den arkitektoniske utformingen. Selv om denne prosessen omfatter hele anlegget vil avhandlingen fokusere på kirkerommet og kirkebygget. Kirkerommet er definert som det vigslede rommet for gudstjenestlige handlinger, mens kirkebygget omfatter kirkerommet med tilhørende fasiliteter som kirketorg, garderobe og skrifterom samt kirkestuen med kjøkken. Det er først og fremst dette bygget som har vært gjenstand for fagpressens og massemedienes interesse. Kirkens arkitektur sies å være preget både av tradisjon og fornyelse, påstander vi vil se nærmere på i lys av samtidig og tidligere tiders kirkearkitektur.

Det ligger ikke innenfor rammene av undersøkelsen å dekke alle aspektene ved Mortensrud kirke. Interiør, utsmykning og liturgiske elementer blir bare nevnt i den grad det er nødvendig for forståelsen av kirkebygget. Menighetssenteret blir heller ikke behandlet utover betydningen det har for anlegget som helhet.

Mortensrud kirke har en spesiell plan- og prosjekteringshistorie som synes å ha hatt avgjørende betydning for anlegget slik vi møter det i dag. Byggeprosessen skulle også by på uvanlige utfordringer. De femten årene det tok fra ideen om kirke ble født, og til kirken sto ferdig, var menigheten en aktiv og engasjert pådriver. Det tyske fagtidsskriftet *Detail* beskriver en uvanlig planprosess: ”... Für die Planung beauftragte die norwegische Staatskirche eine Projektgruppe aus den Architekten und verschiedenen Künstlern. Auch die Gemeinde erhielt die Möglichkeit, eigene Vorschläge einzubringen”¹. Menighetens deltakelse i prosessen blir spesielt fremhevet. Dette er øyensynlig ikke vanlig i andre land, og har heller ikke vært vanlig i den norske statskirke.

Problemstilling og metode

Oppgaven er en kunsthistorisk verksoppgave der hensikten er å analysere byggverkets endelige utførelse som et samarbeidsprosjekt. Videre har jeg til hensikt å diskutere verket i lys av mulig innflytelse fra samtidig og tidligere tiders arkitektur og byggeskikk. Med endelig utførelse sikter jeg til byggverkets plassering i landskapet, form, konstruksjon og materialbruk.

Det har i den senere tid utviklet seg en interesse for hvordan god arkitektur kan leses som samhandling i plan- og byggeprosessen. Man har fått øynene opp for at det i større grad er et samarbeidsprosjekt, avhengig av mange forskjellige faktorer. Temaet behandles av den kjente arkitekturhistoriker Beatriz Colomina i ”Collaboration” i tidsskriftet *JSAH* hvor vi leser:

If one is to judge by the publications of recent years, there appears to be an increasing interest in how the practice of architecture works. It is as if we had become more concerned with the how than the what. And the how is less about structure or building techniques – the interest of other generations of historians – and more about interpersonal relations. The previously marginal details of how things actually happen in architectural practice are now coming into focus².

---

¹ “Mortensrud-Kirche in Oslo”, *Detail*, 2003, nr. 11, (München: Institut für internationale Architektur-Dokumentation GmbH & Co. KG), 1264 -1266.

² Beatriz Colomina, “Collaborations: The Private Life of Modern Architecture”, *The journal of the Society of Architectural Historians, JSAH*, 58:3, September, 1999, (Chicago: Society of Architectural Historians), 462.

Colomina drøfter arkitektur i lys av samarbeid og innspill fra de enkelte aktører, og sier videre: ”Critics and historians are shifting their attention from the architect as a single figure, and the building as an object, to architecture as collaboration”³.

Dette er en aktuell måte å betrakte arkitektur på. Vinklingen er høyst relevant for anlegget på Mortensrud og undersøkelsen kan forhåpentlig være et bidrag i debatten. Et komplisert samspill mellom mange forskjellige aktører har resultert i kirkearkitektur som har vakt internasjonal oppsikt. Etter medieomtalen å dømme er de viktigste aktørene Mortensrud menighet, arkitekten og Kirkelig Kulturverksted. Men også biskopen og kirkekonsulenten har gjort seg bemerket i saken. Vi er interessert i å finne ut hvordan arkitekturen er blitt til som et resultat av samspillet mellom aktørene. Det kan vi bare finne ut ved å gå dypere inn i ”kirkehistorien” på Mortensrud.

Hovedproblemstilling:

- *Hvilke aktører, beslutninger og grep i plan- og byggeprosessen har vært avgjørende for den arkitektoniske utformingen av Mortensrud kirke?*

Dette vil bli belyst gjennom følgende underproblemstillinger:

- *Hvilken rolle har menigheten, som byggherre, hatt for det endelige resultat?*

Selv om Kirkelig fellestråd er juridisk byggherre og Kirkevergen er administrativ byggherre, er det brukeren, menigheten v/menighetsrådet, som har vært byggherre i gavnet. Jeg har til hensikt å diskutere menighetens rolle forut for planprosessen og i dialogen med arkitekten underveis.

- *Hvilken innflytelse har Kirkelig Kulturverksted hatt på prosessen?*

Et spesielt organisatorisk grep var å trekke Kirkelig Kulturverksted inn som ”fødselshjelper”, et resultat av menighetens kontaktnett. Kirkelig Kulturverksted har vært en viktig ”katalysator” og en kreativ støttespiller både for menighet og arkitekt. Kirkelig Kulturverksted sto bak valget av arkitekt, interiørarkitekt og kunstner for utsmykningen.

- *Hvilke muligheter ble tilbudt, og hvilke begrensninger ble pålagt arkitekten i prosjekterings- og byggeprosessen?*

---

³ Colomina, “Collaborations: The Private Life of Modern Architecture”, 462.

Arkitekten ble tilbudt oppdraget uten forutgående konkurranse. Han måtte forholde seg til et system hvor mange av premissene var lagt, og til en engasjert byggherre, menigheten, med sterke meninger.

- *Målet med oppgaven er å se Mortensrud kirke som samarbeidsprosjekt, men også som resultat av den arkitekturtradisjon Jensen & Skodvin springer ut av.*

Dette vil jeg diskutere i lys av lærested, det modernistiske kirkebyggets tradisjon og mulig påvirkning fra samtidige og historiske forbilder.

For å svare på problemstillinger som angår plan- og byggeprosessen har jeg samlet inn relevant skriftlig kildemateriale og foretatt intervjuer. Kildematerialet omfatter plandokumenter, tegninger, møterefater, brever og notater.

For å redegjøre for arkitektens mulige inspirasjonskilder har jeg benyttet en kombinasjon av studier i faglitteraturen og intervju med arkitekten, Jan Olav Jensen.

Materiale og kilder

Med et verk av så ny dato er det god tilgang på arkivmateriale og informanter. En gjennomgang av Kirkelig fellesråds omfattende arkiver om byggeprosessen har gitt fyldig dokumentasjon som det vil fremgå av notene. Verdifullt materiale er også funnet i arkivet til Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS og i Mortensrud menighets arkiv. Plan- og bygningsetaten, Oslo kommune har gitt innsyn i reguleringsplaner som førte til valg av tomt.

Intervjuer med nøkkelpersoner har gitt viktig informasjon som sammenholdt med den skriftlige dokumentasjonen har nyansert bildet. Intervjuer er gjennomført (i kronologisk orden) med Wenche Braathen, klokker i Mortensrud menighet, Tor Holtan- Hartwig, representant for Nordstrand menighet i Kirkebyggkomiteen (Appendiks 1), Stig Fossum, formann i menighetsrådet på Mortensrud (Appendiks 1), Berit Hunnestad, Kirkelig Kulturverksted, Torbjørn Borgen, Kirkelig fellesråd, Svein-Erik Skibrek, sokneprest i Mortensrud sokn, Annelise Bjerkan, arkitekt, Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, Jan Olav Jensen, arkitekt, Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS og Arne E. Sæther, kirkekonsulent, Kultur- og kirke departementet. Det lot seg ikke gjøre å få til et intervju med biskop Gunnar Stålsett. Han henviste til vigslingstalen som det er sitert utdrag av i avhandlingen.

Der hvor sitater eller informasjon, fra intervjuer, er brukt i teksten går det frem av notene. Tømm Kristiansen, leder for Kirkeverkstedet (Appendiks 1), befant seg i Afrika på det aktuelle tidspunkt så kontakten med ham har vært via e-post. Jeg har også hatt nyttige

samtaler med Ulf Grønvold, fagkoordinator for arkitektur, Nasjonalmuseet, Oddbjørn Sørmoen, seniorrådgiver, Riksantikvaren og professor dr. theol. Helge Fæhn.

Fagtidsskriftartiklene det refereres til, er funnet ved søk i Norske Arkitekters Landsforbunds database. Norske avisartikler er samlet inn på forskjellig måte, fra arkiver, ved søk i databaser og ved henvendelser til avisene. Ingenting av det skriftlige materialet er unntatt offentlighet, og det er ikke lagt restriksjoner på bruk av opplysninger som er kommet frem i intervjuene. Ved siden av skriftlige og muntlige kilder knyttet spesifikt til temaet, Mortensrud kirke, har jeg støttet meg til relevant referanse- og faglitteratur, slik det fremgår av noter og litteraturliste.

Besøk i kirken både under kirkelige handlinger og andre arrangementer, samt vandringer i, og rundt kirken, til forskjellige årstider har gitt meg den innsikt i og opplevelse av anlegget som har vært nødvendig for å skrive denne avhandlingen.

Forskningshistorie og mottakelse i massemedier og fagpresse

Mortensrud kirke har foreløpig ingen omfattende forskningshistorie, men er viet mye positiv oppmerksomhet og omtale som vi vil se nedenfor. Kirkeanlegget har også fått sin plass i norsk arkitekturhistorisk litteratur. I boken *Hundre års nasjonsbygging: Arkitektur og samfunn 1905 – 2005* er den med og representerer utviklingen innen kirkearkitektur. Her sier Oddbjørn Sørmoen:

... At Mortensrud kirke oppleves å "se ut som en kirke", er interessant. Dette viser at holdningene til kirkearkitekturen, og oppfatningen av hva som er typisk har endret seg mye de siste femti årene. Men Mortensrud kirke, Sælen og flere av de nyere kirkene går bort fra et grunnplan orientert rundt alteret, og mer i retning en plan der man orienterer seg i samme retning, side om side. Langkirkerommet, den rektangulære grunnplanen, har dukket opp igjen etter mange års fravær⁴.

I verket *Norsk Arkitekturhistorie: Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret* er den også viet plass:

Arkitekturens dialektikk med topografien har fått ein ytterlegare dimensjon med Mortensrud kyrkje i Oslo frå 2002... Sjeldan har eit kyrkjebygg med ein gong fått så mykje positiv merksemd frå arkitektar, media, presteskap og eige sokneråd som denne nye kyrkja, teikna av Arkitektkontoret Jensen og Skodvin. Kyrkjeprosjekt og dekking av rombehov er utvikla i nært samarbeid mellom arkitekt, brukarar, sokneråd og Kirkelig Kulturverksted... Etter ein lang periode med kyrkjebygg som kanskje vart oppførte med like stor vekt på praktiske funksjonar som det å etablere ein heilag stad, er det tydeleg at kyrkjelyden verdset rom som også fungerer på eit kontemplantivt plan...⁵.

---

⁴ Oddbjørn Sørmoen, "Troens bygg i 1905", i *Hundre års nasjonsbygging: Arkitektur og samfunn 1905-2005*, red. av Ulf Grønvold, (Oslo: Pax Forlag, 2005), 91.

⁵ Nils Georg Brekke, Per Jonas Nordhagen og Siri Skjold Lexau, *Norsk arkitekturhistorie: Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*, (Oslo: Det norske samlaget, 2003), 394 - 395.

Forskningshistorie

Det foreligger til nå ett vitenskapelig verk om Mortensrud kirke, en hovedoppgave i religionsvitenskap innlevert ved universitetet i Bergen i september 2004 av Øystein Hauge, *Iscenesatt kristendom. Religiøs kreativitet i møte med det postmoderne*. Hauge sier i forordet: ”Problemfeltet for dette arbeidet er sakrale byggverk generelt og den nye kirken på Mortensrud spesielt”, og videre: ”Et sentralt spørsmål i denne studien er i hvilken grad Mortensrud kirke, drøye to år etter vigslingen, kan sies å formidle en norsk drabantbymenighets religiøse overbevisninger, behov og lengsler?”⁶ Han diskuterer Mortensrud kirke i lys av det sakrale rommets historiske utvikling og kristendommens skiftende uttrykk med hovedvekt på nåtidsmenneskets behov og religiøse lengsler. Arkitekturen vies liten oppmerksomhet.

Analysen av innslaget ”Historien om et kirkebygg” i TV 2s dokumentarprogram i *Rikets Tilstand* 6. november 2002 er viet mye plass i oppgaven som en synliggjøring av engasjement og reaksjoner rundt et nytt kirkebygg.⁷ Innslaget tegner et bilde av intensjoner og holdninger hos sentrale aktører i byggeprosessen, arkitekt Jan Olav Jensen, menighetens representant Stig Fossum og departementets kirkekonsulent Arne E. Sæther i regi av programleder Gerhard Helskog. Hauge analyserer dramaturgien i programmet og mener å lese følgende hovedpåstand mellom linjene, ”statens foretrukne arkitektur versus bygg som tiltaler folk flest”⁸.

Norske massemedier og fagpresse

Det er ingen overdrivelse å si at kirken ble møtt med ovasjoner i norske medier. Den ble betraktet som en nyskaping, som blendet oss med lysvirkninger, innvendige hager og klippeformasjoner. En dristig og kreativ bruk av naturens muligheter sammen med en respekt for dens egenart og livskraft.

Stipendiater ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, Gro Lauvland og Mari Lending, har en fyldig omtale av kirken i *Morgenbladet* 26. april 2002 under overskriften ”Sakralt mesterverk på Mortensrud”. Vi siterer:

---

⁶ Øystein Hauge, ”Iscenesatt kristendom: Religiøs kreativitet i møte med det postmoderne”, Hovedfagsoppgave i religionsvitenskap, (Universitetet i Bergen: 2004), 3.

⁷ Gerhard Helskog, ”Historien om et kirkebygg”, *Rikets tilstand*, (Oslo: TV 2, 6. november 2002), <http://www2.tv2no/riketstilstand/n2i.vis?par=13187> (oppsøkt 19. oktober 2004).

⁸ Hauge, *Iscenesatt kristendom: Religiøs kreativitet i møte med det postmoderne*, 35.

Byggets overlegne kvalitet kan delvis forklares med at det beveger seg hinsides en rekke grunnleggende motsetningspar: prosaisk-poetisk, trivielt-opphøyet, inne-ute, uberørhet-naturbeherskelse, massivitet-transparens, natur-kultur. ... nyfortolkning av det sakrale rommet. ... Kirken er utvetydig moderne i sitt formspråk.⁹

Aftenpostens arkitekturkritiker Lotte Sandberg kommenterer kirken 27. april 2002 på følgende måte: ” ... Mortensrud kirke er rett og slett overveldende, den insisterer på å uttrykke både fornyelse og tradisjon og gjør det så overbevisende at kirken fremstår som eksepsjonell samtidsarkitektur, som samtidig måler krefter med det fineste i kirkearkitekturen”¹⁰.

Ulf Grønvold følger opp i *Dagbladet* 29. mai 2002: ”Menneskeverk og natur, det regelstyrte og det fritt formede, enkelhet og mangetydighet. Mortensrud kirke imponerer med sin inkluderende frodighet”¹¹. I *VG* 18. januar 2003 hevder Lars Elton i en anmeldelse:

”Mortensrud kirke vil bli en merkestein i vår kirke- og arkitekturhistorie”¹². Arkitekt Sissil Morseth Gromholt presenterer kirken i artikkelen ”Magisk og virkelig” i *Byggekunst* hvor hun åpner med å reflektere rundt begrepet merkevarebygg. Oppskriften på merkevarebygg er rask gjenkjennelighet og lesning, et egnet snapshotmotiv. Slik er ikke Mortensrud kirke:

På bildene kan vi se mange vakre enkeltutsnitt både fra eksteriør og interiør ... Kirken unndrar seg enhver kjapp lesning, både symbolsk og som arkitektonisk form. ... Sammensetningen av rom og hendelser kan dermed ikke gripes i ett bilde eller idé om en form, opplevelsen blir først og fremst en kroppslig erfaring¹³.

Morseth Gromholt betegner arkitektenes tilnærming som bitvis, og kommenterer de overraskende tilbygg til hovedskipet i kor og kapell og et lite styrt og entydig bevegelsesmønster. Hun trekker linjer til Aaltos Villa Mairea, som utmerker seg ved at ”... den er lite enhetlig og sluttet i form og materialbruk”¹⁴, og denne fragmentariske collagen av elementer, som hun kaller det, gir assosiasjoner til arkitekter som Rem Koolhaas, Bernhard Tschumi og Peter Eisenman. Samtidig kan den tektoniske holdningen til detaljer og materialer minne om Peter Zumthor og Herzog & de Meuron. Men, påpeker hun: ”Jensen og Skodvins bygg virker mer uferdige, mindre avsluttede”¹⁵.

Som tidligere nevnt var det kritiske bemerkninger til kirkebygget. Vigslingen ble fulgt av en avispolemikk om kirkerommets egnethet som ramme om, og arena for kirkelige handlinger. Departementets kirkekonsulent Arne E. Sæther kommenterer kirkebygget i en

---

⁹Gro Lauvland og Mari Lending, ”Sakralt mesterverk på Mortensrud”, *Morgenbladet*, (Oslo: 25. april-2. mai 2002), 8.

¹⁰Lotte Sandberg, ”En fullkommen kirke”, *Aftenposten*, (Oslo: 27. april 2002), 11.

¹¹Ulf Grønvold, ”Miraklet på Mortensrud”, *Dagbladet*, (Oslo: 29. mai 2002), 49.

¹²Lars Elton, ”Mortensrud kirke rører alle”, *VGLØRDAG*, (Oslo: 18. januar 2003), 73.

¹³Sissil Morseth Gromholt, ”Magisk og virkelig”, *Byggekunst*, 2002, 4 (Oslo: Norsk arkitektforlag, Norske Arkitekters Landsforbund), 20-22.

¹⁴Morseth Gromholt, ”Magisk og virkelig”, 21.

¹⁵*Ibid.*, 21.

artikkel i *Arkitektnytt*: ”Et poetisk bygg med assosiasjoner til middelalderens steinkirke må ha andre kvaliteter enn de bygningsmessige for å kalles fullkommen. Har Mortensrud kirke det?”¹⁶. Karakteristikken fullkommen refererer seg til Lotte Sandbergs artikkel ”En fullkommen kirke” nevnt over.¹⁷ Kirkekonsulenten har flere ankepunkter og samlet sett mener han, ”Det er sjelden jeg har vært borti et kirkerom hvor det funksjonelle har vært så uteglemt, - hvor liturgien har vært så fraværende” og han avslutter: ”... Bygget er ikke et svar på kirken som byggeoppgave. Den er heller ikke et sakralt mesterverk eller fremtidens kirke. Men den er en god forførelse!”¹⁸.

Arkitekturkritikerne er uforbeholdne i sin ros, mens den faglige instans for kirkebygg er kritisk. Etter hans mening er form og estetikk prioritert på bekostning av det funksjonelle. Sigurd Muri sier om arkitekturbegrepet at det inkluderer: ”...bruksfunksjon, ei rekkje tekniske disiplinar, økonomi i utforming og materialval, estetisk organisasjon, historisk formutvikling, sosiale og stundom religiøse aspekt. ... Det avgjerande kriteriet på god arkitektur er ikkje eit biletvakkert uttrykk, men samspelet mellom komponentane”¹⁹. Uenigheten om Mortensrud kirke dreide seg om samspillet mellom estetikk og funksjonalitet.

Internasjonal fagpresse

Mortensrud kirke er, så vidt jeg har kunnet bringe på det rene, den norske kirke som har fått mest internasjonal oppmerksomhet i nyere tid. Kirken har fått bred omtale ledsaget av spektakulært bildemateriale i ledende arkitekturtidsskrifter ute i Europa. Kirken er også presentert i det japanske tidsskriftet *A+U (Architecture+ Urbanizm)*.²⁰

Noen representative sitater, ”Wie die anderen scandinavischen Länder zeichnet auch Norwegen eine kontinuierlich gepflegte Baukultur aus”²¹. Artikkelen karakteriserer kirken som uttrykk for god, moderne skandinavisk arkitektur, men tilføyer at moderne, norsk arkitektur har vært lite påaktet på det europeiske kontinent. Noe Wolfgang Jean Stock mener skyldes tilbakeholdenhet i det arkitektoniske uttrykket. Det ledsagende bildemateriale viser detaljer i stål og stein langt fra det man forbinder med kirkearkitektur. Det skal forresten godt

---

¹⁶ Arne E. Sæther, ”En fullkommen kirke eller en fullkommen forførelse?”, *Arkitektnytt*, 12-02, (Oslo: Norske Arkitekters Landsforbund), 15.

¹⁷ Sandberg, ”En fullkommen kirke”,

¹⁸ Sæther, ”En fullkommen kirke eller en fullkommen forførelse?”, 15.

¹⁹ Sigurd Muri, *Norske kyrkjer*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 1971), 17.

²⁰ *A+U, Architecture + Urbanizm*, ”Jensen & Skodvin: Church at Mortensrud, Oslo, Norway 1997-2002”, nr. 8, (Tokyo: A+U Publishing Company, 2002), 92-103.

²¹ Wolfgang Jean Stock, ”Jensen & Skodvin: Mortensrud Kirche in Oslo, Norwegen: Eine Feste Burg”, *architektur aktuell*, 1-2 (Wien, New York: Springer, 2003), 66.

gjøres å finne ordinære bildeutsnitt til en visuell presentasjon av Mortensrud kirke, den er for kompleks og ukonvensjonell. Naturbehandlingen blir fremhevet: “The architects have celebrated the site. As many trees as possible have been preserved. ... A simple, almost agricultural steel shed has been transformed into a sacred space”²². Følgende kommentar sier noe om mangfold og helhet: ” ... eine fein abgestimmte Collage aus konstruktiven, stofflichen und räumlichen elementen. Faszinierend wirkt vor allem der Kontrast zwischen dem archaischen Mauerwerk und dem modernen Stahlbau”²³.

I omtalene fremheves kirken som representant for god, moderne, skandinavisk arkitektur og det blir presisert at det er norsk arkitektur. Skandinavisk arkitektur har ellers i internasjonal sammenheng vært ensbetydende med svensk og dansk, med noen unntak.

Disposisjon

I oppgavens videre disposisjon har jeg viet kapittel 1 til en beskrivelse av kirkebygget slik at det er lettere for leseren å følge med etter hvert som prosessen utvikler seg og anleggets detaljer fokuseres. Kapittel 2 har en kort historikk om kirkebyggeriet i Norge som et ”bakteppe” for den senere behandlingen av Mortensrud kirke. Kapitlene 3, 4 og 5 rekapitulerer hendelsesforløpet fra ideen om egen kirke ble født i 1986 til kirken ble vigslet i 2002. Kapittel 6 tar for seg arkitektens referanseramme og betrakter kirkebygg/kirkerom i lys av tidligere tiders og samtidig norsk og internasjonal kirkearkitektur. Kapittel 7 er oppsummering og konklusjon. Til slutt et sammendrag.

Tekstdelen blir fulgt av bibliografi og kilder, deretter appendiks og til slutt illustrasjonsliste og illustrasjoner.

---

²² “Heaven and Earth”, *Architectural Review*, December 2002, (London), 52-54. Forfatter ikke oppgitt.

²³ Stock, ”Jensen & Skodvin: Mortensrud Kirche in Oslo, Norwegen: Eine Feste Burg”, 60.

Kapittel 1 Mortensrud kirke – en beskrivelse av det oppførte bygget

Kirkeanlegget ligger på en skogkledd kolle omgitt av høye furutrær. Anlegget består av to volumer, kirke mot nord og menighetssenter i sør forbundet med en kirkebakke (Ill. 1a og b). Ill. 1a viser anleggets plassering på tomten, areal 7 på Oslo kommunes arealkart over Lofsrud-Mortensrud (Ill. 41). Ill. 1b viser lengdesnitt av anlegget med tomtens profil, og de to volumenes grunnplan. Kirkebyggets grunnplan har langstrakt, rektangulær form med saltak over selve kirkerommet. I forlengelsen av kirkerommet kommer kirketorget med flatt tak. Det kommuniserer fint med menighetssenteret som repeterer det flate taket. Den høyreiste kampanilen i tre ved kirkens sør-vestre hjørne og de mektige furutrærne som er bevart på kirkebakken binder anlegget naturlig sammen. Kraftige murer i skifer fremhever fargene i skogslandskapet mens de store glassflatene reflekterer vegetasjonen og himmelhvelvets skiftende lysvirkninger.

Topografi og eksteriør

Mortensrud kirke er anlagt på en langstrakt, smal tomt i retning nord/sør i kupert terreng med et svakt fall mot sør. Kirkebygget er orientert nord/sør. Mot vest faller terrenget bratt ned mot en idrettsbane som skiller åskammen fra Senter Syd Mortensrud og T-banestasjonen. Mot øst er det en slak skråning mot atkomstveien. Det er ingen bebyggelse i umiddelbar nærhet, anlegget virker derfor tilbaketrukket. Bilveien går øst for anlegget og det er lett atkomst til fots fra T-banestasjon og boligområder via stier og gangveier.

Fra Senter Syd Mortensrud får vi et første inntrykk av kirkebyggets karakteristiske silhuett mot vest, et langstrakt volum med saltak omgitt av furuskog orientert nord/sør (Ill. 2). Mellom trestammene skimter vi vestveggen i glass med to karnapplignende tilbygg. En kampanile reiser seg for enden av bygget i sør. Saltaket og tilbyggenes hvelvede tak er teknet med sinkplater. Kraftige skifermurer danner en sterk kontrast mot de transparente glasspanelene. Herfra kan anlegget gi assosiasjoner til en verkstedhall eller et moderne industribygg.

Fasaden mot nord, kirkens fondvegg, viser opprisset av en treskipet basilika med hevet midtskip markert med saltak (Ill.3). En hage under fasaden, avgrenset av en mur, danner kirkens avslutning mot nord. Fondveggen i glass avsluttes med mur i gavlen under saltaket. Fasaden er 12 m høy og 18 m bred. Sideskipenes flate tak i glass danner hyller under saltakets

gesims. Sideskipene har ulik bredde. Et enkelt kors over mønet bærer bud om et sakralt bygg (Ill. 3).

Fra kirkens atkomstvei mot øst ser vi hele anlegget med kirkebygg i nord og menighetscenter i sør langs samme lengdeakse. Kirkebyggets oppriss mot øst viser et sammensatt volum, et langstrakt rektangulært kirkerom med saltak som fortsetter i et lavere volum med flatt tak mot sør (Ill.5b). Kirkerommets todelte elevasjon artikuleres utvendig i materialbruken. Øvre halvdel av veggen er dekket med sinkplater, mens nedre halvdel, som fortsetter i det lave volumet mot sør er i mur. Et utvendig trappeløp gir forbindelse til galleriet (Ill. 4). Vinduer og store glasspaneler er innfelt i vegglivet, uten noen form for artikulering (Ill. 5a og 5b). Kirkebyggets totale lengde mot øst er 52 m.

Kirkens fasade mot sør, inngangspartiet, har flatt tak og favner kirkebyggets totale bredde med sideskip og tilbygg (Ill. 6). Høyden er 3 m. Grunnplanen er tilnærmet kvadratisk. Glasspaneler dekker fasaden med en enkel toblads dør i lyst treverk som fører inn på kirketorget. Et fremskutt rektangulært volum i mur skjerner inngangssonen foran kirken mot øst (Ill.10). Kirkerommets murgavl kneiser over inngangspartiet hvor store furukroner vokser opp ”gjennom” taket.

Kampanilen i lyst treverk ved kirkebyggets sørvestre hjørne (Ill. 7) har en bærekonstruksjon av åpent rammeverk med vertikale, skråttstilte stolper og horisontale ribber som binder sammen to kubiske volumer, henholdsvis inngang til klokketårnet og oppheng for klokkene. Begge volumer har vegger i sprinkelverk, med henholdsvis vertikal og horisontal artikulering.

Mot vest har inngangspartiet store vindusflater innfelt i vegglivet (Ill. 8). Sideskipets vegg er i glass. Den todelte elevasjonen er artikulert ved en hevet murvegg innenfor glasspanelet. Den blanke flatens regelmessighet brytes av de over nevnte karnapper som ”lener” seg til glassveggen med hvelvede sinktak. Mellom dem dannes en terrasse langs kirkeveggen. Terrassen har fundament av samme type skifermur som anlegget for øvrig og avgrenses av en balustrade i stålrør og netting mot den bratte skråningen (Ill.9). Kirkebyggets lengde mot vest er 49 m.

Kirkebygget og menighetscenteret er bundet sammen av et lyst betongdekke som danner ”kirkebakken” (Ill. 10). Det er laget utsparinger i betongdekket for trær (Ill. 11). Menighetscenteret repeterer i sin form kirkens inngangsparti med flatt tak, men med todelt elevasjon (Ill. 12). Det er i samme materiale og utførelse, skifer, stål, glass og tre. Naturen utfolder seg fritt med busker og trær, lyngdekte rabber og nakne fjellformasjoner inntil bygningene.

Konstruksjon og materialer

Hovedkonstruksjonen i kirken er et bindingsverk av oppsveisede stålprofiler. Kraftige vertikale søyler definerer kirkerommet og fortsetter i taksperrer som bærer saltaket (Ill. 13). En horisontal bjelke rundt kirkerommet i en høyde av 2,5 – 3,0 m avstiver søylene og markerer kirkens todelte elevasjon. Kirkens vegger er en kombinasjon av mur og glass. I nord, vest og sør er kirkerommet omgitt av glasspaneler fra bakkenivå til saltakets gesims. Innenfor glasset er det lagt en tørrmur i vrakskifer (Oppdalsskifer og Dovreskifer av type råkopp) som hviler på den horisontale bjelken over kirkerommet med en avstand fra glasspanelet som gir plass til et smalt sideskip (Ill. 14).²⁴ Fordi murene er ”løftet” opp over glasset kan det synes som om glasset er det bærende element. Men verken glasset eller muren har noen bærende funksjon. Muren er sikret med 25 cm brede flattstål innfelt for hver høydemeter og sveiset til det bærende stålskjelettet (Ill. 15).²⁵

Karakteristisk for vrakskifer er en jevn og en ujevn side, noe som begrenser anvendelsesområdene. Den innvendige muren i Mortensrud kirke er lagt opp med den jevne siden av steinen mot kirkerommet mens den ujevne siden er synlig fra utsiden gjennom glasspanelet. Dette gir en fascinerende og brutal kontrast mellom skjørt glass og ”skjødesløst” stablede steinmasser (Ill.16). Fordi stussfugene ikke er tettet, blir muren et lysfilter (Ill.17). Flattstålene er også benyttet som avstivning av gavlenes glassvegger.²⁶ Der hvor det av praktiske grunner er nødvendig med ugjennomsiktige og lydisolerte vegger er det brukt bygningsplater med ubehandlet betongpuss. Saltaket er innvendig dekket av profilerte stålplater.

Både kirkebygget og menighetscenteret har ytre vegger og fundament i skifermur, og den ytre hagen rammes inn av samme type tørrmur, her med den jevne siden synlig. De utvendige murene har tilbakestøp av jordfuktig mørtel og er sikret med galvanisert armering.²⁷ Denne type tørrmur gir et solid fundament og bærende vegger. Det er ellers benyttet stål- og sinkplater til kledning henholdsvis innvendig og utvendig blant annet av vedlikeholdsmessige grunner. Alle gulv er i slipt betong. Det er brukt tegl i sideskipenes tønnehvelv (18). Den rødbrune teglstenen har stor variasjon i nyansene, og er levert av det danske firmaet Petersen

---

²⁴ Marius Odland, ”Mortensrud kirke – en arkitektonisk begivenhet”, *Byggenytt* nr. 4/5, (Oslo: Publicatio AS, 2002), 2.

²⁵ Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, *Byggekunst*, 10.

²⁶ *Ibid.*, 10.

²⁷ Odland, *Byggenytt*, 2.

Tegl Egersund A/S, som har spesialisert seg på produksjon av tegl og fliser etter tradisjonelle metoder.²⁸

Planløsning

Kirkebygget er sammensatt av to volumer, hvorav det største er kirkerommet med rektangulært grunnplan. Det andre volumet, kirkens inngangsparti, har samme bredde som kirkerommet og tilnærmet kvadratisk grunnplan. Inngangspartiet er organisert rundt to atrier med vegger i klart og opakt glass. De danner passasjen inn til kirkerommet (Ill. 19). Det ene atriets har skogbunnen som ”gulv” hvor høye furuer rager opp gjennom taket, det andre har tremmegulv (Ill. 20 og 21). Kirketorget har garderobe og toaletter mot vest. Et skrifterom har fått plass mellom garderoben og kirkerommet. Mot øst ligger en åpen kirkestue (Ill.18). Kjøkkenet i forlengelsen av kirkestuen danner det fremskutte partiet mot øst, nevnt over. Kirkestuen og kjøkkenet har bærende teglhelv. Store utsparinger i glass i vegglivet slipper naturen og lyset inn (Ill.18). Vegger og tak er kledd med plater dekket med ubehandlet betongpuss (Ill. 22). Gulvet i slipt betong er en fortsettelse av kirkebakkens betongdekke. Kirkebakken og kirketorget gulv heller mot sør på grunn av topografien.

Kirkerommet

Kirkerommet består av hovedskip med to sideskip og er 460 kvm inklusive galleri og kapell. Kirkegulvet følger terrenget og har et fall på 0,5 m fra kirkerommets bakre vegg til fondveggen. I betonggulvet får underliggende berg bryte frem som øyer, henholdsvis fremme i koret og bak benkeradene mot vest. Prekestolen, en enkel lesepult i stål og tre, er fastmontert i berget fremme ved koret (Ill. 23). Jensen & Skodvin sier om disse fjellformasjonene i kirkegulvet:

På denne måten skjer de viktigste rominndelingene i kirken ved hjelp av elementer som i utgangspunktet var på tomte. Dette var det mulig å gjøre fordi det var store toleranser i dimensjoneringen av rommene. Ingen moduler ble brukt for å bestemme eksakt plassering av hagene eller veggene. I stedet ble det valgt materialer og konstruksjoner som trinnløst kunne tilpasses²⁹.

Hovedskipet har rektangelplan med faste benkerader på begge sider av midtgangen. På østsiden står benkene vinkelrett på rommets lengdeakse, mot vest er de skrådd en anelse mot midtgangen. Benkene i oljet, lys eik montert til gulvfaste stålkonstruksjoner, har puter

---

²⁸ Per Nagel, “Mortensrud Church”, *Living Architecture: Scandinavian Design* no. 19, (Copenhagen: Living Architecture Publishing: 2004).

²⁹ Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, *Byggekunst*, 10.

trukket i kongeblått ullstoff. Alteret og altertavlen er ikke midtstilt i koret men trukket litt mot øst. Altertavlen dekker en stor del av fondveggen glasspanel og er ved siden av benkeputene et sterkt fargeinnslag i en arkitektur preget av grå murer og svarte stålkonstruksjoner (Ill.13 og 24). Mot øst løper et galleri over sideskipet med en balustrade i stålprofiler (Ill.13). Det er utsparinger for vinduer mot sør og vest i de innvendige murene og i galleriets vegg mot øst. Vinduene er rektangulære eller kvadratiske av forskjellig størrelse. De er "tilfeldig" plassert og uten artikulering.

Sideskipet mot øst har et smalt glasstak som gir lysinnfall i kirkerommet (Ill. 13). På grunnplan rommer sideskipet dåpsrom, lager og trappeløp til galleriet (Ill. 25), et midtparti med fast benk langs veggen og plass til stoler etter behov, og avsluttes med sakristi fremme ved koret. Sideskipet mot vest dannes av den smale passasjen mellom glassveggen og muren mot kirkerommet hvor det er plassert en langsgående benk.

Hovedskipet defineres av stålsøylene og den "løftede" muren. Romsonene i hovedskipet er ikke lette å få tak i, kor, skip og kapell fremstår uten klare markeringer. De faste benkeradene, prekestolen og alteret gir holdepunkter for menighet og prest. Alteret er løftet et trinn opp, mens alterring og kneleputer er flyttbare elementer. De to tilbyggene mot vest, nevnt over, er utvidelser av sideskipet i form av nisjer i koret og i kapellet bak i kirkerommet. De har tønnehvelv kledd med rødbrun tegl som beskrevet over. I koret opptar fjellryggen, som bryter gjennom gulvet, mye plass (Ill. 23). Kuppet markeres av et lite alter i form av en enkel marmorstein (Ill. 26). Det går ellers i ett med kirkerommet og møbleres med løse stoler etter behov.

Hvor mange er det plass til i kirken? En vanlig søndagsgudstjeneste ved bruk av kirkens faste benker gir 180 plasser. Et arrangement i kapellet kan romme opptil 100 personer ved oppstilling av stolrader bak i kirkerommet. Juleaften kan kirken romme 513 personer ved oppstilling av stolrader i de åpne sonene i tillegg til de faste benkene, inklusive sideskipene, kapell og galleri. Galleriet har 70 plasser.

Kapittel 2 Kirkebyggeriet i Norge – en kort historikk

I litteratur om kirker og kirkebyggeri støter vi ofte på utsagnet ”å se ut som en kirke”. Det var som vi senere skal se en av formuleringene under planleggingen av Mortensrud kirke.³⁰ Men hva betyr det, hva er det folk flest mener med at kirken skal ”se ut som en kirke”? Hva er bakgrunnen for at det er nødvendig å presisere noe som synes innlysende? Det må finnes noen fellesnevner og referanserammer vi kan enes om som definerer kirkebygget. Samtidig signaliserer et slikt utsagn at det finnes kirker som ikke svarer til disse kriteriene. Vi vil nedenfor gå tilbake i historien og, meget forenklet, se på det norske kirkebygget gjennom tidene. Utsagnet finner vi og i internasjonal litteratur om kirkebygging i nyere tid og det avspeiler at det har skjedd noe med kirkebygget som røtter ved tilvante forestillinger.

Arne E. Sæther beskriver utviklingen av det norske kirkebygget i sin bok *Kirken som bygg og bilde*.³¹ Han fremhever at de tidligste kirkene her i landet, fra 1100 og 1200-tallet ofte var små enskipete bygg. Det var kirkeskipet, med plass for menigheten og et mindre, smalere alterrom, koret, i forlengelsen av det. (Ill. 27 L). Åpningen mellom skipet og koret var forholdsvis smal. Koret var forbeholdt liturgen(e), hvor de forrettet sine handlinger. Dette var kirkerommets helligste sted hvor Gud var nærværende og hvor bare presten, som formidler mellom Gud og menigheten, hadde adgang. Kirkene var bygget i tre og er kjent som våre første stavkirker. Stavkirkenes arkitektur utviklet seg med bedret byggeteknikk etter påvirkning fra utlandet. Kirkene ble større og mer komplekse i utførelsen. Det kom søyler i kirkerommet, som antas å ha sine røtter i den romerske basilika, en verdslig bygning som var både offentlig møtested og rettslokale. Da kristendommen ble anerkjent som offentlig religion i romerriket på 300-tallet ble basilikaen tilpasset kristne forsamlinger.³² Som eksempel kan nevnes Urnes stavkirke fra 1100-tallet. (Ill. 27a). Det ble etter hvert også bygget kirker i stein, noe som krevde en annen fagkompetanse og bedre økonomi. Grunnplanen med langstrakt kirkeskip, med eller uten sideskip og et smalere kor i forlengelsen av det, holdt seg lenge.

På 1600-tallet og 1700-tallet fikk vi grunnplan med andre former. Korskirkeplan og åttekantplan ble populære (Ill. 27 K, Å). Dette hang sammen med den nye lafteteknikken. Disse planformene utnyttet tømmerets lengde og ga gode, stabile bygg. Felles for kirkene var aksene fra inngangen i vest mot alteret i øst. Aksene symboliserte menneskets vei mot frelsen og foreningen med Gud. Kirkerommet har siden oldkirkens tid vært orientert øst/vest med

---

³⁰ Intervju med Wenche Braathen, klokker i Mortensrud menighet, 19. februar 2004.

³¹ Arne E. Sæther, *Kirken som bygg og bilde*, Ny og utvidet utgave, (Asker: Sæthers Forlag, 2001), 30-45.

³² Geir Hellemo, ”Den tidlig-kristne basilika som utfordring for moderne kirkebygg”, i *Ett mångtydigt rum*, red. av Carl-Göran Bergman & Aven-Erik Brodd, (Skellefteå: Norma Bokförlag, 2001), 34.

inngang i vest fra solnedgangen og det jordiske liv, mot soloppgangen i øst og det himmelske liv. Fortsatt blir de fleste kirker orientert slik, men det gjøres unntak.

Det var ikke sitteplasser i kirkerommet de første århundrene. Folk tok stående, eller knelende del i gudstjenesten og andre kirkelige handlinger. Enkle benker var satt opp langs veggen for gamle og skrøpelige. Etter reformasjonen på 1500-tallet ble det satt inn faste benkerader, stolstader, for hele menigheten. Det ble for anstrengende å stå under de lange prekenene som nå ble en viktig del av gudstjenesten. De gamle kirkene basert på en stående menighet, ble i mange tilfeller for små ved innføringen av benkerader. Det førte til et stort oppsving av kirkebyggeri fra 1600-tallet.

I de tidligste kirkene var kirkerommet mørkt, bare opplyst av kjerter og det lille dagslyset som sivet inn. Middelalderkirkene hadde i likhet med andre hus på den tiden, små glugger i veggen som slapp inn et sparsomt lys. Dette kan blant annet ha sin årsak i mangel på oppvarming og behov for beskyttelse. Det skapte både en lun trygghet og en stemning av mystisisme. Kirkene var fredet og var den tids "tilfluktsrom" i ufredstider. Vi har en reminisens av det i begrepet våpenhus, et forrom, hvor man i tidligere tider satte fra seg våpnene før man gikk inn i kirken. I dag er det oppdatert til kirketorg og er kirkens inngangsparti.

Mange gamle norske kirker er bevart helt eller delvis. Hvilken betydning har denne arven hatt for senere tids kirkebygging? Sant nok har kirkene gjennomgått forandringer i form av utvidelser og rehabilitering i en eller annen form. Disse inngrepene er påvirket av den stilart som var rådende på det aktuelle tidspunkt som eksempelvis renessanse, barokk og rokokko. Men det tradisjonelle mønsteret for kirkebygg forble i prinsippet uforandret frem til etterkrigstiden og har gjort kirkens form lett gjenkjennelig både i bygd og by. Det er aldri vanskelig å peke ut kirken på et fremmed sted i Norge, den har visse karakteristika som skiller den fra annen bebyggelse. For det første formen, som vi har omtalt over (langplan, korsplan og åttekantplan som de vanligste), og et tydelig artikulert inngangsparti mot vest gjerne markert med klokketårn. Kirken er utstyrt med korssymboler og annen symbolsk utsmykning og er ofte omgitt av en kirkegård. I bygde-Norge er kirken vanligvis å finne på det vakreste og mest fremtredende stedet. På netthinnen har vi bildet av kirken plassert sentralt på en fin slette, på et utstikkende nes som landemerke for sjøfarende, eller hvilende på en høyde med vidt utsyn. Turistbrosjyrer, og bøker av typen "Norge i bilder" bekrefter dette. Våre stavkirker og steinkirker fra middelalderen er smykker i lokalmiljøet (Ill. 28a og 28b).

Kirkebyggtradisjonen er like gammel som kristendommen i Norge, bygging av kirker var lovfestet i kristenretten, som først ble vedtatt på Mostertinget i 1024 og så tatt inn i

landskapslovene.³³ Både i stavkirkene og steinkirkene kan det spores utenlandsk innflytelse. Omreisende håndverkere og bygningskyndige bygdefolk satte opp kirkene etter modell av andre kirker man kjente til. Behandling av trevirke hadde norske håndverkere rede på og utviklet stavkirkene til en særnorsk kirkearkitektur. Da paven utstedte forskrifter om at kirkene skulle bygges i stein, var det en ny og ukjent byggemåte i Norge. Vi var avhengig av fagfolk utenfra som behersket teknikken med å hogge i stein og mure med mørtel. Men etter hvert tilegnet nordmennene seg teknikken og vi fikk de såkalte ”bygghyttene”, verksteder, helst basert i byene, med spesialkunnskap i oppføring av kirker og andre store bygninger i stein for konge og storfolk.³⁴ Å bygge kirker i stein var en fordyrende byggemåte. Finansieringen kom fra kirkene som var rike på jordegods samt fra tienden, en inntektsskatt som Sigurd Jorsalfar innførte på 1100-tallet.

Den første offentlige kontroll med kirkebygg kom i 1580 da kongen ble leder og beskytter for kirkene. Han påla biskoper og lensherrer å se til at kirkene ble vedlikeholdt og at nye ble bygget.³⁵ En forløper for Kirkelig fellesråd som har den funksjonen i dag.

På 1800-tallet kom slottsarkitekten Hans D. F. Linstow inn i bildet etter sitt initiativ om ”en bedre byggemaade for Kirkerne på landet” henvendt til Kirkedepartementet.³⁶ Han var lærer ved Den kongelige Tegneskole, og etter henvendelsen kom stadig planer for kirkebygg og andre offentlige bygg fra departementet til Tegneskolens direksjon for uttalelse. Etter hvert utviklet det seg til en departemental godkjenningssinstans som vi i dag har i departementets kirkekonsulent.

I andre halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet opplevde man en eksplosiv utvikling av kirkebygging i Norge. Mange av de gamle kirkene ble for små, mange var i dårlig forfatning, og man valgte å rive ned og bygge nytt i stedet for å utbedre. Det førte til tap av mange verdifulle kirkebygg. I denne tiden satte historismen sitt preg på arkitekturen, og i kirkearkitekturen var det fremfor alt gotikken som ble synonymt med sakral stil.³⁷ ”Den gotiske basilikaen, særleg som langkyrkje, med eller utan galleri, vart den ideelle ramma om liturgien og rituala i den nye tida, og i Norge var denne typen svært utbreidd”³⁸. Sigurd Muri støtter opp om dette synet i boken *Norske Kyrkjer* hvor han sier: ”Vårt idealbilde av kyrkja

---

³³ Peter Anker, *Stavkirkene deres egenart og historie*, (Oslo: J.W. Cappelens Forlag a.s, Cappelens Kunstfaglige Bibliotek, 1997), 202.

³⁴ Brekke m. fl., *Norsk arkitekturhistorie: Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*, 121.

³⁵ Sæther, *Kirken som bygg og bilde*, 46.

³⁶ *Ibid.*, 46.

³⁷ *Ibid.*, 42.

³⁸ Brekke m.fl., *Norsk arkitekturhistorie: Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*, 247.

som bygning har vore fiksert til trekyrkjene med langt skip, smalare, djupt kor og vesttårn, det gotiske grunnskjema med langt perspektiv og peikande spir. Slik såg dei nye kyrkjene ut med få unntak fram til okkupasjonsåra”³⁹.

Det er derfor grunn til å anta at det blant annet er den nygotiske kirketypen fra annen halvdel av 1800-tallet som er opphavet til uttrykket ”å se ut som en kirke” (Ill. 29). Disse kirkene var på landsbygda ofte hvitmalte trekirker, og menigheten på Mortensrud nevner hvit kirke i sine forarbeider.⁴⁰ Men det kan jo også tenkes at den hvitkalkede stenkirken fra middelalderen, slik som Haslum kirke i Bærum (1100-tallet) kan ha vært et forbilde.

Kirkearkitektur

Kirkene er offentlige bygninger som skal legge til rette for menighetens samlinger til gudstjenestelige handlinger. De danner rammen rundt noen av våre mest betydningsfulle personlige opplevelser, dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelse. De er for mange av oss en ressurs og berikelse i det daglige liv. Det medfører at de fleste har meninger om hvordan kirkebygget skal være. Selv for dem som har et distansert forhold til kirkens budskap har kirken som arkitektur og kulturbærer betydning.

Som annen arkitektur er kirkearkitekturen i stadig forandring. Nye materialer, ny teknologi og nye metoder sammen med samfunnsendringer, økonomiske forhold, politiske og kulturelle strømninger endrer byggeskikken og skaper nye stiler. Periodene i arkitekturhistorien har gått hånd i hånd med intellektuell og kunstnerisk aktivitet, tekniske nyvinninger og samfunnsutvikling. Antikken og renessansen er eksempler som viser langtidseffekten av de gyldne tider i historien.

Arkitekturen er påvirket både av nasjonale og internasjonale strømninger. Vi har alltid mottatt impulser utenfra som vi har tilpasset våre hjemlige forhold. Det har satt sitt tydelige preg på kirkene våre. Norske arkitekter og arkitektfirmaer har også gjort seg bemerket internasjonalt noe blant annet Mortensrud kirke er et eksempel på. Pevsner peker på arkitekturens sosiale betydning fordi den er til stede rundt oss hele tiden. Det går an, sier han, å tenke seg en tidsalder uten malerkunst, men en periode uten arkitektur er en umulighet så lenge mennesket eksisterer.⁴¹ Vi har behov for bygninger til det meste av det vi foretar oss, både i det private og det offentlige rom.

---

³⁹ Muri, *Norske kyrkjer*, 17.

⁴⁰ Kirkebyggutvalget på Rudene, ”Referat og notat fra Kirkebyggmøtet 08.05.06 – Idédugnaden – med tanke på det kommende møte i Bydelsadministrasjonen”, (Mortensrud menighets arkiv)

⁴¹ Pevsner, *Europas arkitekturhistorie: En oversigt*, (København: Politikens Forlag A/S, 1997), 16.

Hva er det som skiller kirkearkitektur fra profan arkitektur? Det er skrevet mye og inngående om kirkearkitektur. Men etter gjennomgang av et utvalg litteratur om emnet er det ikke enkelt å gi et kortfattet svar. Kirkebygget har vært det viktigste arkitektoniske uttrykket i nærmere 2000 år og har kastet glans over keisere, konger, geistlige og arkitekter. Selv i vår tid, hvor sekulære praktbygg konkurrerer med kirkebygget om oppmerksomheten, engasjerer kirkebygget fortsatt.

Kirkearkitektur har en dimensjon vi ikke finner i annen arkitektur. Det skyldes blant annet tradisjoner og riter. Selv om kirkebygget til dels har forandret seg i pakt med tiden, ligger det i kirkens natur og funksjon at noe forblir uforandret. Kirken har sine helt definerte oppgaver i samfunnet og de er prinsipielt ikke forandret, selv om det er kommet nye oppgaver til. Kirkerommet skal først og fremst være en ramme om gudstjeneste, nattverd og andre kirkelige handlinger som utføres i henhold til kirkens liturgi. Liturgien krever handlingsrom definert i forhold til kirkerommet og plasseringen av de liturgiske møblene som alter, alterring, døpefont, prekestol og lesepult. Det skal være plass til liturgisk kor og musikkinstrumenter. Orgel er noe vi alle forbinder med kirken, det krever mye plass, god planlegging og ikke minst økonomi. Derfor blir orgelet gjerne satt på vent inntil videre, men det må settes av plass til det under planleggingen.

Kirkebyggets arkitektur skal bære frem kirkens budskap både i eksteriør og interiør. Dette er ikke enkelt, for det eksisterer ingen oppskrift på hvordan en kirke skal være, bare hvilke funksjoner den skal fylle. Selv om kirkebygget har antatt forskjellige former opp gjennom tidene er vi likevel ikke i tvil når vi står overfor en kirke. Stephen J. Schloeders ord om arkitektur må i særlig grad angå kirkearkitektur: "Architecture is intended to serve the whole man, body and soul. Its 'function' is not only to accommodate the physical, material, and utilitarian requirements of the program but also to nourish the intellect and the aesthetic appetite with meaning and beauty"⁴².

Den norske kirken i nyere tid

I 1950-60-årene, da behovet for nye kirker var stort på grunn av befolkningsøkning og fem års stillstand i byggebransjen, var kirkebyggingen preget av stramme økonomiske rammer, og

---

⁴² Stephen J. Schloeder, *Architecture in Communion: Implementing the Second Vatican Council through Liturgy and Architecture*, (San Francisco: Ignatius Press, 1998), 168.

Stephen J. Schloeder, NCARB, is an architect and the founder of Liturgical Environs, an architecture firm specializing in Catholic church projects across the united States. Mr. Schloeder received the Bachelor of Architecture from Arizona State University, and the Master in Architecture from the University of Bath, where his academic work broke new ground in understanding the nature of church design. Beskrivelse fra bokens omslag.

begrenset materialtilfang. Allikevel ble det fra 1945 til 1983 bygget 234 nye kirker her i landet i følge en artikkel i *Byggekunst*.⁴³ Grunnen til den store byggeaktiviteten skyldtes at flere kirker ble ødelagt under krigen, disse måtte bygges opp igjen, samtidig som økende industrialisering med befolkningsforflytninger skapte behov for nye kirker. *Lov om Den Norske Kirke av 1996 (kirkeloven)* slår fast at ”det skal være en kirke i hvert sokn” som er den minste juridiske enhet i det kirkelige hierarki.⁴⁴

Kirkebygget gjennomgikk i denne tiden store forandringer og utviklingen er beskrevet i artikkelen vi viser til over.⁴⁵ Til å begynne med ble det bygget kirker i tradisjonell langkirkeform, eventuelt korsform eller åttekantform dersom slike kirker var ødelagt og skulle bygges opp igjen. Kirkene hadde faste benkerader hvor man satt ”som i en buss” med blikket rettet fremover mot koret.

Som et resultat av befolkningsøkning og større grad av sentralisering ble kirkene tildelt oppgaver av mer sekulær art som krevde en annen romdisponering enn tidligere. Det var behov for møterom og forsamlingsrom til sosiale aktiviteter i lokalmiljøet og dette ble lagt til de nye kirkene. Spørsmålet var hvordan dette skulle finansieres.

I Lov om Den norske kirke er det en bestemmelse om kirkerommets kapasitet i forhold til folketallet i soknet. Ved å gjøre det mulig å innlemme møterommene i, eventuelt avdele dem fra kirkerommet etter behov, behøvde ikke selve kirkerommet å være så stort. Et kirkerom som på denne måten kunne gjøres større og mindre etter forholdene, kombinert med stoler og andre flyttbare elementer, var en fleksibel og kostnadsbesparende ordning. Rominndelingen kunne reguleres ved foldevegger.

Denne kirketyper kan sies å ha en god del til felles med samfunnshuset og ble omtalt som arbeidskirke. Et nøkternt byggverk i utforming, materialer og utsmykning. Men de praktiske løsningene gikk på bekostning av kirkerommets integritet og sakrale innhold, ble det hevdet. Arbeidskirken fikk etter hvert en litt negativ klang, kanskje urettmessig. Kirkene hadde stor betydning i de nye boligområdene som var i rask utvikling. De virket samlende og nådde vidt ut med sine forskjelligartede tilbud. Kritikken mot kirkene var at de ble for hverdagslige. Noe vesentlig gikk tapt i denne praktiske og jordnære tilnærmingen i kirkearkitekturen. I antologien *Ett mångtydigt rum* uttrykkes det slik: ”... de typiske arbeidskirkene mangler noe som er umistelig for ethvert kirkerom, nemlig et klart definert

---

⁴³ Arne E. Sæther og Sigurd Muri, ”234 nye kirker: Kirkebygging etter 1945”, *Byggekunst*, 5,1983, (Oslo: Norske Arkitekters Landsforbund), 204.

⁴⁴<http://www.lovdato.no/all/tl-19960607-031-001.html>: *Lov om Den norske kirke, (kirkeloven)*, (Oslo: Lovdata, 1983), (oppsøkt 29.mars 2005).

⁴⁵ Sæther og Muri, *Byggekunst*, 204-207.

religiøst formspråk”⁴⁶. Det sier seg selv at det er vanskelig ”å definere noe klart” når mye er foranderlig. Et ønske om mer høytid og verdighet rundt de kirkelige handlingene vokste frem. Dette gjenspeiler seg i uttalelsen ”vi ønsker oss ikke en arbeidskirke” som har vært en gjenganger i forbindelse med kirkeplanlegging i nyere tid. Motforestillingene skyldes nok måten konseptet ”arbeidskirke” ble utnyttet på. Ingen tvil om at kommuner og institusjoner utnyttet det for hva det var verd, og dermed ble effektivitet og økonomi styrende for kirkebyggingen. Det resulterte i banal og hverdagslig kirkearkitektur i en del tilfeller. Arbeidskirkens idé er at det skal være god tilgjengelighet mellom kirkerommet og andre møtelokaler i menigheten, helst i samme bygg. Kirkerommet i seg selv var ikke ment å være et flerbruksrom.

Langkirkeformen var ikke egnet for den fleksibilitet arbeidskirken krevde. Ved å legge til rom bak i kirken ble det for lang avstand til alteret, og ved å legge en menighetssal ved siden av koret, noe som ble gjort i en del tilfeller, opplevde menigheten det som to atskilte rom. Langkirken ble etter hvert mer sjelden og etter 1980 ble det ikke bygget flere. Med bedre tider vokste det frem et ønske om at kirkerommet skulle være noe annet enn en forsamlingsal, et rom i samsvar med de liturgiske handlinger, fellesskapet rundt sakramentene.

Fra 1950-70-årene får vi kirker som er nyskapende i formspråk og materialer. Fremdeles var det behov for tilleggsrom i kirkene. Problemet ble løst med kirker bygget med vifteformet grunnplan, halvvinge (90°) eller helvinge (180°). Det ble også bygget kirker med rektangulært grunnplan som hadde en del til felles med langkirken, men med utvidet kor som en del av kirkerommet. En viktig barriere mellom menighet og liturg(er) var dermed fjernet. På 1980-tallet hadde rektangelplanen og vifteplanen overtatt som rådende planløsning for nye kirkebygg.⁴⁷

Kirken med vifteplan lot seg lett regulere etter behov fordi vinkelen på viften kunne gjøres videre eller smalere ved hjelp av foldevegger. Kirkerommet var funksjonelt og tilfredsstillende både i stort og lite format. At denne fleksibiliteten ikke bare var av det gode kommenteres i artikkelen i *Byggekunst* vi viser til over. Det førte blant annet til at selve kirkerommet ble stadig mindre, og at det ble flere foldevegger enn ønskelig for kirkerommets arkitektur.⁴⁸

---

⁴⁶ Hellemo, *Ett mångtydigt rum*, 34.

⁴⁷ Sæther og Muri, *Byggekunst*, 205.

⁴⁸ *Ibid.*, 204.

Vifteformen hadde sitt gjennombrudd med Strusshamn kirke bygget i 1969 og tegnet av Einar Vaardal-Lunde⁴⁹. Senere kom Slettebakken kirke, Bergen (1970), arkitekt Tore Sveram, (Ill. 30), Søreide kirke, Bergen (1973), (Ill. 31) og Fyllingsdalen kirke, Bergen (1976), (Ill. 32), de to siste med Helge Hjertholm som arkitekt. Både Slettebakken, Fyllingsdalen og Søreide kirker er eksempler på at arbeidskirkens idé kan kombineres med god kirkearkitektur.

Men allerede før vifteformen ble introdusert var eksperimenteringen med kirkens formspråk i gang. Ny teknologi og nye materialer muliggjorde andre konstruksjonsmetoder enn tidligere. Bakkehaugen kirke, Oslo (1959) og Tromsdalen kirke (Ishavskatedralen), bygget i 1965, har naustform. Bakkehaugen kirke er basert på tegninger av arkitekten Ove Bang fra 1940, og ble modifisert av arkitekten Erling Viksjø før byggingen tok til i 1958. Arkitekten Jan Inge Hovig lot seg inspirere av ishavsbyens maritime preg og fulgte opp naustformen (Ill. 33). Med disse kirkene hadde man beveget seg bort fra de tradisjonelle langkirkene, som dominerte kirkelandskapet før 1970-tallet. Interessen og engasjementet Mortensrud kirke ble gjenstand for er forbausende sett på bakgrunn av utviklingen innen kirkearkitektur i siste halvdel av forrige århundre. Av ovenstående ser vi at det skjedde store endringer med kirkebygget i denne tiden, men så vidt vites har ingen av kirkene fått tilnærmedesvis samme oppmerksomhet som Mortensrud kirke.

Internasjonal utvikling

Kirkebyggingen i Norge etter 2. verdenskrig, beskrevet over, fulgte samme trend i store deler av den vestlige verden. Richard Kieckhefer, som har behandlet emnet i boken *Theology in Stone*, sier her, ” In the decades after World War II a shift in thinking about churches emerged that some might call a revolution”⁵⁰. Diskusjonen gikk høyt mellom tradisjonstro og mer radikale krefter, mellom arkitekter og geistlige. Kirkearkitekturen var, som den sekulære arkitekturen påvirket av modernismen. Det enkle og funksjonelle skulle prege nye kirkebygg. Men dette var slett ikke alle enige i. Kirkebygget skulle være en ramme rundt liturgi og ritualer med århundrelange tradisjoner. Kirkens arkitektur skulle gjenspeile dette og måtte derfor være tradisjonell. Debatten dreide seg mye om endringer i liturgien som tok sikte på en

---

⁴⁹ Sæther og Muri, *Byggekunst*, 205.

⁵⁰ Richard Kieckhefer, *Theology in Stone: Church Architecture from Byzantium to Berkeley*, (Oxford: Oxford University Press, Inc., 2004), 265. Richard Kieckhefer is Professor of Religion and History at Northwestern University. He is the author of numerous books, most of them on aspects of medieval Christianity. Examining Church Architecture from the third century to the twenty-first, *Theology in Stone* is a thoughtful, fresh and informative work that addresses questions vital to the present while shedding a great deal of light on the past. <http://www.history.northwestern.edu/faculty/kieckhefer.htm> (oppført 5. februar 2007).

mer aktiv deltakelse av menigheten i de kirkelige handlinger. Dette måtte få konsekvenser for kirkearkitekturen. Problemet er, slik det går frem av Kieckhefers artikkel, at folk har en tendens til å snakke forbi hverandre. Man er låst fast i oppfatninger og holdninger som gjør det vanskelig å se alternativer. Dette begrunner han med at: "... reformers tend to be professional liturgists mainly interested in the worship accomodated by architecture, while the most vocal traditionalists are often architects with greater interest in the aesthetic and symbolic quality of buildings themselves"⁵¹.

Internasjonalt handlet debatten om kirkens funksjonalitet. Hva skal kirken være? Hvordan uttrykkes dette i form og innhold? Temaet er behandlet i bindsterke verk, så det vil ikke bli utdypet her. Vi vil gripe fatt i de trekk som har relevans til Mortensrud kirke.

Blant dem som ønsket reformer var det en reaksjon mot å bygge kirker etter mønster av katedralen. "The massiveness of the cathedral was never a function of its actual use; it was a symbol of wealth and power"⁵². Mortensrud kirke er blitt kalt "Katedralen i skogen", og menigheten ønsket seg en katedral. Dette var neppe noen maktdemonstrasjon, de ønsket seg et kirkerom med sakrale kvaliteter og skjønnhet.

Det er generelt mye uro rundt kirkearkitekturen i andre halvdel av 1900-tallet både nasjonalt og internasjonalt. De samme tendensene går igjen, en konflikt mellom dem som holder på tradisjonen og dem som ønsker et kirkebygg i samtidens arkitektoniske språk. Og hva er tradisjon? Tradisjon har også sin begynnelse, og blir til over tid. Kieckhefer tar opp begrepet og belyser det i forhold til modernismen, som ved begynnelsen av det 20. århundre vendte ryggen til historismen, først i den sekulære arkitekturen, etter hvert fulgt av kirkebyggerne. "No one supposed that Gothic and Baroque had been traditional when they were first built", sier han og siterer Edward Maufe som definerer tradisjon på denne måten, "it is traditional to be modern"⁵³.

Vår "arbeidskirke" har visse likhetstrekk med "the multipurpose church", den internasjonale utgaven. Arbeidskirken er altså ikke noe særnorsk fenomen. Men det er en viktig forskjell, den norske modellen har vanligvis en "kjerne", et kirkerom, om enn lite, som bare er viet kirkelige handlinger. I the multipurpose church, er kirkerommet både gymsal og gudshus. Kieckhefer hevder at, "The multipurpose church was always intensely controversial" og siterer i den forbindelse Willem Gerhard Overbosch, som ikke var alene om å mene at disse kirkene led av et ulykkelig kompromiss, "... neither a place to feel at home nor

---

⁵¹ Kieckhefer, *Theology in Stone*, 267.

⁵² *Ibid.*, 274.

⁵³ Edward Maufe, sitert i Kieckhefer, *Theology in Stone*, 269.

a place for concentration and worship, with acoustics that may be appropriate for discussion but not for congregational singing”⁵⁴. Dette samsvarer med kritikken mot arbeidskirken her hjemme, som nok har vært noe overdrevet, sett i lys av tiden den ble bygget i. Den dekket både et sosialt og et åndelig behov.

Liturgisk reform

Denne undersøkelsen tar ikke sikte på å gi noen omfattende redegjørelse for kirkens liturgi og den liturgiske reformen/bevegelsen. En kort oversikt er likevel nødvendig for å vise betydningen av at liturgien tas med i planleggingen av nye kirkebygg.

Nye tanker om liturgien tok form under 2. Vatikankonsil 1962 - 65. ”The reform of the liturgy was the primary, but far from singular, concern of the Council”⁵⁵. Schloeder analyserer kirkens arkitektur, symboler og utsmykning i forhold til prinsippene nedfelt i skriftene fra 2. Vatikankonsil. Prinsippene gjelder den katolske kirken, men har fått gjennomslag i andre vestlige kirkesamfunn og har sin gyldighet i den norske kirke. Vi snakker om Liturgisk reform eller Liturgisk bevegelse som har sin opprinnelse forut for det 2. Vatikankonsil. Reformen dreier seg om en mer aktiv deltakelse fra menigheten i de kirkelige handlinger, spesielt under gudstjenesten som regnes for den troendes viktigste kilde til fornyelse og samfunn med Gud. Schloeder sier: “The general intention of the Liturgical Movement was to restructure the Mass so that it would no longer be perceived as essentially a clerical activity but would become fully communal “⁵⁶.

Dette medførte en omlegging av liturgien og en ny måte å tenke kirkearkitektur på. Menighetens deltakelse krevde en annen og mer fleksibel innredning av kirkerommet. Det krevde også mer plass i kirkens kor, som ikke lenger var forbeholdt liturgen(e). Det foregår mye eksperimentering i den hensikt å fremme menighetens deltakelse i liturgiske handlinger og finne en form og et uttrykk som svarer til samtidens behov. Vi har sett det her hjemme og det bekreftes av Kieckhefer at det er en trend i tiden: “Much of the history of modern church architecture, then, has been a series of experiments designed to enhance congregational participation”⁵⁷.

---

⁵⁴ Kieckhefer, *Theology in Stone*, 275.

⁵⁵ Schloeder, *Architecture in Communion*, 17.

⁵⁶ *Ibid.*, 22.

⁵⁷ Kieckhefer, *Theology in Stone*, 280.

Kapittel 3 Mortensrud i støpeskjeen

Menighetsarbeidet vokste frem parallelt med innflyttingen på Mortensrud og tanken om egen kirke fødtes tidlig. Det var lang vei til de aktuelle kirkene i området. Dessuten hadde ingen av dem kapasitet til å huse en ny menighet. Innbyggerantallet på Mortensrud vokser raskt fra innflyttingen tar til på midten av 1980-tallet. Hovedtyngden av befolkningen er unge familier. Blant innflytterne er det flere engasjerte og initiativrike mennesker som bruker tid og krefter på fellesskapet. Vi vil i dette kapitlet se nærmere på utviklingen i området generelt og spesielt på hvordan den selvopnevnte menighetskomiteen målbevisst arbeider for å få dannet et eget sogn, for dermed å kvalifisere til egen kirke.

Geografi og demografi

Lofsrud - Mortensrud er et forholdsvis ungt boligfelt sørøst i Oslo. Området ligger i bydel 9, Søndre Nordstrand, vest for Europaveien/E6 ved gårdene Lofsrud og Mortensrud. I følge Kommunedelplanen hadde bydelen i 1998 Oslos sterkeste befolkningstilvekst og byens største sammenhengende ledige arealreserve.⁵⁸ Landskapet, som omgir gårdene med oppdyrket areal, er kupert skogsterreng. Lyng og mose dekker svaberg og fjellskrenter. Her og der bryter fjellet frem i dagen som kontrast til den frodige vegetasjonen. Det bakkete landskapet med til dels store høydeforskjeller har ført til en variert boligbebyggelse som ligger godt i naturen. Boligsammensetningen veksler mellom blokker, rekkehus, og mindre enheter som tomanns- og eneboliger. Flere steder er bergknauser og fjellpartier trukket bevisst inn i planleggingen som en landskapspark mellom husene, gjerne kombinert med lekeplass for ungene (Ill.34). Det er ingen høyblokker, fire - fem etasjer på det meste. Blokkene er lagt slik i terrenget at de ikke dominerer landskapet (Ill.35).

Det fremgår av Kommunedelplanen at Mortensrud helt fra starten var planlagt som lokalsenter for de tilstøtende boligområder.⁵⁹ Mortensrud har gitt navn til T-banestasjonen og er stedets postadresse. Det er derfor naturlig heretter å referere til Mortensrud i omtalen av stedet.

Mortensrud er i dag vel etablert med kommunale serviceinstitusjoner og skoler. Grønne arealer gjennomskåret av gang- og sykkelveier sammen med de nære skogsområder setter et landlig preg på boligmiljøet. Biltrafikken er løst ved parkeringsplasser og

---

⁵⁸ Oslo kommune, Plan- og bygningsetaten, *Lofsrud – Mortensrud Kommunedelplan nr. 12: Hovedpunktene i planforslaget*, (Oslo bystyre: 17. juni 1998), 8.

⁵⁹ Ibid., ”Planområdet skal romme privat og offentlig service som skal betjene befolkningen i nærområdene. Fullt utbygget vil disse romme ca 4000 boliger med et innbyggertall på i størrelsesorden 10.000. Bjørndal er da ikke medregnet, men vil også sogne naturlig til et fremtidig lokalsenter på Mortensrud”, 9.

atkomstveier som tar hensyn til at boligområdene skal være mest mulig bilfrie. Mortensrud er endestasjon for T-banens Østsjølinje. Den ligger ved Senter Syd Mortensrud, områdets kjøpesenter (Ill. 36).

Bydel 9 har en ung befolkning med et stort fremmedkulturelt innslag.⁶⁰ Til Mortensrud menighet sokner områdene Mortensrud, Lofsrud, Dal, Brenna, Steinbråten og Rudshøgda med et samlet folketall på ca 8000. Hovedtyngden ligger i aldersgruppen 20 – 49 år, og som resultat av det, familier med et stort innslag av barn og ungdom.⁶¹ Av denne befolkningen er vel halvparten etniske nordmenn som sokner til statskirken. Den andre halvparten er mennesker med innvandrerbakgrunn som tilhører forskjellige trosretninger.⁶²

Dannelsen av frivillig menighetskrets

Bydel 9, Søndre Nordstrand, fikk økt sin befolkning betraktelig i årene fra 1986 frem til begynnelsen av 90-tallet med innflyttingen på Lofsrud - Mortensrud. Den nye befolkningen hadde behov for kirkelige tjenester og menighetstilhørighet. Nabomenighetene Nordstrand og Klemetsrud hadde ikke kapasitet til å betjene befolkningstilveksten på Mortensrud på lengre sikt. Innflytterne i det nye området tok saken i egne hender og dannet en frivillig menighetskrets som fikk navnet Mortensrud, Dal, Brenna menighetskrets. ”Den nye menighetskomiteen konstituerte seg 17. november 1986 med Tomm Kristiansen som leder og Lisbeth Fossum som nestleder”.⁶³ Vi leser i Kallsboken, som sitatet er hentet fra, at det allerede i desember samme år gikk en søknad fra soknepresten i Nordstrand, Gunnar Østenstad, til Oslo kommune v/Kirkevergen om å få opprettet to nye sokn, henholdsvis Mortensrud, Dal, Brenna og Klemetsrud/Bjørndal. I påvente av svar på søknaden arbeidet entusiastiske og engasjerte medlemmer i den frivillige menighetskretsen med å organisere menighetsarbeidet og finne løsninger på praktiske problemer som møtelokaler og kontorer. Lofsrud skole, som sto ferdig i 1988 viste seg å kunne dekke behovet for gudstjenestelokale. Lofsrud barne- og ungdomsskole ligger midt i det nye boligområdet. Skolen er tegnet av

---

⁶⁰ Oslo kommune, Plan- og bygningsetaten, *Lofsrud – Mortensrud Kommunedelplan nr. 12*, 8.

⁶¹ Statistisk sentralbyrå, *Folke- og boligtellingsen 2001*, ”Tabell 28 Folkemengde etter alder, bostedsstrøk og grunnkrets”, (Oslo: Statistisk sentralbyrå, 3. november 2001), <http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/> (oppsøkt 5. mars 2006).

⁶² Odland, *Byggenytt*, 2.

⁶³ Klemetsrud prestegjeld, ”Klemetsrud og Rudene menighets historie: Rudene menighet frem til 1.10.1994”, *Kallsbok 1997*, (Mortensrud menighets arkiv).

arkitektfirmaet Moe-Levorsen A/S. Arkitekten sier til *Byggekunst* at "Landsbyen" har vært forbilde i arbeidet med å forme den fysiske rammen om skolesamfunnet.⁶⁴

Skolebygget har et glassoverdekket gateforløp fra nord til sør som midtveis utvider seg til et torg. Skolens rektor, medlem av menighetskretsen på Mortensrud, stilte skolens torg til disposisjon for kirkelige handlinger i en overgangsperiode. Torget ble kirkerom for Mortensrud menighetskrets fra 1988 til 2002 (Ill. 37). En kuriositet er at det midlertidige kirkerommet på folkemunne fikk navnet "Lofsruddomen". Glasstaket gir et fint lys og kan, om man tar fantasien i bruk, gi assosiasjoner til gotikkens romoppløsende lysvirkninger. "Lofsruddomen" har ikke vært noe dårlig provisorium", sier Tor Holtan-Hartwig, Nordstrand menighets representant i menighetskretsen på Mortensrud.

Planarbeidet organiseres

I avsnittet over ser vi at det ble søkt om opprettelse av to nye sokn i Søndre Aker prosti allerede i desember 1986 like etter at menighetskomiteen konstituerte seg. I 1994 foreligger nedenstående bekreftelse:

I brev fra Det kongelige kirke- utdannings- og forskningsdepartement av 1.9.1994 til Oslo stiftsdireksjon og til Oslo biskop meddeles det at områdene Klemetsrud og Bjørndal i Nordstrand sokn og prestegjeld i Søndre Aker prosti utskilles som eget sokn ved navnet Klemetsrud sokn. Områdene Mortensrud, Dal, Brenna i Nordstrand sokn og prestegjeld i Søndre Aker prosti utskilles som eget sokn ved navnet Rudene sokn. Det opprettes et nytt Klemetsrud prestegjeld i Søndre Aker prosti, som skal omfatte Klemetsrud sokn og Rudene sokn. Utskillelsen ble gjort gjeldende fra 1. 10. 1994.⁶⁵

Av Kallsboken fremgår det at Rudene menighet fra 1. april 1997 skiftet navn til Mortensrud menighet.⁶⁶ Navneskiftet hadde vært behandlet i menighetens årsmøte allerede i 1996 og ble enstemmig vedtatt. Rudene har rot i middelaldersk navnetradisjon (rudina – rydninger), og var hentet fra arkitektplaner i kommunal regi. Navnet hadde ingen tradisjon i området og ga ingen identitet. Mortensrud var innarbeidet i menighetskretsens navn og var også navnet på T-banestasjonen og kjøpesenteret. Menigheten blir omtalt som Rudene eller Mortensrud avhengig av om det refereres til tiden før eller etter navneskiftet.

Lov om Den norske kirke av 1996, kapittel 3 Kirker § 17 Definisjon av eiendomsrett til kirker sier: "Det skal være en kirke i hvert sokn"⁶⁷. Rudene sokn kunne nå for alvor begynne planleggingen av egen kirke. Den frivillige menighetskretsen hadde siden starten hatt

---

⁶⁴ Moe-Levorsen A/S arkitekter MNAL, "Lofsrud skole/Oslo", *Byggekunst*1989, 6, (Oslo: Norsk arkitektforlag, Norske Arkitekters Landsforbund), 440.

⁶⁵ Klemetsrud prestegjeld, *Kallsbok* 1997.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ *Lov om Den norske kirke, 1996, (kirkeloven)*, <http://www.lovdata.no/all/tl-19960607-031-001.html> (oppsøkt 29. mars 2005).

egen kirke som mål. Sokneinndelingen ga ekstra motivasjon og arbeidet ble intensivert. Menighetsrådet oppnevnte en komité til å arbeide med tilrettelegging av kirke i soknet, Kirkebyggkomiteen (Appendiks 1). Komiteens mandat var å utarbeide en rom- og funksjonsplan for den fremtidige kirken.⁶⁸ Kirkebyggkomiteen arbeidet kontinuerlig med å bygge opp kompetanse ved besøk i andre kirker, ved hyppige orienteringsmøter og ved studier av relevant litteratur. Soknepresten var medlem av komiteen og kunne gi innspill om liturgi og funksjonalitet i kirkerommet. Kirkebyggkomiteen fikk etter hvert navnet Kirkebyggutvalget.

I oktober 1994 behandlet Kirkelig fellesråd i Oslo (Oslomenighetenes fellesråd) forslag til fremtidig prioritering av nye kirkebygg i Oslo. Rekkefølgen ble som følger: 1. Mortensrud, 2. Bøler, 3. Høybråten, 4. Bjørndal.⁶⁹ I desember samme år bevilget bystyret som ledd i et budsjettkompromiss kr. 500 000 til prosjektarbeid for ny kirke på Mortensrud. Bevilgningen var ikke foreslått verken av kirkelige, eller byrådets forvaltningsorganer. En overraskelse som medførte politisk forpliktelse og konkretiserte kirkeprosjektet. Tidligere samme år bevilget byrådet symbolske kr.10 000 til kirkebygget. I februar 1995 besluttet derfor Mortensrud menighet v/Kirkebyggutvalget i møte med Kirkevergen i Oslo å invitere tre utvalgte arkitekter til en konkurranse om kirkebygget. Da tomtespørsmålet ennå ikke var avklart, det forelå to alternativer, skulle arkitektene levere to skisser til kirke, en for hvert alternativ. Konkurransen ble aldri gjennomført blant annet på grunn av uklarhet om EØS-avtalens premisser for tegning av offentlige bygg.⁷⁰ Det foreligger ingen skriftlige opplysninger om hvilke arkitekter som var påtenkt i konkurransen.

Idédugnad i Rudene menighet

Kirkebyggutvalget, nevnt over, inviterte 8. mai 1996 menigheten til idédugnad. Hvilke behov og funksjoner skulle den nye kirken dekke? Kirkebyggutvalgets mandat var å utarbeide en rom- og funksjonsplan for den planlagte kirken og ønsket innspill fra menigheten. Oppfordringen var å tenke helhetlige løsninger – bygningsmessig og finansielt med utgifter og inntjening. Et sentralt spørsmål i kirkedebatten var hvordan kirken skulle se ut? Forslagene var mange, kirken skulle være storslått, opphøyd og identifiserbar uten å være fremmedgjørende. Man ønsket en kirke mett med symboler og en folkekirke som var åpen

---

⁶⁸ ”Komiteens mandat er etter en prosess, både ved egne studier, interne og eksterne seminarer, i dialog med både menighetsråd og menighetsmøte å komme frem til en rom- og funksjonsplan for Mortensrud kirke”, sitat fra ”Mortensrud kirke- litt historikk”, udatert notat, (Mortensrud menighets arkiv).

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

og innbydende og kirken skulle være hvit.⁷¹ Kanskje var dette en romantisk drøm om å gjenskape den hvitkalkede middelalderkirken høyt og fritt beliggende i et vakkert landskap? Som vi har sett av beskrivelsen over er det langt mellom drøm og virkelighet, i alle fall ytre sett, men kanskje har arkitekten fanget inn og fortolket drømmen i et moderne uttrykk?

Andre spørsmål var spesifikt knyttet til kirkens funksjonalitet, kirkerommets utsmykning og spørsmål om utleie. Kirken skulle gi plass til alle, være en sosial møteplass og et aktivitetssenter for unge og eldre. Den skulle gi rom for møtevirksomhet, hobbyaktiviteter, undervisning, musikk og sang. Momentene listet opp under idédugnaden er til dels sammenfallende med arbeidskirkens idé. Et paradoks fordi motstanden mot arbeidskirke løper som en ”rød tråd” gjennom historien om Mortensrud kirke i uttalelser som: ”Kirken er ikke en arbeidskirke. Vi ville ikke ha en arbeidskirke i likhet med mange av de nyere kirkene i Oslo-området”.⁷² ”Menigheten på Mortensrud ville ikke ha en arbeidskirke, eller en ’kaffedral’...”⁷³. ”Fra menighetens side var det ett grunnleggende ønske – vi ønsket oss en katedral i bydelen”⁷⁴.

Begrepet ”arbeidskirke” er det redegjort for i kapittel 2. ”Kaffedral” var et navn folkevittigheten satte på denne kirketypen og som gir assosiasjoner til uformell møtevirksomhet akkompagnert av kaffeservering. Når sant skal sies kunne en del av disse kirkene være både spartanske og nøkterne i sin arkitektur og utsmykning. Det var dessuten stor variasjon i de praktiske løsningene, med mer eller mindre vellykket resultat.

Mortensrud menighet ønsket seg et entydig og uforanderlig sakralt kirkerom. Det var et krav at kirkebyggets utvendige arkitektur formidlet et slikt innhold til omgivelsene. Kirkerommets utsmykning skulle være frodig og gi skaperassosiasjoner, vekke nysgjerrigheten og utforskertrangen. Menigheten gikk inn for positive symboler med vektlegging av oppstandelsesmotivet fremfor korset, og at symbolbruken skulle gi trosopplevelser. Den nye kirken skulle dekke mange, til dels, motstridende behov.

Idédugnaden kunne peke i retning av ”sambrukskirke”. Her nevnes konsertrom, selskapslokaler, møtesaler og utleievirksomhet. Det fokuseres på praktiske løsninger (lydvegger/atskilte enheter), effektivitet (flere aktiviteter på en gang) og lønnsomhet (utleie). Ingen spørsmål dreier seg eksplisitt om kirkerommets hovedfunksjon, som et rom hvor menigheten samles rundt sakramentene. Imidlertid kan formuleringer som ”romantisk kirke”,

---

⁷¹ Kirkebyggutvalget på Rudene, ”Referat og notat fra Kirkebyggmøtet 08.05.96: Idédugnaden – med tanke på det kommende møte i Bydelsadministrasjonen”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

⁷² Intervju med klokker Wenche Braathen, Mortensrud menighet, 19. mars 2004.

⁷³ Intervju med Berit Hunnestad, Kirkelig Kulturverksted, 19. januar 2005.

⁷⁴ Bjørn Are Davidsen, ”Intervju med Stig Fossum”, *Rudstikka*, (Lokalblad for Mortensrud menighet, 2002).

”ordentlig kirke”, ”opphøyd og identifiserbar” som går igjen i diskusjonene, tolkes som et sakralt rom, estetisk og funksjonelt. Idédugnaden gir føringer for det videre arbeid, både i form og innhold. Menighetens medlemmer trekkes inn i prosessen fra starten som aktive bidragsytere. Kravene og forventningene til et nytt kirkebygg formulert over blir retningsgivende for prosessen.

Visjonsnotat

Idédugnadens forslag ble oppsummert og systematisert i et notat som er ført i pennen av Tomm Kristiansen (Appendiks 2).⁷⁵ Notatet setter ord på visjonene menigheten har for den nye kirken. Områdets historiske kvaliteter blir fremhevet. Mortensrud hadde vært jordegods under cistercienserklosteret på Hovedøya i middelalderen og ferdselsveien til kaupangen og kirkesenteret i Oslo gikk over Mortensrud.⁷⁶ Den var en del av pilegrimsleden fra sør. Ikke langt unna har man funnet restene av en gammel bygdeborg. Kunne den nye kirken bli en symbolsk hvileplass på livets vandring, og kunne kirkearkitekturen formidle en slik tanke? Drømmen var en kirke som kunne være åpen og rede til å ta imot vandreren som trengte ly. De fleste norske kirker har vanligvis vært stengt utenom de tider kirken har vært i bruk til kirkelige handlinger eller omvisning. Dette har endret seg i de senere år med at vi har fått såkalte veikirker. Dette er kirker som ligger nær trafikkert vei og som forplikter seg til åpne dører og enkel servering innenfor gitte tidsrammer.

Det var vel dette menigheten hadde i tankene med ønsket om å gjenskape tradisjonene fra middelalderen da kirken og klostrene ga både legemlig omsorg og sjelesorg til den trengende. Samfunnet i dag har mange forskjellige institusjoner som skal ivareta disse behovene. Kirken er en av dem, organisert på samme måte som sekulære institusjoner med begrenset åpningstid, knapp bemanning, mange oppgaver, en hektisk hverdag og stramme budsjetter. Ikke lett å ta opp arven fra en tid hvor kirken og klostrene var rike på jordegods og tienden fra menighetene var en sikker inntektskilde. Arbeidskraften var tilnærmet gratis i form av munk og nonne, lekbrødre og leksøstre.

---

⁷⁵ Tomm Kristiansen, ”Kirken på Mortensrud”, udatert og usignert notat bekreftet av Tomm Kristiansen i e-post 15. februar 2006, (Mortensrud menighets arkiv).

⁷⁶ Cistercienserne har navn etter byen Citeaux hvor ordenen ble grunnlagt i 1098. Ordenen er mest kjent for Bernhard av Clairvaux, abbed for datterklosteret i Clairvaux. Klosterforskriftene bygger på Benediktinerordenen (stiftet i 529) som vektlegger er liv i nøysomhet, hardt arbeid og overholdelse av tidebønnen (bønnegudstjenester til faste tider). Munkene skal gi omsorg til fattige, syke og fremmede. Cistercienserne var dyktige med jordbruk og kveghold og ble betraktet som foregangsmenn på området. Noe vi har rester av i det rike, og sjeldne utvalget av vekster på Hovedøya. Ordenen omfatter også nonneklostre. Opplysninger hentet fra *Aschehoug og Gyldendal Store Norske leksikon*, 3 bd., (Oslo: Kunnskapsforlaget, 1981), 7.

I visjonsnotatet, som har vært et arbeidsdokument for menigheten og arkitekten, gis det uttrykk for at kirken skal være en ekte ”folkekirke” med plass til den troende så vel som tvileren. Det skal være lav terskel som gjør det godt og naturlig å stige inn. Det må være en inkluderende kirke. Kirkerommets arkitektur skal formidle budskapet om at dette er ”Herrens Hus”, et sakralt rom hvor ”folk vil gifte seg.” Livet i kirken skulle ta hensyn til alderssammensetning, og gi rom for varierte aktiviteter. Samtidig skulle kirkerommet være et rolig sted for å samle tankene, be en bønn eller ha en stille stund for seg selv.

Sambrukskirke

”Sambruk” er et viktig stikkord i kirkeplanleggingen, det er i tråd med tanken om en folkekirke i en ny bydel. Men hvilke behov kirkeanlegget kunne bidra til å dekke visste man foreløpig lite om.

Tanken om sambrukskirke går tilbake til etableringen av boligfeltet Lofsrud-Mortensrud i 1986 og dannelsen av en frivillig menighetskrets. Det var stort behov for lokaler til kirkelige arbeid så vel som til sosiale aktiviteter i bydelen. I følge Tømm Kristiansen, tenkte man seg en ny kirke på Mortensrud, liggende i et gateløp, eller ved et torg, som i en overgangsfase kunne romme mange aktiviteter, nærmest som et samfunnshus. Planen var at bygget senere kunne gjøres om til et ”kompromissløst kirkerom” når bydelen var utbygget med nødvendige samfunnstilbud.⁷⁷ Sambrukskirken var tenkt som arbeidskirke naturlig nok, men det betyr ikke at kirkerommet i seg selv skulle være mindre kompromissløst.

Tor Holtan-Hartwig forteller at ideen kom så langt som til arkitektskisser av et kirkebygg. Det har ikke vært mulig å fremskaffe skissene. Saken ble fremmet for Byrådet i et brev av 6. november 1987.⁷⁸ Her redegjøres det for behovet for egnede lokaler til sosiale aktiviteter i bydelen og antydes løsninger. Årsaken til at ideen ble frafalt var flere, som praktiske innvendinger til sambruksordningen og økonomiske betenkeligheter. Tor Holtan-Hartwig viser til en uformell meningsmåling blant kirkebrukere på et senere tidspunkt hvor begrepet ”ordentlig kirke” vokste frem.⁷⁹

---

⁷⁷ Tømm Kristiansen, opplysninger gitt i e-post, 18.oktober 2005.

⁷⁸ Mortensrud menighet, Brev til Byrådet v/Hans Svelland datert 6. november 1987, undertegnet av Tømm Kristiansen, ”Sambrukskirke på Mortensrud”, (Kilde: Tor Holtan-Hartwig).

⁷⁹ Tor Holtan-Hartwig, opplysninger gitt i e-post 20. juni, 2005.

Utkast til rom- og funksjonsplan for Rudene kirke

På bakgrunn av idédugnad og visjonsnotat, samt drøftinger og høringer i menigheten, fremmer Kirkebyggutvalget et forslag til rom- og funksjonsplan for ny kirke 3. februar 1997.⁸⁰ Det gir en detaljert beskrivelse av hva slags rom som bør inngå i anlegget, hvilken funksjon de skal ha og angivelse av plassbehov. Det fremgår av notatet at bydelen ikke er forespurt om eventuelle behov for sambruk, men at Rudene menighet ikke er fremmed for tanken viser idédugnad beskrevet over hvor det blant annet nevnes konsertrom, møtesal og selskapslokale.

Notatet er en opplisting av rombehov og funksjoner, men sier lite om hvordan man tenker seg rommene organisert i forhold til hverandre. Det gir ingen indikasjoner på hvordan kirkeanlegget skal utformes. Alle sider ved menighetslivet synes å være ivaretatt fra dåp til grav. Her er kirkerom for gudstjenester og andre sakramentale handlinger, kapell for mindre samlinger, kirketorget som møteplass, kirkestuen for kirkekaffe og sosialt samvær, menighetssal for møter, konserter, drama og andre sekulære aktiviteter. Et stort ungdomsrom med mindre grupperom og aktivitetsrom for barn er med i planen. I tillegg kommer kontorer, garderober og toaletter, lagerrom og verksted for kirketjener. Det er også lagt inn forslag om 2-3 hybler for ungdomsarbeidere og tilsynsvakter.⁸¹ Et omfattende og pretensiøst prosjekt som ble moderert etter hvert. Det fremgår av dokumentasjonen at rom - og funksjonsplan for Mortensrud kirke gikk til endelig behandling og ble vedtatt i menighetsrådet i april 1997.⁸²

Menigheten på Mortensrud ønsker seg en katedral

Mortensrud kirke har førsteprioritet på listen over nye kirkebygg i Oslo, menighetsrådet har vedtatt en rom- og funksjonsplan og det er utarbeidet et visjonsnotat for kirkebygget. Menigheten ønsker å komme i gang med byggingen, men er samtidig opptatt av at visjonene ikke skal bli borte på veien gjennom byråkratiet. Man ønsker seg en katedral på Mortensrud og trenger en samarbeidspartner med dristighet og kreativitet til å føre prosjektet videre.

La oss gå litt tilbake i tid til 1992, til en avisartikkel av Erik Hillestad, leder for Kirkelig Kulturverksted.⁸³ I artikkelen sier han: ”Det er på tide at vi bygger en katedral på Stovner. Det er ikke nok med en kirke”. Han filosoferer over mangelen på visjon og

---

⁸⁰ Klemetsrud prestegjeld, ”Utkast til rom- og funksjonsplan for Rudene kirke”, (Oslo/Bjørndal: 3. februar 1997), (Mortensrud menighets arkiv).

⁸¹ Klemetsrud prestegjeld, ”Utkast til rom- og funksjonsplan for Rudene kirke”.

⁸² Mortensrud menighet, ”Mortensrud kirke – litt historikk”.

⁸³ Erik Hillestad, ”La oss bygge katedraler”, *Vårt Land*, (Oslo: 6. juni 1992), 3.

kunstnerisk tilnærming i samtidens kirkebygg. Han mener kirkebegrepet er utvannet i en tid med fokusering på funksjonalitet og økonomi. En katedral derimot ”er et rom for det vakre og det forferdende. Den er et dramatisk rom hvor messens universelle drama knyttes til tid, sted og en bestemt regi”⁸⁴. Stovner bydel i Oslo fikk sin kirke i 1979, 13 år før artikkelen ble skrevet. Det er en moderne arbeidskirke, en typisk representant for den tids kirkebygg. Den kan vel ikke beskyldes for å ha katedralens himmelstrebende profil der den ligger som en borg i landskapet med sine lave, massive volumer i tegl (Ill. 38).

La oss se litt på begrepet katedral som her brukes flittig, og noe lettvtint i omtalen av kirker, uten å forklare hva man legger i det. Katedral er betegnelsen på en biskopskirke eller domkirke, og befinner seg over soknekirken i det kirkelige hierarki. Katedralen er hovedkirken i et bispedømme, slik Oslo domkirke er i Oslo bispedømme. Katedralen er monumental, rikt utsmykket og utstråler den makt kirken har hatt gjennom tidene. Den er bygget for de store prosesjoner, for utfoldelse av prakt i forbindelse med feiring av store høytider. Det er intet hverdagslig over en katedral.

Drømmen om en katedral, slik det kommer til uttrykk i Mortensrud menighet og i Erik Hillestads artikkel nevnt over, må ses som et ønske om å gjenskape katedralens sakralitet og estetikk i våre kirkerom. ”Katedralen” symboliserte menighetens visjon, ikke den konkrete funksjon.

Fra kapell til katedral

Den planlagte arkitektkonkurransen ble avlyst som nevnt over, og man måtte man finne alternative løsninger. De nære bånd som to av de mest markante medlemmene i menigheten, Stig Fossum og Tømm Kristiansen hadde til Kirkelig Kulturverksted ble avgjørende.⁸⁵ ”Oppdraget [kirkeprosjektet] lå midt i fanget av kulturverkstedets dypeste mening” sier Tømm Kristiansen.⁸⁶ Hva med å knytte til seg Kirkelig Kulturverksted? Han fikk aksept fra Kirkebyggutvalget og kontaktet Kulturverkstedet i januar 1996 (Appendiks 3).⁸⁷ Etter invitasjon fra menighetsrådet på Mortensrud, presenterte Kirkelig Kulturverksted i februar 1996 et utvalg av sine innredningsarbeider utført i kirker og kapeller.⁸⁸ Menighetsrådets medlemmer likte det de så, og bestemte seg for å vurdere et samarbeid med en uttrykkelig

---

⁸⁴ Hillestad, *Vårt Land*, 3.

⁸⁵ Tømm Kristiansen: ”Både Stig Fossum og jeg, som ledere i menigheten, har begge bakgrunn fra Kirkelig Kulturverksted”, (Opplysninger gitt i e-post 18. oktober 2005).

⁸⁶ Tømm Kristiansen: ”Harpe og Pistol: Kirkelig Kulturverksteds historie: Drabantbykatedralen”, (Oslo: 1999, www.kkv.no/harpe_og%20pistol.htm), 6, (oppsøkt 10. juni 2005).

⁸⁷ Kirkebyggutvalget, ”Referat fra møte i Kirkebyggutvalget 17. januar 1996”, (Mortensrud menighets arkiv).

⁸⁸ Mortensrud menighet, ”Mortensrud kirke - litt historikk”.

forutsetning om byggets utseende, ”at det måtte se ut som en kirke”.⁸⁹ På bakgrunn av et tilbud fra Kirkelig Kulturverksted i april 1997 ble det inngått kontrakt med Kirkevergen i juni 1997 om å utarbeide et skisseprosjekt.⁹⁰

Skisseprosjektet skulle sammenfatte konkrete ønsker og behov, først og fremst rom- og funksjonsplan, og antyde løsninger. Like viktig var hensynet til menighetens visjoner om en katedral, en tydelig lesbar kirke, en folkekirke, men definitivt ikke en ”arbeidskirke”. Det presiseres i møtoreferatet at Kirkelig Kulturverksted ”kun skal ha en birolle i byggeprosjektet fra skisseprosjekt til ferdig bygg”⁹¹. Dette ble endret senere slik at Kirkelig Kulturverksted spilte en viktig rolle gjennom hele prosessen.

Lydhørhet og en utradisjonell tilnærming til oppgavene var utslagsgivende da Mortensrud menighetsråd henvendte seg til Kirkelig Kulturverksted. Tømm Kristiansen uttrykker det slik: ”Oppdraget kan ta pusten fra hvem som helst: Bygg en katedral i en norsk drabantby! ... Kirkerommet skal være så sakralt at man blir velsignet, selv med en dårlig preken ... Det er lenge siden det fantes estetiske genier som både var arkitekter, billedhuggere og malere”⁹², og han siterer en representant for menigheten, ”I mangel av Michelangelo valgte vi Kirkelig Kulturverksted”⁹³. Vi ser at det er en logisk sammenheng mellom Erik Hillestads ”rom for det vakre og det forferdende” og ”Drabantbykatedralen” på Mortensrud.⁹⁴

Kirkelig Kulturverksted overbeviste menigheten

Kirkelig Kulturverksted har gjennom en årrekke gjennomført prosjekter av høy kunstnerisk kvalitet ved å bygge broer mellom kulturer og tilrettelegge for fruktbart samarbeid mellom ulike aktører. En frodig og kreativ musikalsk aktivitet har resultert i prosjekter som er grenseoverskridende både i overført og bokstavelig betydning. Kjente norske kunstnere og kunstnere fra de fjerneste strøk på kloden har medvirket til å formidle det kristne budskap gjennom kulturopplevelse. Ikke for å misjonere, men til refleksjon og oppbyggelse for det travle nåtidsmennesket (Ill. 39).

Kirkelig Kulturverksted bruker også arkitektur som uttrykksmiddel, og har gjennomført ominnredninger i kapeller og omskapt verdslige rom til sakrale møteplasser. Vi vet ikke hvilke prosjekter Kirkelig Kulturverksted valgte å presentere på Mortensrud, men det

---

⁸⁹ Mortensrud menighet, ”Mortensrud kirke - litt historikk”.

⁹⁰ Kirkelig Fellesråd i Oslo, ”Referat fra møte i Byggekomiteen for Mortensrud kirke 25. juni 1997”, (Kirkelig fellesråds arkiv).

⁹¹ Kirkelig Fellesråd i Oslo, ”Referat fra møte i Byggekomiteen for Mortensrud kirke 25. juni 1997”.

⁹² Kristiansen, ”Harpe og Pistol: Kirkelig Kulturverksteds historie: Drabantbykatedralen”, 7.

⁹³ Ibid., 6-7.

⁹⁴ Ibid., 6-7.

er rimelig å anta at St. Johannes kapell, bygget i 1990 som en del av turistprosjektet på Nordkapp-plataet, var et av dem. Kapellet representerer et møte mellom naturen og det menneskeskapt slik vi finner det i Mortensrud kirke.

Kapellet i grotten

St. Johannes kapell er en utsprengt grotte i tunnelen som fører ned til kinohall og panoramautsikt i Nordkapphallen. Grotten var tiltenkt et av Ivo Caprinos tablåer i tilknytning til hans film om Nordkapps historie. Grotten ble overtallig, og SAS som leide og drev Nordkapphallen fikk ideen til et kapell i grotten. Kirkelig Kulturverksted fikk oppdraget. Berit Hunnestad, kunstnerisk leder i Kirkelig Kulturverksted, organiserte arbeidet ved hjelp av en gruppe kunstnere og fagfolk. I gruppen finner vi både skulptør Gunnar Torvund og interiørarkitekt Terje Hope, som vi senere treffer igjen i Mortensrudprosjektet.⁹⁵

Foto av kapellet viser et intimt, lite rom hvor belysningen utgjør en viktig del av innredningen (Ill. 40a og b). Veggene er beholdt i rått tilhugget form, gulvet belagt med brostein, og taket satt sammen av glassruter i blå nyanser. Det belyses ovenfra og et mønster i form av et kors trer frem. Spotlights i taket belyser deler av klippeveggen og de spesialdesignede stolene som danner en ytre og en indre hestesko foran alteret. Alteret er innrammet i en vertikalt stilt båtform. Over alteret, i "baugen" på båten finner vi en enkel Kristusfigur. Den gyldne alterbelysningen kontrasterer de blåfiolette tonene i kapellet. Båtformen, utvendig kledd med brutte keramikkfliser i blå nyanser, bryter gjennom den hvite veggen i tunnelgangen. Jan Garbareks musikk bidrar til den sakrale atmosfæren. Kapellet er et eksempel på Kirkelig Kulturverksteds kombinasjon av ulike kunstneriske virkemidler. "This is a fascinating example of team effort, not only between architect and artists, but including the art of music as well ..."⁹⁶, sier juryen under tildelingen av IFRAA International Visual Arts Award 1991.

Organisering av det videre arbeid

Kirkelig Kulturverksted var på plass i juni 1997. Til tross for lang erfaring med å lede samarbeid mellom ulike aktører, var dette en langt mer sammensatt oppgave enn deres

---

⁹⁵ Ulf Grønvold, "Kapell og kommers", *Byggekunst*, 1990, 8, (Oslo: Norsk arkitektforlag, Norske Arkitekters Landsforbund), 445.

⁹⁶ Interfaith Forum on Religion, Art & Architecture, Merit Award, 1991 IFRAA International Visual Arts Awards, IFRAA MERIT.

tidligere arbeider. De hadde ingen kirke på merittlisten. Møtet med en sterk menighet som visste hva den ville, men ikke hvordan den skulle få det til, var en utfordring.

Den første oppgaven var å sette sammen en tverrfaglig prosjekteringsgruppe som kunne utarbeide et skisseprosjekt, det vil si premissgrunnlag for videre arbeid.⁹⁷ Et viktig poeng var at kirkens utsmykning og innredning skulle gå hånd i hånd med arkitekturen. I den tverrfaglige prosjekteringsgruppen finner vi kunstner Gunnar Torvund og interiørarkitekt Terje Hope.

Byggekomiteen konstituerte seg i juni 1997 og besto av soknepresten, to representanter for menigheten og to representanter for byggherren, Kirkevergen i Oslo (Appendiks 1). For å kanalisere menighetens tanker og ideer inn i prosjektet og ivareta dens medbestemmelse i prosessen ble Kirkeverkstedet opprettet. Det ble et viktig bindeledd mellom menigheten og de andre partene under hele prosessen. Kirkeverkstedet besto av soknepresten og to representanter for menigheten (Appendiks 1). Foreløpig hadde man verken kirketomt eller arkitekt.

Tomtevalg og begrunnelse

Departementet skal godkjenne kirketomten, men valg av tomt er avhengig av kommunens reguleringsplan. Kommunedelplanen omtalt over for Lofsrud - Mortensrud ble vedtatt i bystyret 17. juni 1998. Det forelå to alternativer til kirketomt i reguleringsforslaget, en tomt nær knyttet opp til boligbebyggelse og annen virksomhet sentralt i området "kirken i byen", og en annen høyere beliggende skogstomt i kupert terreng med lyngdekte bergknauser, felt 7 i Kommunedelplanens arealkart (Ill. 41) "kirken på høyden"⁹⁸. Skogstomten lå mindre sentralt i forhold til ferdsel, men ikke så avsides at det var noen ulempe. Det var ikke aktuelt med kirkegård eller gravlund i tilknytning til kirken, dermed sto man friere med hensyn til grunnforhold og areal. Kirkebyggutvalget og Kirkelig fellelsråd, sammen med Kirkelig Kulturverksted, var på befaring og fant tomten på høyden mest egnet. Tomten merket felt 7 på 4,2 dekar var i utgangspunktet avsatt til kirke og barnehage.

Etter at arkitekten kom inn i bildet og hadde lagt frem sine første skisser i januar/februar 1998, ble det klart at 4,2 dekar ble for lite til den foreslåtte løsning av kirkeanlegget. De topografiske forhold i området begrenset utnyttelsesgraden. Menigheten

---

⁹⁷ Prosjekteringsgruppen besto av arkitekt, kunstner, interiørarkitekt, bygningsteknisk konsulent, Plan- og bygningsetaten Oslo kommune, bydelen, med Berit Hunnestad, Kirkelig Kulturverksted, som leder.

⁹⁸ Mortensrud menighet, "Mortensrud kirke – litt historikk".

ønsket ikke å drive barnehage dermed stod man friere i utnyttelsen av tomten.

Bydelsadministrasjonen stilte seg positiv til en utvidelse fra 4,2 dekar til 5,5 dekar.

Tomtereguleringen gikk sin gang i kommunale instanser og ble lagt ut til offentlig ettersyn. Det var få merknader til reguleringen. Saken ble egengodkjent i bystyret 19. januar 2000.⁹⁹ Selv om tomtereguleringen tok lang tid, utnyttet man tiden til planlegging av kirkebygget parallelt med reguleringsprosessen. Av Kommunedelplanen går det frem at Kirkelig fellesråd startet planarbeid for felt 7, som også omfattet vei A, like etter befaringen nevnt i avsnittet over. Vei A tar av fra Mortensrudveien og går langs felt 7 på østsiden og ender i parkeringsplassen ved kirken (Ill. 41).

Valget av tomt har hatt mye å si for utformingen av kirkebygget som vi skal se senere. De to mulige tomtene hadde vidt forskjellig potensiale. Den sentralt beliggende tomten er en del av urbanisasjonen som omfatter Senter Syd Mortensrud og Mortensrud T-banestasjon. Her ville arkitekten bli bundet av hensynet til kjøpesenterets arkitektur med tilhørende parkeringsplass og den nærliggende T-banestasjon. Kirken ville blitt en del av folks travle hverdag med de fordeler og ulemper det fører med seg. Det ville bli lite ro og høytid rundt kirken i byrommet, men samtidig ville det bli en nær og tilgjengelig kirke. En kirke mer i tråd med ”kirken i et gateløp” eller ”ved et torg” som omtalt i forbindelse med muligheten for sambrukskirke over.

Skogstomten ligger på høydedraget øst for lokalsenteret i retning nord/sør. Den er forholdsvis smal, med bratt skråning ned på vestsiden og en slakere helling mot øst. Tomtens utnyttelsesgrad er begrenset av topografien. Det var små muligheter til å legge kirken i retningen øst/vest, det ville kreve store inngrep med tap av verdifull natur. Derfor har kirken akse nord/sør.

Tomten hadde ujevn overflate formet av berget som noen steder var dekket av et tynt jordlag og andre steder brøt frem i dagen. Området var bevokst med en blanding av løvtre- og furuskog. Det var ingen bebyggelse nær innpå. Her var det natur og ro, samtidig som det var kort gangavstand til det planlagte senter på Mortensrud. Hvilken arkitekt kunne tenkes å møte utfordringene i denne tomten?

---

⁹⁹ Brev fra Oslo kommune, Byrådsavdeling for næring og byutvikling til Plan- og bygningsetaten datert 9. februar 2000, ”Mortensrud kirke, endret reguleringsplan, bystyrets vedtak”, (Kirkelig fellesråds arkiv).

Valg av arkitekt

Menigheten ønsket å satse på en ung, visjonær arkitekt som ikke hadde kirkebygg på verkslisten, en som ville gå til oppdraget bokstavelig talt med blanke ark. En dristig handling, her satset man alt på et kort, uten konkurranse med de muligheter det gir for vurdering av ulike løsningsforslag. Det er imidlertid ikke uvanlig å velge en arkitekt uten erfaring med kirkebygg. Enkelte mener det kan være en fordel om arkitekten stiller uten fasttømrede meninger om hvordan kirkebygget skal være, hvilket underbygges av utsagnet: “In more than one case the client for a new church has explicitly preferred an architect without previous experience in church design, and thus without the preconceptions of a specialist in the field”¹⁰⁰. På den andre siden forutsetter det at arkitekten har samarbeidspartnere som kan gi innspill vedrørende de krav som stilles til kirkeanleggets funksjonalitet. Kirkerommet er først og fremst avhengig av visse kvaliteter for gjennomføring av de kirkelige handlinger. I tillegg kommer konserter, drama og andre aktiviteter som er blitt en del av kirkens program. Det er imidlertid interessant å se hva den finske arkitekten Juhani Pallasmaa sier om kirkens funksjonalitet kontra dens uttrykk:

I talked once with a church official about church design. He stressed the importance of knowing about the liturgi, iconography, and other internal rulings of the church. He seemed upset when I said that only a heathen can design a really expressive church. In my view the symbol of faith can only be turned into stone by someone who is being newly introduced to the dimensions of faith. A person for whom the design of a church is merely the organization of given forms can produce only empty sentimentality¹⁰¹.

Jan Olav Jensen har i intervju gitt uttrykk for at han ikke har noe spesielt nært forhold til kirken men at han ikke så det som noe hinder for å designe en kirke.¹⁰² Han er i godt selskap: “Asked once about his personal religious convictions and their relevance to his work at Ronchamp, Le Corbusier responded: “I have not experienced the miracle of faith, but I have often known the miracle of ineffable space”¹⁰³. Kieckhefer diskuterer begrepet “the miracle of ineffable space” og ender opp med spørsmålet: “Or was the architect perhaps merely recognizing the meaningfulness of church design without presuming to specify for his client what its theological meaning should be?”¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ Kieckhefer, *Theology in Stone*, 229.

¹⁰¹ Juhani Pallasmaa, “The Geometry of Feeling: A Look at the Phenomenology of Architecture”, i *Theorizing a new Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*, red. av Kate Nesbitt, (New York: Princeton Architectural Press, 1996), 453.

¹⁰² Intervju med Jan Olav Jensen 31. mars 2006.

¹⁰³ Le Corbusier, sitert i Kieckhefer, *Theology in Stone*, 229.

¹⁰⁴ Kieckhefer, *Theology in Stone*, 229.

Kirkelig Kulturverksted hadde ingen betenkeligheter, men løste oppgaven ved å intervju noen utvalgte arkitekter. På grunnlag av intervju og vurdering av tidligere produksjon ble det utarbeidet en innstilling der man anbefalte arkitekt Jan Olav Jensen i Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS. Anbefalingen ble gitt på grunnlag av arkitektens verksliste som viser kreativitet og nytenkning, og med vektlegging av naturholdningen i hans arkitektur. Menighetsrådet og Kirkelig fellesråd godkjente innstillingen som det dessverre ikke har vært mulig å oppspore.¹⁰⁵

Innstillingen fremmet også forslag om kunstner Gunnar Torvund (utsmykning) og interiørarkitekt Terje Hope, som vi har nevnt over i forbindelse med utformingen av St. Johannes kapell på Nordkapp. Det går an å trekke sammenligninger mellom kapellet på Nordkapp og Mortensrud kirke. De rått tilhugne veggene i grotten har sin parallell i skifermurene og bergknausene i Mortensrud kirke. Begge anleggene spiller på naturen som stemningskapende element.

Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS

Kontoret var bare to år gammelt, det ble etablert 17. juli 1995. Unge var også arkitektene Jan Olav Jensen (f. 1959) og Børre Hegdal Skodvin (f. 1960) som valgte å begynne for seg selv. Ikke desto mindre hadde begge solid erfaring og en betydelig verksliste å vise til. Oppgavene hadde en spennvidde fra eneboliger til samferdsel og designelementer for veianlegg. Utvalget av prosjekter er nært knyttet opp til landskapet og krever omtanke og respekt i forhold til det, når det skal utarbeides løsninger som både er behovsdekkende og naturbevarende. Jensen & Skodvins arkitektur har høstet flere priser nettopp av den grunn.

Jan Olav Jensen var prosjekteringsleder og ansvarlig arkitekt for Mortensrud kirke. Hans kompanjong, Børre Hegdal Skodvin og andre arkitekter i firmaet deltok i prosessen. Jeg har valgt ut et lite knippe fra Jan Olav Jensens verksliste som viser variasjonen i hans arbeider og hans evne til å kommunisere med natur av høyst ulik karakter, et hospital for leprasyke i India, en truckgarasje i Rolvsøy og en enebolig i Oslo. Dette er samtidig verk som har relevans til Mortensrud kirkes arkitektur. Det kan være materialvalg og behandling, konstruksjonsprinsipper, lysvirkninger eller naturtilpassing.

Leprahospitalet (Ill.42) er bygget i 1983 allerede før Jan Olav Jensen var ferdig med arkitektstudiet. Et besøk i Lasur i India, førte ham og hans reisekamerat Per Christian Brynhildsen, også arkitektstudent, inn i prosjekteringen av et hospital for leprapasienter.

---

¹⁰⁵ Intervju med Berit Hunnestad, Kirkelig Kulturverksted 19. januar 2005.

Beliggende på et platå ute i villmarka, skulle det gi beskyttelse mot så vel intens varme som ville dyr. Oppgaven ble løst på en måte som møtte de reelle behov på en innsiktsfull måte. Bygget føyer seg inn i stedets natur og gir samtidig den beskyttelse og de bekvemmeligheter som et slikt anlegg krever.

Truckgarasjen i Rolvsøy (1988-89), (Ill. 43), skulle huse en 42 tonn gaffeltruck og gi plass for reparasjon og vedlikehold av den. Utfordringen var en stor, øde plass i et flatt landskap. Det trengtes en samlende form som kontrast. Garasjen er formet som en oval i stålkonstruksjoner kledd med krummet trepanel. Lysåpninger rundt taket gir dagslys i garasjen.

Bolig Wormdal/Haug (1989), (Ill. 44), ligger i randsonen av Oslos tettbebyggelse. Tomten har en, for byen, sjelden landlig utsikt mot den ene siden og er bevokst med vakre, bevaringsverdige løvtrær. På den andre siden grenser tomten mot gammel villabebyggelse. Eneboligen er sammensatt av to bygningskropper, bygget i tegl og tre, på henholdsvis et og to plan. Sammenhengende kjøkken og stue på et plan med langsgående tønnehvelv i taket. Soverom, bad og arbeidsrom på to plan med takterrasse. Anlegget vender seg mot den landlige utsikten og åpner for naturen ved et utvalg av ”skreddersydde” vinduer i bygningskroppene. De tre verkene er prisbelønnet.¹⁰⁶

Fra profan til sakral arkitektur

Alle eksemplene over er av profan karakter. Det samme gjelder for arkitektkontorets samlede produksjon før Mortensrud kirke. Hvilke forutsetninger ga dette for å skape kirkearkitektur? Under en orientering Jan Olav Jensen holdt for Kunsthistorisk forening i Mortensrud kirke 16. september 2003, beskriver han kriteriene for oppdraget. ”Det skal se ut som en kirke”, hvilket han fortolket som barns tradisjonelle og tillærte oppfatning av hvordan en kirke ser ut. ”Folk skal ønske å gifte seg der”, begrunnet med at få mennesker gifter seg i en arbeidskirke – ingen akse. Veien frem til alteret er viktig. ”Det skal være en bakerste benk”, kirken skulle være åpen for alle, og man skal kunne finne seg en plass uten å bli utsatt for alles blikk.¹⁰⁷

Av forarbeidene til kirkens utforming ser vi at det har vært mange forslag til tolkninger av disse kriteriene underveis. Etter samtaler med deltakere i prosessen, er følgende fortolkning nærliggende: Det første punktet ”at det skulle se ut som en kirke” henspilte på

---

¹⁰⁶ Leprahospitalet, ”Ruth og Ralph Erskines stipend”, (Sverige, 1991), ”Aga Kahn Award for Architecture”, (Spania/Sveits, 1998).

Truckgarasjen, ”Treopplysningsrådets inspirasjonspris”, (Oslo, 1990), ”Brunel commendation”, (Spania, 1992). Bolig Wormdal/Haug, ”Zandas skandinaviske takpris”, (Sverige, 1991).

¹⁰⁷ Jan Olav Jensen, Orientering for Kunsthistorisk forening i Mortensrud kirke, 16. september 2003.

menighetens ønske om å bryte med arbeidskirkeprinsippet. Arkitekten uttrykker det slik, ”Mortensrud menighet søker sine uttrykk i katedralens arkitektoniske grep”¹⁰⁸. Dette skulle gjenspeile seg i arkitektur og utsmykning både innvendig og utvendig. Man ville tilbake til det sakrale rommet som forener evighetens synsvinkel med dagens virkelighet. Det skulle heller ikke herske tvil om at dette var ”Herrens Hus”, hvor alle er velkommen med sin tvil og tro, sin sorg og sin glede.

Det andre punktet følger av det første, å inngå ekteskap er en av de viktigste handlinger i vårt liv, og mange ønsker en kirkelig vielse. ”Arbeidskirkene” er blitt kritisert for å være for hverdagslige når det gjelder vielse og dåp. ”Og stadig flere legger livets kirkelige høydepunkter til tradisjonelle, oftest gamle kirkebygninger” sier Oddbjørn Sørmoen.¹⁰⁹ Dette har blant annet ført til stor pågang på gamle, tradisjonsrike og vakre kirker som gir den hellige handlingen religiøs og historisk forankring og løfter den ut av øyeblikkets forgjengelighet.

Det siste punktet ”en bakerste benk” var ønsket om en inkluderende kirke. Her skulle alle kunne komme, finne seg en plass og delta på sin måte uten å føle alles blikk. En menighet består ikke bare av ”de vellykkede” det finnes dem som føler seg utenfor, men som samtidig søker hjelp og trøst i kirken. Dem skulle det også være plass for.

Byggeprogrammets forutsetninger

De ovennevnte kriterier innbefatter mange ulike problemstillinger. Kirkebygget skal ha en form og et innhold som menigheten kan enes om og det skal være i samsvar med lover, regler og retningslinjer for kirkearkitektur. Mange instanser er involvert før byggeprosessen kan settes i gang. Menighetsrådet i soknet er initiativtaker og pådriver. Mortensrud sokn hadde særdeles driftige og entusiastiske medlemmer i menighetsrådet.

I *Lov om den norske kirke av 1996 (kirkeloven)* § 14, Kirkelig fellestråds oppgaver sies det: ”Kirkelig fellestråd skal ivareta administrative og økonomiske oppgaver på vegne av soknene, utarbeide mål og planer for den kirkelige virksomhet i kommunen, fremme samarbeid mellom menighetsrådene og ivareta soknenes interesse i forhold til kommunen”¹¹⁰.

---

¹⁰⁸ Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS m.fl., *Presentasjon av Ny kirke på Mortensrud*, presentasjonshefte til Kirkevergen/Mortensrud menighetsråd, (Oslo: mai 1999), (Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS arkiv).

¹⁰⁹ Oddbjørn Sørmoen, ”Kirkebygningen som merkevare”, *Årbok for den norske kirke 2003*, 52.årgang, (Oslo: Kirkens informasjonstjeneste), 69.

¹¹⁰ *Lov om Den norske kirke, 1996, (kirkeloven)*, <http://www.lovdatab.no/all/tl-19960607-031-001.html> (oppøst 29. mars 2005).

I underpunkt a) presiseres ansvaret for: ”bygging, drift og vedlikehold av kirker”¹¹¹. Kirkelig fellesråd i Oslo har slikt ansvar for alle soknene innenfor Oslos grenser og står sammen med Kirkevergen, som byggherre for Mortensrud kirke.

I *Lov om den norske kirke* sitert over, kapittel 3, § 21 Oppføring av ny kirke m.v. 2. ledd, heter det: ”Ny kirke skal i kirkerommet ha sitteplass til en tidel av Den norske kirkes medlemmer i soknet. Det kreves likevel minst 200 og ikke mer enn 500 sitteplasser”. I 3. ledd, samme paragraf: ”Oppføring, ombygging, utvidelse og nedleggelse av kirke skal godkjennes av departementet. Det samme gjelder tomt til oppføring av kirke, tegninger, kostnadsoverslag og finansieringsplan”¹¹². Det siste leddet skapte konflikt rundt godkjenningen av kirkebygget. Det blir utredet nærmere i kapittel 5.

---

¹¹¹ *Lov om Den norske kirke, 1996, (kirkeloven)*, (oppført 29. mars 2005).

¹¹² *Ibid.*

Kapittel 4 Prosjekteringsfase

Den tverrfaglige prosjekteringsgruppen med Berit Hunnestad som leder, skulle sammen med Kirkeverkstedet (menighetens representanter) utarbeide et grunnlag for prinsipielle problemstillinger og løsninger. Det ble en hektisk møtevirksomhet med Kirkeverkstedet, arkitekt, kunstner og interiørarkitekt hvor diskusjonen blant annet dreide seg om følgende temaer: ”Hva er en kirke?”, ”Kirken skal gi identitet” og ”Kunstens vesen er ikke regler”. Vesentlige problemstillinger under planleggingen av en kirke men ikke lette å komme til enighet om fordi alle har en oppfatning av kirken farget av personlige opplevelser, meninger og tradisjoner. Debattantene hadde i dette tilfelle ekstra bagasje i form av ekspertise på forskjellige områder. Enhver betraktet oppgaven fra sitt perspektiv. Det var ingen lett oppgave å finne ”minste felles multiplum”. Man trengte innspill fra fagpersoner utenfra for å skape et solid fundament for den videre planlegging.

Møtevirksomheten kulminerte i et to dagers seminar i september 1997, hvor alle involverte instanser var representert. Tilstede var også departementets kirkekonsulent Arne E. Sæther og kunsthistoriker Gunnar Danbolt (Appendiks 4a, b, c).¹¹³

Menighetens visjoner ble presentert og debattert i lyset av innspill fra et sterkt fagpanel. Trådene samles og seminaret avsluttes med å gi Kirkeverkstedet i mandat å legge frem et skisseprosjekt i februar 1998 i form av en programerklæring med retningslinjer for videre arbeid. Berit Hunnestad uttaler til *Byggekunst*: ”En slik arbeidsform og prosess, hvor kunstnere og arkitekt allerede i startfasen samarbeider for å oppnå en mest mulig helhetlig utforming av kirkebygg, innredning og utsmykking, er ganske unik. Denne arbeidsformen kan være et mønster for alle som planlegger en kirke”¹¹⁴.

Visjonene konkretiseres

Vi har i foregående kapittel skissert oppgaven arkitekten sto overfor. Han skulle fortolke menighetens ønsker, visjoner og behov inn i et kirkeanlegg som imøtekommer gjeldende lov- og regelverk både hva gjelder funksjonalitet, sikkerhet og økonomi. Kirketomten var en utfordring, den satte begrensninger både i form og topografi.

Det blir interessant å se planleggingen av Mortensrud kirke i lys av dette – hvor fri har arkitekten vært i utgangspunktet, hvilke kompromisser har han måttet inngå underveis?

---

¹¹³ Kirkelig Kulturverksted, Brev datert 26.08.97 til Wenche Braaten, ”Vedr. Seminar om kirken på Mortensrud, på Hotell Hadeland”, (Mortensrud menighets arkiv).

¹¹⁴ Kirkelig Kulturverksted v/ Berit Hunnestad, ”Prosjektet Mortensrud kirke”, *Byggekunst*, 2002, 4, (Oslo: Norsk arkitektforlag, Norske Arkitekters Landsforbund), 22.

Hvordan samsvarer kirken på Mortensrud med de første utkastene? Mange faktorer har hatt innflytelse på det bygget vi begeistres over, eller kritiserer i dag. Kirkearkitektur bygger på historiske og religiøse tradisjoner, trosretninger og liturgiske prinsipper, lovverk og økonomi. I skjæringspunktet mellom disse krav skal kirkens arkitektur tilpasses den enkelte menighets behov og omgivelsene i form av natur og eksisterende bebyggelse.

Umiddelbart etter seminaret i september 1997 startet prosjekteringsgruppen sitt arbeid. I et møtoreferat datert 8. desember 1997 kan Kirkeverkstedet vise til følgende utførte oppgaver: oppmåling/registrering av vegetasjon, generell prosjektering, utarbeidelse av fremdriftsplan for hele prosjektet og bygging av modell.¹¹⁵ Disposisjon av tomten er klar med orientering av anlegget nord/sør. Kirkeverkstedet hadde allerede bestemt at anlegget skulle bestå av to atskilte enheter, en for sakrale og en for profane funksjoner. Man ønsket et kirkebygg av typen langkirke. Det finnes ingen dokumentasjon på om benevnelsen langkirke brukes i sin egentlige betydning, et rektangulært kirkeskip med et smalere kor, eller om det like gjerne kunne være et rektangulært kirkerom man hadde i tankene. I siste tilfelle er ikke koret markert som et smalere parti, men er en del av kirkerommet. Mortensrud kirke har i hovedsak rektangulært grunnplan.

Delingen av funksjonene og ønsket om langkirke var et resultat av motstanden mot ”arbeidskirke”, som vi har drøftet i kapittel 2. Skillet mellom sakralt og profant bygg tok hensyn til en flerkulturell befolkning. Det ble på et tidlig stadium antydnet at kraftige murer i skifer og betong skulle danne anleggets ytre konstruksjon. I de utvendige hagene skulle det finnes uteamfi, bål plass og urtehage.¹¹⁶

I desember 1997 oppsummerer Kirkelig Kulturverksted erfaringene fra prosjekteringsgruppen. Skisseprosjektet nærmer seg avslutningen, og arbeidet går over i en mer produksjonsorientert fase. Erfaringene med samarbeidet om skisseprosjektet er så gode at Kirkelig Kulturverksted foreslår videreføring av arbeidsformen på grunn av: ”A. en heldig sammensetning av personer og fagområder, B. en dedikert sammenbindende funksjon (kunstnerisk koordinator), C. kvaliteter i form av et stort kontaktnett”¹¹⁷.

I samme notat foreslås en klar fordeling av ansvar og oppgaver. Kirkelig Kulturverksted representert ved Berit Hunnestad koordinerer de kunstneriske bidragene, og går inn i prosjekteringsledelsen med hovedansvar for kontakten med menigheten. Arkitekt Jan Olav

---

¹¹⁵ Kirkelig Kulturverksted, ”Møtoreferat A Møte nr.: 03 – Kirkeverkstedet”, datert 8. desember 97, (Kirkelig fellesråds arkiv).

¹¹⁶ Kirkelig Kulturverksted, ”Møtoreferat A Møte nr.:03 – Kirkeverkstedet”.

¹¹⁷ Brev fra Kirkelig kulturverksted til Byggekomiteen på Mortensrud v/Kirkevergen, 15. desember 1997, (Kirkelig fellesråds arkiv).

Jensen, i egenskap av prosjekteringsleder, har ansvar for å koordinere den tekniske delen av prosjektet.¹¹⁸

De første skissene

Den første modellen til kirkeanlegg ble presentert i et åpent menighetsmøte 18. januar 1998. I referat fra møtet leser vi:

... Berit Hunnestad, leder for prosjektgruppen fra Kirkelig Kulturverksted, redegjorde for arbeidsform og sammenhengen mellom visjoner og det bygg som ble presentert. Hun gjennomgikk byggets plass på tomta, veiene rundt, hvordan man hadde forsøkt å oppfylle menighetens ønsker og ga antydninger til materialvalg og utsmykning. ... Arkitekt Jan Olav Jensen gikk nærmere inn på bygget med tomtas karakter, hvorfor alterretning mot nord, om hvordan man søkte å bevare tomtas natur best mulig og om byggets utforming i to deler med det sakrale i en del og det profane i den andre. Grunnprinsippet er en åpen kirke som møtes i to U-er omfavnet av hager rundt kirken, gulv der grunnfjellet kommer frem og forsøk på å unngå foldevegger. Den sakrale del er i hovedsak på et på ett plan og menighetssal, ungdomsrom, kontor etc. i to plan ...¹¹⁹.

Utkastet bygget på tankene fra seminaret.¹²⁰ Arkitektens overordnede idé er å bruke naturen som et element i arkitekturen for å skape et unikt og stedsspesifikt anlegg. Modellen viser to atskilte volumer, kirke mot nord, menighetssenter i sør. Kirkebyggets grunnplan har langstrakt rektangulær form, omgitt av kraftige murer som fortsetter i fremskutte volumer på begge sider av kirkebakken, en U-form som rammer inn kirkens inngangsparti. Menighetssenterets grunnplan har U-form vendt mot kirken. Midt på kirkebakken, omgitt av de to U-er står en kampanile. Kirkebakken, det svakt skrånende området mellom kirken og menighetssenteret er tenkt overdekket. De kraftige murene i og rundt anlegget er dimensjonert for å romme blant annet kontorer. Delingen av anlegget samsvarer med Kirkeverkstedets beslutning.

Arkitekten begrunnet kirkerommets orientering nord/sør med ønsket om å utnytte tomten best mulig. Begge volumene har todelt elevasjon og flate tak (Ill. 45). Det fremgår av referatet at arkitekten understreket at "alt er på skisseplanet og at særlig tak- og tårnutformingen gjensto".¹²¹

---

¹¹⁸ Brev fra Kirkelig kulturverksted til Byggekomiteen på Mortensrud v/Kirkevergen, 15. desember 1997.

¹¹⁹ Mortensrud menighet, "Referat fra menighetsmøte i Mortensrud menighet søndag 18.01.98", (Kirkelig fellesråds arkiv).

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

Flatt tak – glem det!

Det ble en livlig diskusjon etter presentasjonen av kirkeanlegget. Dette var ikke i tråd med hva menigheten hadde forestilt seg. Kirkebyggets flate tak vekket stor motstand. Hvor var det blitt av visjonene om en ”opphøyd, identifiserbar og innbydende” kirke¹²². Tårn og tak måtte løftes ”slik at det ser ut som en kirke”¹²³. Det dreier seg ikke om et tradisjonelt kirketårn, men kampanilen som hever seg over de to bygningsvolumene. Den ser lite himmelstrebende ut på modellen, men er i stil med resten av anlegget som har en traust og jordnær utforming i følge den avbildede modellen.

Det ble fremsatt ønsker om at kirkerommet skulle ha saltak som innvendig kunne fores med buer. Arkitekten ble stilt overfor et ultimatum. Hvis ikke kirken ble utstyrt med saltak ble oppdraget trukket tilbake. Det foreligger ingen dokumentasjon om et slikt ultimatum utover diskusjonen om tårn, tak og fasade gjengitt i referatet fra møtet ført i pennen av Svein-Erik Skibrek,¹²⁴ sokneprest og medlem i Kirkeverkstedet, og hans uttalelser i et intervju om saken.¹²⁵ Innvendingen ble tatt til følge. Jan Olav Jensen sier i et intervju at det ville blitt flatt tak hvis han hadde fått bestemme, men i ettertid innrømmer han at han synes det ble fint, selv om han er av den oppfatning at saltak er en ”vanlig” løsning.¹²⁶

Andre momenter som ble diskutert under menighetsmøtet var kirkens orientering nord/sør. Dette strider mot konvensjonene for kirkebygg, som skal være orientert øst/vest med alteret i øst. Det ble vist til tomtens smale form langs et høydedrag mellom en bratt vestslope og en markert skråning mot øst. Øst/vest-orientering ville bety at man måtte forlate langkirkemodellen. Det ville kreve store inngrep i naturen å få plass til et kirkebygg orientert øst/vest selv med en annen modell. Soknepresten støttet begrunnelsen med å vise til unntak fra øst/vest-regelen under spesielle forhold. De topografiske forhold resulterte i en høydeforskjell mellom kirkens inngangsparti i sør og korpartiet i nord. I dette kirkerommet måtte man gå frem og ned til alteret, ikke frem og opp, slik man vanligvis gjør. Arkitekten ønsket ikke sprengning og planere for å få et flatt kirkegulv, det ville forårsake stor skade i naturen. Det ble foreslått å heve alteret et trinn for å bedre sikten fra de bakerste benkene. Modellen viste ingen form for vinduer i kirkerommet, men arkitekten beroliget menigheten

---

¹²² Kristiansen, ”Kirken på Mortensrud”.

¹²³ Mortensrud menighet, ”Referat fra menighetsmøte i Mortensrud menighet søndag 18.01.98”.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Intervju med Svein-Erik Skibrek 2. mai 2005.

¹²⁶ Intervju med Jan Olav Jensen 31. mars 2006.

med at det ville komme i neste fase. Det prinsipielle i modellen, med anleggets plassering og organisering ble godt mottatt.

Ny kirke på Mortensrud/Skisseprosjekt

Reaksjonene på de første skissene er fulgt opp i Skisseprosjekt datert 22. februar 1998.¹²⁷ Kommentarer og synspunkter nedfelt i referat fra møtet 18. januar er innarbeidet. I presentasjonsheftet vises det til premissene som er lagt til grunn for utkastet. Kirkeverkstedet hadde utarbeidet en programerklæring og et romprogram basert på møter med menigheten, og dessuten bidratt med skriftlige og muntlige tilbakemeldinger fra seminarer og møter under skisseprosjektperioden. Det er tatt hensyn til de generelle premissene nedlagt i Kommunedelplanen, tomtebefaringer, oppmålinger og øvrige kartdata, i tillegg vedtak og beslutninger nedfelt i møter med offentlige instanser og Kirkevergen.¹²⁸ Programerklæring og romprogram er ikke spesielt gjengitt i skisseprosjektet, men det synes å være en konkretisering av visjonsnotat og rom- og funksjonsprogram omtalt over i tillegg til en teologisk forankring.

Skisseprosjektet skulle trekke opp generelle retningslinjer for det videre arbeid og utrede praktiske og økonomiske konsekvenser. Dokumentet sier eksplisitt at de skisserte arkitektoniske løsningene er å betrakte som metode mer enn som konkrete løsninger. På den skogbevokste tomten skulle alle trær med stammediameter på 150 mm eller mer merkes for ivaretagelse. Veinettet fra Kommunedelplanen ble tilpasset prosjektet slik at det ikke ble nødvendig med sprengning på tomten. Ingen ødeleggelse av eksisterende vegetasjon og ingen lang ”rekonvalesenstid” for kirketomten. Atkomst- og parkeringsmuligheter var klarlagt. Dette kunne løses uten at det gikk på bekostning av kirkens beliggenhet og umiddelbare omgivelser.

Tomten som premissleverandør

Skisseprosjektets utforming viser at kirketomtens topografi og vegetasjon har vært premissleverandør. Arkitekten ser en mulighet til å skape ”Et kirkerom og en kirke som er unikt, som det ikke er mulig å bygge noe annet sted”¹²⁹. Han skisserer naturhager i og utenfor kirkebygget hvor frodig vegetasjon og trær blir en del av arkitekturen. Tomten skal ikke

---

¹²⁷ Kirkelig Kulturverksted, *Ny kirke på Mortensrud. Skisseprosjekt 22.02.98*, presentasjonshefte til Kirkevergen/Mortensrud menighetsråd, (Mortensrud menighets arkiv).

¹²⁸ *Ibid.*, 6.

¹²⁹ *Ibid.*, 14.

planeres ved sprengning, grunnfjellet kan tas inn i kirken ved å la det bryte gjennom kirkegulvet både som et overraskende og symbolsk element. Med dette signaliserer man kirkens budskap om at ”det er bruk for alle” og at det vanlige kan gjøres uvanlig satt inn i en annen sammenheng. Dette, mente arkitekten, kunne skape en arkitektonisk opplevelse av økende intensitet fra den ytre, dagligdagse verden til en rik og overraskende indre verden, i likhet med kirkens eget budskap.

Skisseprosjektet viser et rektangulært kirkerom med sideskip og saltak, lagt i retning nord/sør, med kampanile ved kirkens fasade i sør. I forlengelsen av kirkens midtakse fortsetter kirkebakken i lett skrånende terreng mot sør til den møter menighetssenteret som fortsatt har flatt tak. Skisseprosjektet er prinsipielt i tråd med modellen presentert 18. januar 1998.

Ved å skille den sakrale del av anlegget fra den profane, oppnår man bruksmessige fordeler for begge bygg. Man unngår kirkerom med ”forstyrrende” fleksible løsninger som eksempelvis foldedører, og menighetshuset gir rom for et større spekter av aktiviteter enn en menighetssal under kirkens tak. Det blir plass til ungdomsaktiviteter, møtevirksomhet og arrangementer av mange slag. Ikke minst har dette betydning for det store innslaget av ikke kristne innvandrere i befolkningen. Menighetssenteret er også for dem.

Skisseprosjektet - det enkle og robuste

Skisseprosjektet var en videreføring av de første skissene som ble lagt frem. Prinsippene er de samme, et kirkeanlegg i to separate bygningskropper, en sakral og en profan, langs samme akse med forbindelse via en kirkebakke. Anleggets orientering er den samme, og intensjonene om bevaring av naturen har materialisert seg i innvendige og utvendige hager. De utvendige hagene er foreslått omgitt av høye, kraftige murer.

Det er foretatt noen justeringer slik at den tidligere omtalte U-formen ikke er så tydelig som før. Kampanilen er plassert slik at den dekker mye av inngangspartiet, men det er likevel fortsatt god kommunikasjon mellom kirkebygg og menighetssenter. Menighetssenteret vil ikke bli nærmere beskrevet. Det hører ikke med i undersøkelsen annet enn i den grad det har betydning for å forklare kirkebygget.

Kirkebygget omfatter midtskip med sideskip og kapell, inngangsparti med kirketorg, kirkestue m/kjøkken og garderobe m/toaletter. Inngangspartiet gir plass til et atrium, en innvendig hage med trær (Ill. 46). Kirkens midtskip har fått saltak. Inngangspartiets fasade favner sideskipet mot øst og kapellet mot vest og har flatt tak som kontrasterer midtskipets tilbaketrukne, markante gavnl mot sør.

Kirkerommets grunnplan viser et rektangulært midtskip, et sideskip mot øst, smalt sideskip mot vest utvidet med et lite kapell bak i kirkerommet, nærmest som et karnapp (Ill. 46). Østre sideskip har galleri over midtskipet. Sakristiet er lagt i et tilbygg mot nord/øst i forlengelsen av sideskipet. Grunnfjellets tilsynekomst i kirkegulvet er tegnet inn med de konsekvenser det får for kirkerommets innredning.. Kirkerommet inklusive kapell, sideskip og galleri har en grunnflate på 460 kvm.¹³⁰

Møbleringen skal i stor grad integreres i kirkebygget. Kirkerommet har faste sittebenker i to rader vinkelrett på byggets lengdeakse, langs midtgangen ned til alteret. Benker og alter er trukket litt østover i forhold til midtskipets lengdeakse. Dette ser ut til å skyldes grunnforholdene. Grunnfjellet danner en ”rygg” i gulvet langs vestsiden i midtskipet som fører til at noen av benkeradene på den siden blir avkortet (Ill. 46). De liturgiske møblene som alter, prekestol og døpefont er tenkt utført i tre og stein. Alter og prekestol skal monteres fast i gulvet som benkene, mens døpefonten skal være flyttbar. Der hvor det er mulig skal annen møblering, som hyller og garderoberesystemer, integreres i vegg. Løse, flyttbare møbler kan benyttes i kirkestuen i sideskipet.

Til tross for at det definitivt ikke skulle være en ”arbeidskirke” ønsket man fleksibilitet i bruk av rommene. Det ble derfor lagt vekt på at romsonene kunne møbleres og brukes på forskjellige måter og at rommene skulle være intime uten at det gikk på bekostning av det sakrale. Det var dessuten lagt inn muligheter for utvidelser. ”Arkitekturen er bygget opp om et prinsipp der den omgivende sone kan bygges ut gradvis i plan og snitt, uten at dette vil innvirke dramatisk på kirkens arkitektoniske kvaliteter”¹³¹.

Skisseprosjektet går inn for enkelhet i konstruksjon og materialer. Dermed kan man oppnå økonomisk gevinst og også romlige kvaliteter som vanligvis forbindes med ”gammel” arkitektur.¹³² Materialene som tenkes brukt er naturstein, tegl, betong, furu og stål.

Arkitektens beregninger viser at den valgte løsningen sett i forhold til tomtens utnyttelsesgrad medfører behov for større tomteareal enn de 4,2 dekar som var avsatt til formålet. I mars 1998 søkte Kirkelig fellesråd Søndre Nordstrand bydelsutvalg om en utvidelse av felt 7 til 7,5 dekar, hvorav 5,5 dekar skulle være kirketomt. Denne saken er omtalt i kapittel 3.

---

¹³⁰ Kirkelig Kulturverksted, *Ny kirke på Mortensrud – skisseprosjekt 1998*, 18.

¹³¹ *Ibid.*, 23.

¹³² *Ibid.*, 18.

Tanker om utsmykning

Mortensrud kirke er et tverrfaglig prosjekt hvor arkitektur, innredning og utsmykning har gått hånd i hånd fra starten for å skape harmoni og helhet. Utsmykning og innredning skal ikke behandles her, men det kan være interessant å se i hvilken grad arkitekturen tar opp i seg og artikulere tanker og ideer som har vært retningsgivende for den kunstneriske utsmykningen.

Disse tankene er nedfelt i Skisseprosjektet. Utsmykningen skal være en understrekning av arkitekturen og samtidig være meningsbærende i seg selv gjennom symbolikk og assosiasjonsskapende uttrykk. ”Utsmykningen kan forsterke eller understreke forskjellige arkitektoniske kvaliteter. I tillegg kan det tilføre helt nye opplevelseskvaliteter” leser vi i omtalen av utsmykning i skisseprosjektet.¹³³ Kirkerommet, hvor menigheten samles i møtet med sin Gud, og hvor man kommer med sin sorg og sin glede, sin tro og sin tvil, var et naturlig sted å begynne. Fondveggen er altertavlens plass og forberedelsene var ikke kommet så langt at det forelå noe utkast. Det skulle senere vise seg at den ble et viktig element for å ”redde” et uheldig arkitektonisk grep som omtales i kapittel 5. Det dreier seg om glasspanelene i fondveggen som gir et uheldig motlys i korområdet. Ellers gjorde man seg tanker om dekorasjoner i sideskipene og i gulvet rundt døpefonten. Andre romsoner som egnet seg for utsmykning var kapellet, kirketorget og kirkebakken foran hoveddøren.

Som symbolbærende elementer ble spesielt vekst, lys og vann fremhevet. Vann og lys er nødvendige elementer for vekst, og naturen i og omkring kirken er et symbol på det levende og gjenskapende liv.

Det tidligere våpenhus, for det meste omtalt som kirketorg i dag, skal ønske alle velkommen til kirken, og gi rom for forskjellige aktiviteter. Her tenkte man seg utsmykning lagt inn i gulvet i form av det gode, gamle hoppeparadiset!¹³⁴ Ideen ble ikke realisert, men lyset og naturens mangfold er i utpreget grad integrert i arkitekturen.

Ingen applaus denne gangen heller!

I et møte 23. mars 1998 mellom Prosjekteringsgruppen og Kirkeverkstedet drøftes skisseprosjektet av 22. februar. Menighetsrådet vil ikke anbefale skisseprosjektet i den presenterte form. Det kreves endringer i fasaden, tårnet og muren rundt anlegget. Hovedreaksjonen er at det skisserte bygg ikke umiddelbart kan leses som en kirke. De kraftige

---

¹³³ Kirkelig Kulturverksted, *Ny kirke på Mortensrud – skisseprosjekt 1998*, 24.

¹³⁴ *Ibid.*, 29.

murene rundt anlegget stenger for følelsen av en åpen kirke. Dessuten oppleves eksteriør og fasader som ”for minimalistisk”.¹³⁵

Modellen (Ill. 47) av kirkerommet avbildet i presentasjonsheftet gir assosiasjoner til middelalderens steinkirker, med kraftige murvegger og en nokså lukket konstruksjon. Kirkerommet har dunkel belysning. Det er lysinnfall ovenfra mellom veggen og saltaket, og det er åpnet opp for lys og natur i nedre del av fondveggen bak alteret og i veggen mot vest, men det er ikke tvil om at den sparsomme belysningen og de tette murene virker stengende. Modellen var heller ikke å betrakte som noe endelige resultat.

Kirkeverkstedet fortsetter sitt arbeid med å koordinere menighetens ønsker inn i byggekomiteen og det blir en travel vår og sommer med diskusjoner og justeringer. I oktober 1998 holder menighetsrådet et møte om kirkebygget som legger premisser for anlegget.¹³⁶ Det presiseres at kirken skal fremstå som ferdig etter byggeprosessen og at bygget skal ha en enkel og varig kvalitet som på sikt krever lite vedlikehold og fornyelse. Det settes spørsmålstegn ved bruk av skifer, kan det bli for dyrt? Kan det tenkes andre alternativer, eventuelt i kombinasjon med skifer, for å få kostnadene ned? Beslutningen om at den kraftige muren rundt anlegget skal sløyfes har både estetisk og økonomisk betydning. En bergknaus i gulvet i inngangssonen til kirkerommet blir betraktet som er forstyrrende element. Det viste seg å være en løs stein som kunne fjernes uten sprengning.

Presentasjon av ny kirke på Mortensrud 1999

Skisseprosjektfasen ble avsluttet våren 1998. Byggekomiteen vedtar fortsatt samarbeid med Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS om forprosjekt og byggeprosess. Kirkelig Kulturverksted fortsetter som kunstnerisk koordinator. Forprosjektet var en videreføring av skisseprosjektet og forelå i desember 1998. I et utførlig notat til Byggekomiteen redegjør Jan Olav Jensen for alle detaljene.¹³⁷ Det er tatt hensyn til brukernes innspill vedrørende planløsninger og et notat om innsparinger vedtatt i menighetsrådet sommeren 1998. I dokumentet er materiale og konstruksjon spesifisert. Ytterveggene skal bestå av dovreskifer, glass og tette felt av plater, innerveggene av dovreskifer, glass og finer. Kirkegulvet skal være i betong og sideskipene skal ha bærende teglhvelv. Bærekonstruksjonen skal være i stål og

---

¹³⁵ Kirkelig Kulturverksted, ”Møtereferat A Møte nr.: 06 – Kirkeverkstedet 23.03.98, Sak: Skisseprosjekt Mortensrud kirke”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹³⁶ Mortensrud menighet, ”Referat fra møte om kirkebygget i Mortensrud 20.10.98, Formål: Gjennomgang av kirkebygg med tanke på størreelse, koordinering av rom etc”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹³⁷ Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, ”Ny kirke på Mortensrud, Forprosjekt av 11.desember 1998”, til Kirkelig fellestråd i Oslo/Kirkevergen, (Kirkelig fellestråds arkiv).

tre. Total grunnflate i kirkebygg og menighetssenter er beregnet til 1733 kvm. Forprosjektet ble behandlet i byggekomiteen 21. desember 1998. Arkitekten ble anmodet om å utrede enkelte detaljer nærmere.

I mai 1999 foreligger en presentasjon av Mortensrud kirke basert på ovenstående forprosjekt.¹³⁸ Anlegget er i store trekk det samme som i Skisseprosjektet, men murene rundt anlegget er fjernet. Det er foretatt noen endringer i kirkerommets grunnplan. Den store, løse steinen i inngangen til kirkerommet er fjernet, mens fjellryggen bryter gjennom gulvet som tidligere ved kapellet og fremme ved koret på vestsiden. De faste benkeradene er lagt i det åpne feltet mellom steinformasjonene og skråstilt slik at det blir bedre utsikt til alteret. Mot øst, hvor det ikke er hindringer i gulvet, er det plass til flere benkerader som står vinkelrett på midtgangen. Sakristiet er flyttet inn i kirkerommet hvor vi også finner dåpsrom og et lite lagerrom. Kappellet har samme plassering som tidligere.

I det lave inngangspartiet finner vi kirkestuen med kjøkken mot øst, garderobe og toaletter mot vest. Inn mot kirkerommet er det nå gjort plass til to innvendige hager, skisseprosjektet hadde bare en. Ledig plass i inngangspartiet ga plass til et skrifterom som vi skal se i følgende avsnitt. Et lite lagerrom er føyd til i sør/vestre hjørne av inngangspartiet. Kampanilen har fått en slankere og mer høyreist utforming.

Skriftestol i kirken

I juli 1999 fremmet prost Tore Kopperud et forslag om skriftestol i kirken.¹³⁹ En egen gruppe hadde vurdert saken og som nevnt i avsnittet over var det ledig plass mellom kapellet i kirkerommet og garderoben i inngangspartiet. Forslaget ble bifalt og Mortensrud kirke fikk sin skriftestol. Dette er første gang det har vært skriftestol i en luthersk kirke siden 1760 opplyser menighetskontoret.

Menighetsdugnad på kirketomten

Arkitektens hovedansvar er å ta best mulig vare på de naturlige forutsetningene på kirketomten. Ved naturens hjelp vil han fornye kirkearkitekturen. Hans ideer bifalles av menigheten men medfører merkostnader på et allerede stramt budsjett. Det ble søkt om eksterne midler og i november 1998 innvilget Norsk Kulturråd en søknad om økonomisk

---

¹³⁸ Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, *Presentasjon av ny kirke på Mortensrud mai 1999*, til Kirkelig fellesråd/Kirkevergen, (Kirkelig fellesråds arkiv).

¹³⁹ Byggekomiteen, "Årsrapport byggekomité – Mortensrud kirke 1999", (Mortensrud menighets arkiv).

støtte til lysgårder/indre hager i Mortensrud kirke. Betingelsene var at øvrig finansiering var i orden:

... at midlene benyttes til videre utvikling og realisering av det helhetlige konseptet for Mortensrud kirke, slik det foreligger fra arkitekt med lysgårder/hager etc. ... Prosjektet er en nyskapende, romlig tolkning av kirkebygget. Det kan få stor overføringsverdi ikke bare for andre kirker, men for kulturbygg og for norsk arkitektur generelt¹⁴⁰.

Tildelingsbrevet inneholdt en oppfordring til Kirke- undervisnings- og forskningsdepartementet om å bidra til ”at dette og flere kirkebygg får arkitektoniske og sakrale kvaliteter, utover det som er definert av gjeldende normer og budsjетtrammer”¹⁴¹.

I mars 2000 anmoder Kirkelig fellesråd Bolig- og eiendomsetaten i Oslo om tillatelse til å rydde kirketomten. Tillatelse ble gitt under forutsetning av at det andre tomtealternativet var skrinlagt. Menigheten ønsket å gjøre en dugnadsinnsats og på en skånsom måte klargjøre tomten for bygging. Arbeidet ble utført manuelt slik at detaljene i landskapet kunne vernes (Ill. 48). Trær og annen bevaringsverdig vegetasjon var merket på forhånd. Noe kratt skulle fjernes slik at det ble fremkommelig for anleggsmaskiner. Der hvor bygningene var prosjektert ble det løse jordlaget fjernet så bergknausene ble liggende bare. Det er disse vi finner igjen som ”skjær i sjøen” i kirkegulvet. Symbolikken er nærliggende, men det vil ikke Jan Olav Jensen uttale seg nærmere om. ”Det står enhver fritt å tolke elementene på sin måte”, sier han.¹⁴²

---

¹⁴⁰ Norsk Kulturråd, Brev av 10.12.98 til Jensen & Skodvin arkitektkontor AS, ”Lysgårder/innvendige hager i Mortensrud kirke”, (Kirkelig felleråds arkiv).

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Jan Olav Jensen, Orientering for Kunsthistorisk forening, Mortensrud kirke 16. september 2003.

Kapittel 5 Byggeprosessen

I mai 1999 sendte byggherren, Kirkelig fellestråd ut anbudsinnbydelse med innleveringsfrist 30. desember 1999. Arkitekt Jan Olav Jensen og byggesjef Terje Oterholt hos Kirkevergen fikk fullmakt til å inngå kontraktsforhandlinger og avtale med entreprenør. Anbudet fra Totalentreprenøren A/S ble antatt 24. februar 2000.¹⁴³

Grunnstensnedleggelse

Kontraktsarbeidene startet 29. mars 2000 med opparbeidelse av midlertidig anleggsvei til byggeplassen.¹⁴⁴ Arbeidet var hjemlet i rammetillatelse gitt av Plan- og bygningsetaten 23. februar 2000.¹⁴⁵ Det ble gitt klarsignal for det videre arbeidet som ”omfatter oppføring av offentlig bygg (kirke) på 1750 kvm” 6. juni samme år.¹⁴⁶ Kirken skulle stå ferdig til advent 2000. Forberedelsene til grunnstensnedleggelse og innvielse var allerede i gang i samarbeid med biskop, prost og kirkeverge.¹⁴⁷ Grunnstensnedleggelse var fastsatt til 17. juni 2000 som et ledd i den store kulturfestivalen i bydelen. Begivenheten ble feiret med festgudstjeneste på kirkeomtten. Menighetsrådets formann, Stig Fossum, understreker i talen sin, menighetens ønske om en katedral i bydelen. Hvor passet vel det bedre enn i et område som var jordegods under klosteret på Hovedøya for 800 år siden? Han oppsummerte prosessen hittil og berømmet alle som hadde bidratt til å gjøre kirkedrømmen til virkelighet.

Pilegrimstradisjonen har vært et viktig utgangspunkt for oss, sier Stig Fossum.¹⁴⁸ På Mortensrud ville man nå gjenskape middelalderens vandrekirke som ønsket velkommen med åpne dører og omsorg for både sjel og legeme. De gamle ferdselsveiene fra sør mot kirkesenteret i Vika (Oslo) går over Mortensrud. Det var derfor naturlig å feire grunnstensnedleggelsen med en pilegrimsvandring langs de gamle stiene. Siste del av vandringen dannet ”pilegrimene” en prosesjon, ledet av biskop Gunnar Stålsett, fra Senter Syd Mortensrud til byggeplassen. Prosesjonen bragte med steiner fra en pilegrimsvandring modernemenigheten Nordstrand hadde foretatt til Nidaros året før. Steinene var tiltenkt en plass i den nye kirken, som en viktig påminnelse om vår vandring mot det Hellige, i følge Stig

---

¹⁴³ Byggekomiteen, ”Årsrapport byggekomité – Mortensrud kirke 1999”.

¹⁴⁴ Voldgiftsrettens dom av 9. januar 2004, ”Sluttoppgjør i forbindelse med oppføring av kirke og menighetshus på Mortensrud i Oslo”, (Kirkelig fellestråds arkiv), 3.

¹⁴⁵ Plan- og bygningsetaten, Oslo kommune, Avdeling Øst, ”Igangsettingstillatelse av 6. juni 2000”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ ”Årsmelding 1999 – Mortensrud menighet”, (Mortensrud menighets arkiv).

¹⁴⁸ Stig Fossum, ”Grunnstensnedleggelse 17. juni 2000”, (Mortensrud menighets arkiv).

Fossum.¹⁴⁹ Grunnsteinsnedleggelsen ble foretatt av biskop Gunnar Stålsett, som sammen med Kirkelig fellesråds leder, Jacob Natvig, forrettet under gudstjenesten.

Byggeprosess med komplikasjoner

Reisingen av kirkeanlegget skulle by på problemer underveis. Det oppsto mange forsinkelser både av uunngåelige årsaker (streiker og dårlige værforhold) og svikt i planlegging og gjennomføring. Byggets arkitektoniske og tekniske løsninger var krevende. Store betongflater skulle fremstå ubehandlet, den bærende stålkonstruksjonen skulle være en synlig del av arkitekturen med vegger av glass og skifer. Grunnfjellet skulle renses for jord og danne øyer i kirkegulvet. Det oppsto uenighet mellom byggherre og entreprenør om kvaliteten på arbeidet. Det viste seg raskt at ferdigstillelse advent 2000 var altfor ambisiøst og det ble utsatt til 16. februar 2001. Heller ikke det holdt. Etter gjentatte utsettelse kunne kirken vigsles 28. april 2002, etter en byggetid på to år.

I tiden frem til byggestart ble det arbeidet med tegningene og foretatt endringer, noe som også skjedde under byggeprosessen. Men selve hovedkonseptet ble fastholdt og det skjedde ikke omfattende endringer av betydning for kirkebyggets eksteriør eller interiør etter den presenterte modell i mai 1999. På innspill fra kirkekonsulenten ble koret utvidet med en nisje i likhet med den i kapellet bak i kirkerommet, og hellingen på gulvet i inngangspartiet (kirketorget) ble redusert av hensyn til rullestolsbrukere og andre bevegelseshemmede. Et lite lagerrom ved kirkens sørvestre hjørne ble fjernet.

Det utviklet seg imidlertid raskt uenighet og konflikter mellom partene i byggeprosjektet. Byggherre og arkitekt var ikke fornøyd med utførelsen av arbeidet. Entreprenøren, på sin side, fant arbeidene mer krevende enn forventet.

Trærne "den store bøyen"

Arkitektens tanke om å bevare flest mulig av trærne på tomten som en del av det arkitektoniske konsept vakte allmenn begeistring. Entreprenøren viste imidlertid ikke den samme entusiasme, han hadde neppe tatt høyde for denne saken i sitt anbud. Dette medførte forsinkelse i form av befaringer og ekstraordinære tiltak. I følge arkitekten var bevaring av trærne en del av kontrakten, men det har ikke vært mulig å finne klargjørende dokumentasjon.

---

¹⁴⁹ Fossum, "Grunnstensnedleggelse 17. juni 2000".

Entreprenøren foretok en befaring i juni 2000 med firmaet AB Trepleie AS som kom med en nokså nedslående rapport om trærnes tilstand.¹⁵⁰ Arkitekten svarer med en detaljert tiltaksplan og antyder i samme notat at entreprenøren ikke tar saken alvorlig.¹⁵¹ Etter denne meningsutvekslingen som fant sted i begynnelsen av juli 2000 ble trærne tatt hånd om etter arkitektens anvisninger. ”Det er jo idiotisk å ikke ta vare på det eksisterende ... Vi bestemte tidlig at trærne skulle bevares, og at det ville bli bøtter dersom noen ble skadet ... Det gikk dessverre med to trær,” sier Jan Olav Jensen i et intervju med Dagbladet.¹⁵² Resten av trærne er vel integrert i anlegget. Arkitekter er vant til å møte motstand, og da gjelder det å ha tro på seg selv og sine visjoner, fremholder han.¹⁵³

En byggteknisk utfordring

Kirkens åpne og ærlige konstruksjon stilte store krav til utførelsen. Både arkitektoniske og tekniske løsninger var spesielle og krevende. Hensynet til naturen forenklet ikke de byggtekniske utfordringene. Ujevn fjellgrunn og høystammede furuer begrenset bevegelsesfriheten for anleggsmaskinene. Store stålkonstruksjoner skulle reises og inn i disse skulle murverk og glasspaneler på plass. Betongflater skulle formes rundt trestammer i kirkebakken og inntil grunnfjellet i kirkegulvet. Det oppsto uenighet om kvaliteten på arbeidet, og det førte til at byggherren, Kirkelig fellestråd, nektet å overta bygget sommeren 2001 idet man mente at ”kontraktsarbeidene ikke var tilfredsstillende fullført og at arbeidene utført både i kirken og i menighetshuset led av vesentlige mangler”.¹⁵⁴ Dette dreide seg blant annet om at store synlige betongflater skulle være ubehandlet som en del av det arkitektoniske uttrykket. Kirkelig fellestråd fant at det utførte arbeidet ”var under enhver kritikk og utenfor de toleranseklasser som var oppført i kontrakten”¹⁵⁵ og besluttet å overta fullføringen av anlegget ved hjelp av en annen entreprenør. Dette førte til rettssak som ble avgjort ved en voldgiftsdom. Rettsaken blir ikke behandlet her.

Til tross for problemene underveis, kan vi lese følgende karakteristikkk i Voldgiftsrettens dom: ”Mortensrud kirke fremstår i dag som et arkitektonisk klenodium som

---

¹⁵⁰ Brev fra AB Trepleie AS v/Glen J. Read, datert 23. juni 2000, til Totalentreprenøren AS, ”Vurdering av trær rundt Mortensrud kirke”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹⁵¹ Notat fra Kirkelig fellestråd v/landskapsarkitekt Helga Lindland og arkitekt Jan Olav Jensen, ”Befaringsrapport: Beskyttelsestiltak for trær som skal bevares på Mortensrud kirketomt”, til Totalentreprenøren v/Karl Kristian Mørch, datert 7. juli 2000, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹⁵² Harriet Eide, ”Arkitektonisk helsekost”, *Dagbladet*, (Oslo: 29. mai 2002), 48.

¹⁵³ Intervju med Jan Olav Jensen 31. mars 2006.

¹⁵⁴ Voldgiftsrettens dom av 9. januar 2004, 3.

¹⁵⁵ *Ibid.*, 3-4.

har vunnet flere priser pga de arkitektoniske løsninger som er valgt”¹⁵⁶. Utsagnet er representativt for den mottakelsen Mortensrud kirke har fått. Det er få, om noen, kritiske bemerkninger til anleggets arkitektur. Kritikken dreier seg om kirkerommets egnethet i forhold til de liturgiske funksjonene. Denne kritikken målbæres av kirkekonsulenten i Kirke-utdannings- og forskningsdepartementet. Ikke uvesentlige innvendinger når det dreier seg om et kirkebygg.

Kirkerommets funksjonalitet

Departementets kirkekonsulent, deltok på det innledende seminar om Mortensrud kirke i august/september 1997, og var senere offisielt inne i byggesaken fra høsten 1999 fremgår det av et referat fra telefonmøte om byggesaken (Appendiks 5).¹⁵⁷ Det må ha vært svikt i kommunikasjonen, for i følge en samtale med kirkekonsulent Arne E. Sæther i august 2006, var han ikke orientert om de endelige planene før departementet mottok søknad om godkjenning av kirkeanlegget 27. mars 2000. Ved gjennomgang av søknadsmaterialet hadde kirkekonsulent en rekke innvendinger til kirkerommets løsninger, eller mangel på løsninger, av funksjonelle behov. Hovedinnvendingen var at gulvet skrånet fra inngangspartiet frem mot fondveggen. I et brev til Kirkelig fellesråd 29. mars 2000 tar han opp dette og nevner at han også tidligere har påpekt det uheldige ved skrånende gulv.

Gulvets helling hindrer en fleksibel organisering av kirkerommet tilpasset forskjellige behov. Illustrasjonene (Ill. 49a, b, c, d) viser forskjellige forslag til kirkerommets organisering fra arkitekten. Dette sammenfaller tildels med kirkekonsulentens forslag, men som han sier, ”De foreslåtte alternative møbleringsforslagene er bare en ’ønskedrøm’. Hovedgulvet må være horisontalt”¹⁵⁸ (Appendiks 6). Alternativ 49d er det eneste som kan benyttes og da som en utvidelse av kapellet. Kirkekonsulenten anbefaler at byggherren ikke setter i gang byggearbeider før prosjektet er godkjent.

Saken blir fulgt opp av kirkekonsulenten i et møte med arkitekt og interiørarkitekt 4. mai 2000, og i et møte med kirkevergen 8. mai 2000. Konklusjonen på møtene var at det skulle ”fremlegges nye tegninger som viser at kirkerommet er brukbart” (Appendiks 7).¹⁵⁹ I brevet påpekes andre feil og mangler, blant annet at fondveggen er i glass ”slik at man så ut”,

---

¹⁵⁶ Voldgiftsrettens dom av 9. januar 2004, 3.

¹⁵⁷ Kirkelig fellesråd i Oslo, ”Referat fra telefonmøte i byggekomiteen for Mortensrud kirke 29. mai 2000”, (Kirkelig fellesråds arkiv).

¹⁵⁸ Kirkekonsulenten, Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet, brev til Kirkelig fellesråd i Oslo datert 29. mars 2000, ”Mortensrud kirke”, (Kirkelig fellesråds arkiv).

¹⁵⁹ Kirkekonsulenten, Kirke- utdannings- og forskningsepartementet, brev til Kirkelig fellesråd i Oslo datert 19.mai 2000, ”Mortensrud kirke”, (Kirkelig fellesråds arkiv).

og lysinnfall gjør at liturgene og andre som deltar i alterområdet blir sett som skygger. Kirkerommets orientering nord/sør anser han meget uheldig, ”man har glemt at lengderetningen har som forutsetning en orientering (mot øst)”¹⁶⁰. Han sier videre i brevet at man har vært mer opptatt av steiner og planter enn liturgi, og han har en rekke innvendinger mot planene. Til dels dreier kritikken seg om temaer som menigheten har vært opptatt av, blant annet ”at folk skulle ønske å gifte seg der” men selv ikke det fungerer etter hans mening. Han uttrykker også tvil om hvorvidt det går an å forbli ”uset” i kirken. Dette henspiller på menighetens ønske om en ”bakerste benk” for den som av en eller annen grunn ønsket å være tilstede ubemerket. Han anfører en detaljert liste over feil og mangler i planleggingen, og det meste går ut på uklar og utilstrekkelig romdisponering i kirkerommet. Dette blir støttet i ettertid av sokneprest Svein-Erik Skibrek som i et intervju uttaler at det ikke er noe klart bevegelsesmønster i kirken. Han har prøvet seg frem for å finne beste løsning på forskjellige liturgiske handlinger som barnedåp, bryllup og begravelse. Blant hans ankepunkter er for lang avstand fra de bakerste benkene frem til alteret. Sammenholdt med korets lave plassering og kirkens dårlige akustikk blir det vanskelig både å høre og se det som foregår fremme ved alteret. Han nevner motlyset i koret som et forstyrrende element for menigheten. Dessuten mener han det er uheldig at døpefonten må flyttes ved barnedåp¹⁶¹. Men, sier han, dette er praktiske problemer som kan løses med fleksibilitet av den enkelte prest.

Langt verre var det for arkitekt og byggherre, så langt ut i prosjekteringsprosessen, å bli konfrontert med at kirkens orientering og gulvets helling mot alteret måtte endres. Hele prosjektet var basert på disse to forhold som bærende elementer i det arkitektoniske uttrykket. Nå var gode råd dyre for byggekomiteen, siden bokstavelig talt bunnen i prosjektet, kirkegulvet, sto i fare.

Byggekomiteen gjennomførte 29. mai 2000 et telefonmøte (Appendiks 5)¹⁶² hvor eneste post på agendaen var: ”Hovedgulvet må være horisontalt”,¹⁶³ direkte sitat fra kirkekonsulentens brev. Innvendingene mot det skrå gulvet og kirkens orientering ble ikke tatt til følge. Problemene med lysinnfall i fondveggen ble løst ved hjelp av at altertavlen ble gjort bredere slik at den dekker større deler av glasspanelene og skjermer alterområdet. Dette er

---

¹⁶⁰ Kirkekonsulenten, Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet, brev til Kirkelig fellestråd i Oslo datert 19.mai 2000, ”Mortensrud kirke”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹⁶¹ Intervju med Svein-Erik Skibrek 2. mai 2005.

¹⁶² Kirkelig fellestråd i Oslo, ”Referat fra telefonmøte i byggekomiteen for Mortensrud kirke 29. mai 2000”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹⁶³ Kirkekonsulenten, Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet, brev til Kirkelig fellestråd i Oslo, ”Mortensrud kirke” 29. mars 2000 (Kirkelig fellestråds arkiv).

omtalt i kapittel 4. I referatet fra møtet leser vi blant annet: ”Gulvet i kirkerommet har vært skrått siden Kirkeverkstedets ideer ble omsatt til konkrete skisser/tegninger.

Kirkekonsulentens hovedinnvending er at hellende gulv vanskeliggjør en fleksibel innredning av kirkerommet”. Telefonmøtet munnet ut i følgende vedtak: ”Forutsatt at det ikke kommer sterke innvendinger fra biskop/departement om at det hellende gulvet vanskeliggjør liturgiske handlinger opprettholdes byggekomiteens tidligere standpunkt i saken. Det bes om umiddelbart møte med biskop/departement for å avklare ovennevnte ”¹⁶⁴. Det foreligger ikke formell dokumentasjon fra møtet med biskop og departement nevnt i sitatet. Men både menighetsrådets formann Stig Fossum¹⁶⁵ og departementets kirkekonsulent Arne E. Sæther¹⁶⁶ bekrefter at møtet fant sted og at biskop Gunnar Stålsett til slutt avgjorde saken til Byggekomiteens fordel. Deretter skrev kirkekonsulenten en innstilling til departementet hvor han anbefalte bygget ”til kirkelig bruk” men ikke for vigsling til kirke. Innstillingen ble ikke tatt til følge.¹⁶⁷ Så vidt vites er det en nokså enestående sak at biskopen overprøver departementets faginstans.

Vigsling av kirken

Kirken sto ferdig og ble vigslet av biskop Gunnar Stålsett 28. april 2002. Det er ingen grunn til å legge skjul på at biskopen hele tiden støttet kirkeprosjektet på Mortensrud og fulgte interessert med. I vigslingstalen sin sier han blant annet:

Dette kirkebygget er båret av visjonen av å være en kirke for alt folket. Den er vokst nedenfra. Arbeidet startet ved at mennesker i lokalmiljøet ble spurt om hvordan kirken skulle være ... Og kirke har vi fått ... En postmoderne kirke som bryter med tradisjon samtidig som den uttrykker katedralens evige idé ... Vårt språk føres videre til nye slekter¹⁶⁸.

Interessant er biskopens fortolkning av ”anstøtssteinen” det skrånende kirkegulvet, ”Har dere lagt merke til det skrånende gulv som fører oss mot kirkerommets dypeste sted. Vi må gå ned til alteret og døpefonten. Kanskje kan vi være så dristig å si at det glemte ledd i vår trosbekjennelse finner et uttrykk her... Fra døpefonten og nattverden er vi klar for livets motbakker”¹⁶⁹.

---

¹⁶⁴ Kirkelig fellestråd i Oslo, ”Referat fra telefonmøte i byggekomiteen for Mortensrud kirke, 29. mai 2000”, (Kirkelig fellestråds arkiv).

¹⁶⁵ Intervju med Stig Fossum 12. oktober 2004.

¹⁶⁶ Intervju med Arne E. Sæther 29. august 2006.

¹⁶⁷ Telefonintervju med Arne E. Sæther 29. november 2006.

¹⁶⁸ Biskop Gunnar Stålsett, ”Preken ved vigsling av Mortensrud kirke, 29.april 2002”, (<http://www.kirken.no/oslo/artikkel.cfm?aktivoppid=9747&taleid=10565> (oppsøkt 7. september 2006).

¹⁶⁹ Stålsett, ”Preken ved vigsling av Mortensrud kirke, 29.april 2002”.

Han uttrykker begeistring for materialvalget, stein, stål og glass, og tolker disse prosaiske elementene i lys av Bibelens tekster. Indirekte er talen en hyllest både til menigheten og til arkitekten.

Høy utmerkelse for Mortensrud kirke

Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS ble 18. januar 2003 tildelt Grosch-medaljen. Kontoret fikk prisen for sin samlede produksjon, men Mortensrud kirke var avgjørende. Dette er en høythengende arkitekturpris opprettet av Arkitekturmuseet i 2002 til minne om arkitekt Christian Heinrich Grosch, den viktigste norske arkitekten på 1800-tallet.

Det ble stilt spørsmål ved tildelingen på grunn av biskop Gunnar Stålsetts styreverv i Grosch-selskapet. Han hadde spilt en sentral rolle i kirkeprosjektet på Mortensrud, og dermed kunne det være spørsmål om habilitet. Biskopen uttalte til *Vårt Land* i januar 2003: ”Jeg tok opp problemstillingen i styret, og vi kom frem til at det ikke gjorde noe”¹⁷⁰. Stålsett mener at Mortensrud kirke representerer en fornyelse av norsk kirkearkitektur og sier: ”Vi trenger kirker som taler til vår estetiske sans, som innbyr til ro og stillhet, Mortensrud kirke er unik fordi den kombinerer det før-reformatoriske med det helt moderne”¹⁷¹.

---

¹⁷⁰ Jon Kåre Time, ”Priser det hellige”, *Vårt Land*, (Oslo: 16. januar 2003), 14-15.

¹⁷¹ Ibid.

Kapittel 6 Arkitektens referanseramme

Omtalene av anlegget på Mortensrud fokuserer på samspillet mellom naturen og det menneskeskapte uttrykt på en ny og uventet måte. Noen av arkitektens tidligere verk, som alle bærer preg av å ha blitt til i samhandling med forholdene på stedet, er beskrevet over. Hva skyldes denne varheten for naturen, og dette spesielle ”blikket” for muligheter i begrensninger? Det var nærliggende å stille spørsmålet til arkitekten selv, Jan Olav Jensen, og han nøler ikke med å vise til to kjente navn i norsk arkitekturhistorie, Christian Norberg-Schulz (1926 - 2000) og Sverre Fehn (1924 -). Ingen tilfeldighet at han nevner dem i samme åndedrett, de tilhører samme generasjon og har mye til felles i holdninger og verdinormer hva angår arkitektur. Fehn ikler sine tanker form, Norberg-Schulz utvikler også sine tanker i teorier som stadig siteres i internasjonal faglitteratur. Begge nestorer innen norsk arkitekturhistorie og professorer ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo i andre halvdel av forrige århundre.

Christian Norberg-Schulz

Jan Olav Jensen forteller at han hadde Norberg-Schulz som lærer under arkitekturstudiet og ble grepet av hans tanker om arkitekturens forhold til stedet, omgivelsene og stedets historie. Han opplevde forelesningene som svært inspirerende og viser til hans bok *Mellom jord og himmel*, som sammenfatter mange av forfatterens tanker om temaet. Det hører ikke med i denne undersøkelsen å utdype Norberg-Schulz’ teorier, men å vise til betydningen de har hatt for den unge arkitektstudenten og, i følge ham selv, de konsekvenser de har hatt for hans holdning til byggeoppgaven. Boken ble skrevet i 1978 som en reaksjon på de gjennomgripende forandringer som skjedde med arkitekturen etter annen verdenskrig. Forfatteren sier i forordet:

Gjennom århundrer var arkitekturen ”moderkunsten”. Bondegårder, landsbyer, borgerhus og katedraler forteller om den omsorg menneskene viet sine bygninger. I dag er det ikke meget tilbake av denne kjærligheten. Oppløste bosetninger og stedsfremmede ferdighus preger våre omgivelser. Mange arkitekter fornekker sitt eget fag. Hensikten med denne boken er å fremheve og begrunne arkitekturens betydning som kunstart: Måtte det ikke være for sent!¹⁷²

Norberg-Schulz fant det nødvendig å gjenta denne advarselen i 1992 altså på den tiden da Mortensrud kirke planlegges. Da kom det en ny utgave med tilføyelser i teksten og fornyet

---

¹⁷² Christian Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel: En bok om steder og hus*, 2. utg., (Oslo: Pax Forlag A/S, 1992), 7.

bildemateriale, men budskapet var det samme. Han sier i forordet til 2. utgave: ”Fjorten år er gått siden *Mellom jord og himmel* ble skrevet. I løpet av denne tiden er våre bosetninger blitt ytterligere ’oppløst’ og ferdighusene har tatt fullstendig overhånd. Derfor er denne boken enda mer aktuell i dag enn da den første gang kom ut”¹⁷³.

Det helhetlige perspektivet i Norberg-Schulz’ tenkning fenget arkitektstudenten. Arkitekturen må finne sitt uttrykk i samhandling med stedets spesifikke kvaliteter, noe som er blitt et gjennomgående trekk ved arbeider signert Jan Olav Jensen. Hans analyse av kirketomten på Mortensrud og utformingen av kirkeanlegget er nok en bekreftelse på det. Den smale, skogkledd fjellryggen var en utfordring. I stedet for å hugge skogen og sprengte ut tomten for å få plass til kirkebygget og atkomst for anleggsmaskiner, valgte arkitekten å legge bygningene mellom trærne. Det kuperte lendet har fått være i fred, bergknausene er tatt inn som et element i kirkegulvet. Naturen rundt og inntil anlegget er minst mulig berørt. Norberg-Schulz hevder at *skogen* er det landskap som er mest til stede i vår forestillingsverden og skogens struktur er først og fremst kjennetegnet ved uoversiktlig, vekslende mangfoldighet. Det er nettopp denne mangfoldigheten Jan Olav Jensen har utnyttet i Mortensrud kirke. ”Tomten var en inspirasjon og en utfordring. Tanken om bergknauser og trær som addisjon meldte seg tidlig”¹⁷⁴. Kirken ligger i den gamle pilegrimsleden fra sør. Her har pilegrimsfolket vandret i uminnelige tider. Skogskollen ligger der fortsatt som et friområde i kulturlandskapet, og på toppen ruver kirken mellom trærne.

Sverre Fehn

Sverre Fehn er, gjennom arbeidene sine, kjent for evnen til å tolke landskapets egenart i en arkitektur som er stedege, som tar vare på lokal byggeskikk og tradisjoner samtidig som den er nyskapende. Et ideal å strekke seg etter for en ung arkitekt. Et par eksempler på Fehns genuine forståelse for arkitekturoppgaven er Storhamarlåven fra 1988 og Norsk Bremuseum i Fjærland fra 1991. To vidt forskjellige verk med det tilfelles at de representerer arkitektur av fremragende kvalitet. Begge verk er museumsbygg, som skal gi rom for utstillinger og annen formidlingsaktivitet, forskning og administrasjon. Sted og omgivelser stilte helt spesielle krav til arkitekten.

Storhamarlåven på Domkirkeodden i Hamar er et museumsbygg over ruinene av en gammel bispeborg fra middelalderen (Ill. 50). Bygget skulle innpasses i et gammelt

---

¹⁷³ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 7.

¹⁷⁴ Intervju med Jan Olav Jensen, Oslo, 31.mars 2006.

kulturlandskap som nå er Hedmarksmuseet, og hvor det fortsatt pågår arkeologiske utgravninger. I sitt arkitektoniske uttrykk er det en låve ”som hører til” i landskapet, samtidig som den er moderne i konstruksjon, materialer og funksjonelle løsninger.

Norsk Bremuseum i Fjærland (Ill. 51) har majestetiske fjell og breen som naboer. Bygget fortolker fjellets linjer i sitt formspråk. Horisontale, vertikale og diagonale linjer tegner volumer som har både fjellets tyngde og reisning. Her kombineres tradisjon og samtid i materialer og byggeskikk. Hvit betong og glass er et kjølig svar til breen, mens treverk sammen med et karakteristisk saltak over inngangspartiet sikrer forankring i lokal byggeskikk.

Norberg-Schulz kommenterer de to byggene i andre utgaven av *Mellom jord og himmel*, hvor han skriver om lyspunktene i norsk arkitektur i etterkrigstiden. Han nevner Knut Knutsen som var den første vinner av treprisen, en belønning til arkitekter ”som lokker frem de verdier som bor i trevirket”¹⁷⁵. Knutsen ble i etterkrigstiden kjent for sitt ydmyke forhold til naturen med et uttalt mål om å skape uvesentlige hus. Han blir senere opptatt av å skape moderne arkitektur som tar opp i seg tradisjonelle former som for eksempel Holmen kirke i Asker (1965).

Han sier videre at en rekke yngre arkitekter senere har bidratt til utviklingen av meningsfylt moderne arkitektur med regionale røtter: ”Blant disse må Sverre Fehn fremheves som den som klarest har forstått å nytolke vår tradisjons vesen uten å gripe til historiserende motiver. Hans Hedmarksmuseum på Hamar (1968-88) og Bremuseum i Fjærland (1991) er i denne sammenheng forbilledlige”¹⁷⁶. Vi mener etter dette å ha belegg for å anta at Jan Olav Jensens tilnærming har vært inspirert av Norberg-Schulz tanker og Fehns arkitektur under arbeidet med Mortensrud kirke. Det dreier seg om holdning til arkitektur generelt og om dens samspill med sted og omgivelser spesielt, noe som også har gyldighet for kirkearkitektur. En tredje norsk arkitekt som også kan nevnes er Knut Knutsen. Knutsen ble i etterkrigstiden kjent for sitt ydmyke forhold til naturen med et uttalt mål om å skape uvesentlige hus. Han blir senere opptatt av å skape moderne arkitektur som tar opp i seg tradisjonelle former som for eksempel Holmen kirke i Asker (1965).

---

¹⁷⁵ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 131.

¹⁷⁶ *Ibid.*, 134.

Fruktbare assosiasjoner

Jensen hadde ikke bygget noen kirke før, men var selvfølgelig ikke ukjent med kirkearkitektur både av gammel og nyere dato. Han forteller at han har latt seg inspirere av mange forskjellige inntrykk under arbeidet med Mortensrud kirke. I et radioprogram om kirken sier han:

Det jeg prøver å komme frem til er at et byggverk kan inneholde kvaliteter som man i og for seg kan kjenne igjen i gamle hus; i Gamle Aker kirke, i gamle steinkirker på vestlandet, stavkirker – hva som helst. Det kan være ekstrakter av lysvirkninger, det kan være materialvirkninger, romsekvenser, men likevel kan det være hypermoderne¹⁷⁷.

Han tolker disse elementene på sin måte for oppnå den effekten han er ute etter. Hans bruk av naturstein er uvanlig i kirkebygg i dag, og dette benytter han både som bærende vegger, utvendige murer i anlegget og som lysfilter inne i kirkerommet. Kombinert med stålkonstruksjoner og glasspaneler får vi et interessant møte mellom tradisjon og moderne teknologi.

Murene i Mortensrud kirke har sin helt spesielle historie. Jensen forteller at han under arbeidet med Lysaker kollektivterminal i Bærum noen år tidligere var på leting etter en løsning på murarbeidet der. Han ble oppmerksom på en forekomst av vrakskifer, et lite påaktet materiale. Han vurderte skiferen sammen med fagfolk og ante dens iboende muligheter. Han eksperimenterte med skiferen hjemme i hagen og fant at den svarte til forventningene. Det ble en både god og rimelig løsning for murene på Lysaker (Ill. 52). Den samme typen skifer er brukt i Mortensrud kirke, men teknikken er en annen. På Lysaker var det bakvegg til støtte og murene er bygget med sement og armering. I de syv-åtte årene som var gått siden Lysaker, var det skjedd en utvikling som gjorde det mulig å stable skiferen løst, bundet av kraftige stålkonstruksjoner.

Vrakskifer må legges på en spesiell måte fordi den er ujevn på den ene siden, men der hvor den kan tilpasses er den dekorativ og billig. Skiferen har de samme kvaliteter som de naturlig forekommende fjellpartiene på kirketomten. Den fanger opp lyset på samme varierte måte og fremhever fargene i vegetasjonen. Skiferen tilhører landskapet selv om den ikke er stedegen.

---

¹⁷⁷ Gerhard Helskog, ”Historien om et kirkebygg”.

Hvorfor bygger vi kirker i stein?

I middelalderen kom et pavelig dekret om at kirkene skulle bygges i stein, som nevnt tidligere, men det har allikevel også vært bygget trekirker opp gjennom tidene. Nåtidens kirkearkitektur er gjerne i tegl og betong. Det er ikke vanlig med naturstein som i Mortensrud kirke. Den italienske arkitekten, Renzo Piano (1937 -), begrunnet bruk av stein som byggemateriale i kirker på følgende måte, ”Stone makes it look more like a church. There is an instinctive memory of the church built of stone”. Han ble inspirert av kirketomten: “As we looked at the empty site there were rocks coming through to the surface and we thought; “What about digging stone locally?...”¹⁷⁸. Disse refleksjonene kunne like gjerne tillegges Jan Olav Jensen. Begge er opptatt av det lokale aspektet og av naturlige forutsetninger som kan gi identitet. Kieckhefer peker på det faktum at tegl, betong og glass er internasjonale materialer, mens stein er karakteristisk for et område.¹⁷⁹ Mortensrud kirke er riktignok bygget av stein fra et annet område i Norge, men norsk er den og i nær slekt med fjellet på kirketomten. Stein har tradisjonelt vært et lett tilgjengelig materiale kjennetegnet av stabilitet og varighet. Egenskaper som gjør den godt egnet til kirkebygg som er forutsatt å holde noen generasjoner. Stein er også et materiale som forbindes med monumentalitet og tradisjon. Mortensrud kirke har solide røtter i oldkirkens form, basilikaen, som har stått modell for mange norske kirker gjennom tidene, og er godt forankret i gammel norsk byggeskikk og materialer.

Basilikaen på Mortensrud

Det er blitt hevdet at kirken er nyskapende og tradisjonell, tilsynelatende motsatser, men la oss se om vi kan finne karakteristiske trekk ved kirken som kan gi belegg for en slik påstand. Er det elementer i Mortensrud kirke som vi finner igjen i annen sakral arkitektur?

Kirkebygget er sammensatt av flere volumer og leder ikke umiddelbart tanken hen på tradisjonelle kirkebygg. Betrakter man derimot kirkerommet separat kan det leses som en treskipet basilika. Midtskipet har saltak og er avdelt fra sideskipene med stålsøyler som er en del av det bærende stålskjelettet. Som basilika er kirkerommet asymmetrisk fordi sideskipene er av ulik bredde (Ill. 53a og b). I en tradisjonell basilika har sideskipene pulttak under vinduene i klerestoriet. I Mortensrud kirke er det flate glasstak over sideskipene. Glasstakene danner hyller under saltakets gesims og gir lysinnfall i kirkerommet som kan sammenlignes med lysvirkningen av klerestorievinduer. Selv om vi finner flere avvik både i form, materialer

---

¹⁷⁸ Kieckhefer, *Theology in Stone*, 19.

¹⁷⁹ Kieckhefer, *Theology in Stone*, 20.

og konstruksjon er dette i prinsippet en variant av den gamle langkirken med faste benker langs en midtgang, *via sacra*, den hellige vei som forbinder utgangspunktet og målet. Kirkens akse som tradisjonelt skal gå øst – vest går her nord – sør. Grunnplanet er rektangulært, det vil si at koret er en del av kirkerommet.

De kraftige murene i anlegget gir assosiasjoner til middelalderkirken i stein. I sin tyngde og jordnærhet mer beslektet med romanske kirker enn med gotiske katedraler. De romanske kirkene utmerker seg ved sine runde buer, krysshvelv, tønnehvelv og tykke, massive murer. Mortensrud kirke har de tunge murene både i kirkebygget og i de ytre murene. Inne i kirken er det tønnehvelv med tegl i sideskipene. (Ill. 18). Vegger i glasspanel, og glasstaket over sideskipene sammen med uregelmessige vindusåpninger i murene gir lysvirkninger som kan minne om lysvirkningene i gotiske kirker. De kraftige skifermurene fremstår uten puss eller fuging, noe som gir et eget ”liv” til veggflatene. Gammel norsk byggeskikk er ivaretatt på denne måten. Vi gjenkjenner den blant annet i gamle steinbuer i fjellet (Ill. 54).

Moderne ikoner i sakralarkitekturen

Vi vil i dette kapitlet også se på verker av nyere tid, nærmere bestemt andre halvdel av forrige århundre, som det kan være naturlig å assosiere med Mortensrud kirke. Et av kravene til arkitekten var at bygget ”skulle se ut som en kirke”, et begrep vi har behandlet over og som reflekterer en tradisjonsbundet oppfatning av kirkebygget. Mortensrud kirke ”ser ikke ut som en kirke” i henhold til den definisjonen.

De omtalte verkene under har alle fått stor oppmerksomhet på grunn av nyskapende kirkearkitektur. De ligger i svært forskjellige omgivelser og er ulike i det arkitektoniske uttrykket. Vi tror imidlertid det er mulig å trekke noen linjer mellom dem og Mortensrud kirke.

Vernebygget over domkirkeruinene i Hamar kan kanskje være å definere begrepet ”kirkearkitektur” vel vidt, men jeg mener å ha belegg for det. Det er bygget for å skjerme restene av en tradisjonsrik domkirke fra middelalderen. Det kombinerer moderne teknologi og materialer i en arkitektur som kommuniserer fint med ruinene, og det brukes til kirkelige handlinger.

Notre Dame du Haut, Ronchamp - pilegrimstradisjonen

Den overordnede ideen bak Mortensrud kirke var ønsket om å revitalisere pilegrimstradisjonen med åpenhet og tilbud for besøkende også utenom de planlagte

arrangementer. En kirke man rett og slett kunne stikke innom for å ha en stille stund for seg selv i en travel hverdag. I Norge er kirkene stort sett stengt når de ikke er i bruk, bortsett fra omvisninger i turistsesongen. I andre land er man vant til å møte åpne kirker.

Den mest berømte pilegrimskirken i nyere tid er uten tvil Notre Dame du Haut i Ronchamp, Frankrike (Ill. 55). Den er tegnet av Le Corbusier på 1950-tallet, og regnes for et av storverkene innen arkitektur i det forrige århundre. Hva har denne kirken å gjøre i en undersøkelse om Mortensrud kirke?

Notre Dame du Haut ligger på en høyde i Vogesene, hvor den kan ses på lang avstand. Den sies å ha en statue med mirakuløse egenskaper som gjør at folk valfarter dit. Dette kjenner vi igjen fra gamle pilegrimskirker som gjerne hadde undergjørende krusifikser, madonnafigurer eller helbredende kilder. Selve kirkebygget har fjernet seg langt fra tradisjonell kirkeform. Den er blitt gjenstand for en rekke metaforer, hvorav vi skal ta for oss en, båtformen. Betraktet fra sør blir denne sammenligningen spesielt tydelig. Den hvite betongveggen reiser seg som baugen på en båt under et mørkt tak i betong som mykt senker seg over betongveggen og understreker båtformen. I bakkant av kirkebygget en kampanile, også i hvit betong, som skorsteinen på et skip. Et nøkternt og asketisk uttrykk, med rene linjer og former som fremhever det frodige bølgende landskapet.

Murene er svært tykke, gjennomboret av små vindusåpninger som virker tilfeldig plassert, hvilket de ikke er. Nøye beregninger tar hensyn til solens gang og lysets skiftninger som fanges opp på en måte som spiller sammen med interiøret i kirkerommet. Fordi kirkerommet er lite, og det ofte kan være stor tilstrømning av mennesker, er det lagt til rette for at større gudstjenester kan forrettes utendørs på en stor grønn slette foran kirken.¹⁸⁰

Et kirkebygg som i likhet med Mortensrud kirke bruker naturen og lyset som virkemidler. Bruk av lys, er ingen ny oppfinnelse i kirkearkitekturen, men her blir det et av de viktigste elementene uten konkurranse fra overlesset utsmykning. "Lysfilteret" i veggen på Notre Dame du Haut har sin parallell i de "luftige" indre steinveggene i Mortensrud kirke. Et annet vesentlig fellestrekk er også kirkegulvet som skråner ned mot alteret (Ill. 56). Mortensrud kirke går lenger i sin nøkterne materialholdning, grove murer, ubehandlede betongflater og åpne stålkonstruksjoner. Notre Dame du Haut har et relativt lite, kontemplativt kirkerom som stenger verden ute, men åpner seg for verden med friluftsgudstjenester når kirkerommet blir for lite.

---

¹⁸⁰ Patrick Nuttgens, *Arkitekturens historie, Forming av et nytt samfunn: Modernismen og den internasjonale stilen*, norsk hovedredaktør Tore Brantenberg, (Oslo: Gyldendal Fakta, 1998), 270.

Det er femti år mellom Notre Dame du Haut og Mortensrud kirke, de har det til felles at de bryter med konvensjoner for kirkebygg. Le Corbusier's Notre Dame du Haut har lite tilfelles med landsbykirken og katedralen, men den uttrykker det sakrale og opphøyde på en helt ny måte. Le Corbusier overførte modernismens sekulære formspråk til kirkearkitektur og banet veien for nytenkning. Jan Olav Jensen har også gått nye veier, vi har tidligere vært inne på sammenligningen mellom Mortensrud kirke og moderne industribygg. Et kirkebygg som balanserer på en knivsegg mellom det profane og sakrale, hvor naturelementer og impulser fra tidligere tiders byggeskikk og formspråk redder det sakrale innholdet samtidig som de sekulære elementene virker fornyende.

St. Petri – ”något helt nytt”

Ikke bare etterkrigstidens Notre Dame du Haut, men den svenske arkitekten, Sigurd Lewerentz' kirke St. Petri fra 1966, beliggende i Klippan i Skåne, er interessant i denne sammenhengen.¹⁸¹ Den er i utgangspunktet svært ulik Mortensrud kirke, men ved nærmere studium har de tydelige fellestrekk (Ill. 57). St. Petri er en meget ”lukket” kirke, den har sparsomt med vinduer og ingen tydelig artikulering av inngangsportalen. Den innvendige belysningen er bare ment som en hjelp til å følge med i salmeboken, en form for punktbelysning som ikke gir noen effekt i kirkerommet som sådan. Rommet oppleves som en halvmørk grotte, hvor det ikke er lett å dra kjensel på andre tilstedeværende. Her kan man være til stede ”uten å bli sett”.

Kirken er bygget i mørk Helsingborgtegl, som delvis er plukket ut av Sigurd Lewerentz selv fra et skrotlager (Ill. 56), og henspiller på tanken om at Gud har bruk for mennesket selv om det som steinen er ”udda, ojämn och icke tilhuggen”¹⁸². Jan Olav Jensen brukte samme begrunnelse for å la grunnfjellet danne øyer i kirkegulvet i stedet for å planere tomten. ”Med dette signaliserer man kirkens budskap om at det er plass for alle”¹⁸³, sa han. Han valgte også vrakskifer til murene i kirken.

St. Petri har kvadratisk gulvplan etter sentralkirkeprinsippet. Gulvet har et svakt fall frem mot alteret, slik vi finner det i Mortensrud kirke. Parallelle tønnehvelv i tegl danner taket. De gir også assosiasjoner til Mortensrud. Hvelvene har ujevn bredde og teglveggenes fuger står ikke loddrett over hverandre. Denne tilsiktete uregelmessigheten og den dunkle

---

¹⁸¹ Rudolf Zeitler, ”Om olika kyrkoroms uttryck, Moderna kyrkobyggnader och interiörer” i *Ett mångtydigt rum*, 81.

¹⁸² http://www.svenskakyrkan.se/klippan/St.P_fakta.htm (oppsøkt 29. november 2006).

¹⁸³ Jensen, Orientering for Kunsthistorisk forening i Mortensrud kirke, 16. september 2003.

belysningen skaper et lite oversiktlig kirkerom. St. Petri ble i sin tid betraktet som noe nytt og epokegjørende. Biskopen sa i vigslingstalen: ”Denne kyrka gör inget försök att likna kyrkor från gångna tider. Den er något helt nytt ...”¹⁸⁴.

Tempelplassens kirke og St. Johannes kapell – brutalisme og ærlighet

Tankene går til Tempelplassens kirke i Helsinki i Finland som jeg besøkte i 1992. Det er et sterkt slektskap mellom denne kirken og Mortensrud. Begge er i nær kontakt med omliggende natur og utnytter den til å skape ”noe unikt” for å sitere Jan Olav Jensen. Men mens den finske kirken bokstavelig talt går ”under jorden” og skjuler seg inne i naturen, trekker Mortensrud kirke naturen inn i kirkerommet og gjør den til en del av arkitekturen.

Midt i Helsinki ligger Tempelplassen og hegner om sin hemmelighet. Inne i grunnfjellet som danner en høyde i bylandskapet, skjuler det seg en kirke (Ill. 58a). Høydedraget er ikke ulikt kirketomten på Mortensrud, nakne bergknauser rammes inn av naturlig vegetasjon. En grønn lunge midt i byen hvor det eneste som røper kirken er taket på kuppelen omgitt av en lav gråsteinsmur.

Opprinnelig var tanken å reise en katedralliknende kirke på denne plassen, og sprengningsarbeidene var allerede påbegynt da Vinterkrigen startet i 1939. Planene ble skrinlagt til brødrene Timo og Tuomo Suomalainen vant en arkitektkonkurranse med sitt forslag ”Stenkyrkan” i 1961.¹⁸⁵ Utkastet gikk ut på å sprengte seg inn i grunnfjellet og på den måten bevare et verdifullt grøntområde i byen. Veggene i kirkerommet er de rått tilhugne klippene, som er bevart i sin opprinnelige form både av estetiske og akustiske grunner. Borehullene etter sprengningen er synlige tegn på arbeidsmetoden (Ill. 58b). Fargespillet i steinen blir ytterligere fremhevet av rislende vann fra bergsprekkene som forsvinner i avløpskanaler i gulvet. Kuppelen har segmenter for vinduer, og gjennom disse ”siles” dagslyset ned i kirkerommet. Kirkegulvet er i nivå med gaten under høydedraget slik at alteret kan ses gjennom glasset i inngangspartiet.

Det er nærliggende å trekke sammenligninger til St. Johannes kapell på Nordkapp omtalt over, som er laget over samme lest. Grotten i grunnfjellet, belyst ovenfra, i St. Johannes kapell med kunstig lys, i Tempelplassens kirke slipper dagslyset til. Kontrasten mellom brutalismen i de grovt tilhugne veggene og de enkle, forfinede interiørdetaljene er like slående. Dette finner vi igjen i Mortensrud kirke. Et antatt slektskap mellom Mortensrud

---

¹⁸⁴ http://www.svenskakyrkan.se/klippan/St.P_fakta.htm (opp søkt 29. november 2006).

¹⁸⁵ Opplysningene er hentet fra informasjonsheftet *Tempelplassens kyrka*, (Helsinki: 1981).

kirke og St. Johannes kapell er sannsynlig tatt i betraktning Kirkelig Kulturverksteds sentrale rolle i begge prosjekter. De samme kunstnerne har deltatt i utsmykningen begge steder. Det er belegg for å tro at det er en forbindelse mellom Tempelplassens kirke og St. Johannes kapell, likhetstrekkene er tydelige.

Både St. Johannes kapell og Tempelplassens kirke er lukkede, kontemplative rom, i motsetning til Mortensrud kirke som åpner opp for verden utenfor. Denne åpenheten fører til at blikket vandrer og ikke umiddelbart fokuserer på alterpartiet som naturlig er i de overnevnte eksempler og i de fleste andre kirker. Men felles er en enkelhet og ærlighet i materialer og uttrykk som bryter med tradisjonell kirkearkitektur og utsmykning.

”Ruinen” på Mortensrud

Domkirkeruinene på Hamar, nå en del av Hedmarksmuseet, ble til slutt reddet for fremtiden ved at det ble reist et vernebygg i glass over dem i 1998. Anlegget blir nå kalt Hamardomen og er blitt et monumentalbygg som brukes til arrangementer av forskjellig slag som konserter, skuespill og kirkelige handlinger. Vernebygget er tegnet av arkitekt Kjell Lund i Lund og Slaatto Arkitekter A/S og har vakt oppsikt internasjonalt (Ill. 59). Kan Jan Olav Jensen ha hentet inspirasjon her til kombinasjonen mur/glass i Mortensrud kirke? Det er nærliggende å tenke i retning av ”vernebygg” når man betrakter de grove, uregelmessige murkonstruksjonene gjennom glasspanelene. Inntrykket blir forsterket av fjellformasjonene i kirkegulvet. Trærne som er skjermet av atriene vokser opp gjennom det flate taket i kirkens inngangsparti, og gir assosiasjoner til ruiner hvor naturen langsomt vinner terreng.

Mortensrud kirke er alt annet enn en ruin. Visse elementer gir likevel assosiasjoner til noe fjernt og opprinnelig som hører til i en helt annen tid. De primitivt stablede murene, som sett utenfra, tar seg ut som en ”steinrøys”, er dekket av glass og båret av solide stålkonstruksjoner. Sammenligningen med Hamardomen er snublende nær. Biskop Gunnar Stålsett er inne på det samme i sin vigslingspreken: ”Det er som om jeg hører ruinene i Maridalen, og i Gamlebyen og på Hovedøya, rope i glede: Vi er ikke glemt. De minnes oss på Mortensrud. Vårt språk føres videre til nye slekter”¹⁸⁶.

Nå skal ikke biskop Stålsett tillegges ruinassosiasjonene, hans tanker gikk nok til de gamle middelalderkirkene som nå hadde fått en moderne slektning på Mortensrud.

---

¹⁸⁶ Stålsett, *Preken ved vigsling av Mortensrud kirke*, 29.april 2002.

Kapittel 7 Oppsummering og konklusjon

Et byggverk, privat eller offentlig, skapes ut fra behov av en eller annen sort. Behovet formuleres av byggherren som kan være en person, en gruppe, en institusjon eller en offentlig instans. Formuleringen kan være mer eller mindre konkret, presis eller detaljert. Arkitekten skal gjennom sin fortolkning søke å dekke behovene i en arkitektonisk løsning.

Behovsdekning alene er ikke nødvendigvis nok til at byggherren blir fornøyd. Funksjonalitet, form, materialer, estetikk og kostnader er viktige faktorer. Det kan bli mange runder før det første spadesticket kan tas. En omfattende prosess for arkitekt og byggherre. Arkitekten har sin innfallsvinkel, som bygger på faglig integritet, estetisk sans og kunstnerisk vilje til å skape det han mener er god arkitektur. Byggherren tenker behovsdekning og økonomi. Han kan også være opptatt av estetikk og hensynet til omgivelsene, men her kan det være divergerende oppfatninger mellom arkitekt og byggherre fordi forutsetningene er så forskjellige. Resultatet, byggverket, er avhengig av partenes evne til å samarbeide og komme frem til tilfredsstillende løsninger i prosessen.

I de senere år har forskerne begynt å interessere seg for samspillet mellom partene i arkitekturprosessen og betydningen det har for verket. Fokus er flyttet fra spørsmålet om *hva*, det vil si verket, til spørsmålet om *hvordan* verket er blitt til. Dette *hvordan* dreier seg mindre om struktur og byggeteknikk, og mer om relasjonene mellom aktørene, fremholder Beatriz Colomina i artikkelen ”Collaborations”.¹⁸⁷ Hun omtaler i artikkelen flere kjente arkitektrelasjoner, det være seg nære personlige relasjoner som eksempelvis ektepar, eller nære venner som påvirker og utvikler hverandre. Beatriz Colomina rokker litt ved mytene rundt noen av de store arkitektene i historien, slik som blant annet Mies van der Rohe, Le Corbusier og Louis Kahn. Undersøkelser og studier har vist at påvirkning fra nære relasjoner, med kunstnerisk og faglig innsikt, har vært med på å forme dem og deres verk. Og dette, sier hun, har vært en godt skjult hemmelighet som nyere forskning er i ferd med å avdekke. ”The previously marginal details of how things actually happen in architectural practice are now coming into focus”.¹⁸⁸

Ikke bare faglige relasjoner blir gått etter i sømmene, forholdet mellom byggherre og arkitekt blir viet mye oppmerksomhet.

---

¹⁸⁷ Colomina, “Collaborations: The Private Life of Modern Architecture”, 462.

¹⁸⁸ Ibid., 462.

The client was treated as a “problem” for the architect or as a “witness” to the effects of the architecture - rather than as an active intelligence and collaborator with the architect, as well as subject for the architecture itself. For a new generation of historians, clients have become an object of study in their own right. Sessions in conferences – including the last Annual Meeting of the Society of Architectural Historians in Houston – are now devoted to the client in the modern era¹⁸⁹.

Mortensrud kirke er interessant som moderne kirkearkitektur, i planløsning, materialbruk, konstruksjon og naturtilpasning, men som vi ser av undersøkelsen vi har foretatt har prosessen og aktørene hatt stor betydning for resultatet. En rekke uformelle, personlige relasjoner har bygget opp under, og vært pådriver for den formelle saksbehandlingen. Disse relasjonene har hatt konsekvenser for det arkitektoniske uttrykket.

Menigheten – målsetting og strategier

Kirkeanlegget har to formelle byggherrer, Kirkelig fellestråd i Oslo er juridisk byggherre og Kirkevergen er administrativ byggherre. Mortensrud menighet, brukeren, er en tredje, uformell byggherre. Gjennom rekapituleringen av plan- og byggehistorien på Mortensrud har vi sett hvordan menigheten har hatt innflytelse på anleggets fremdrift og utforming. Hvis vi definerer byggherren som arkitektens motspiller og, i følge sitatet over ”problemet”, ser vi at det er brukeren, representert ved menighetsrådet. Brukeren gjorde seg sterkt gjeldende som pådriver og antok etter hvert rollen som byggherre i gavnet. Menighetsrådet målbar gjennom Kirkeverkstedet menighetens ønsker overfor arkitekten. I følge arkitekten opplevde han Kirkeverkstedet som en viktig ressurs i arbeidet.¹⁹⁰ Jensen uttaler i et intervju i *Vårt Land* 27. april 2002 til Britt Rogstad: ”... Uten det gode samarbeidet med flotte folk i menigheten og i Kirkelig Kulturverksted, som har bistått hele veien, hadde ikke dette bygget vært mulig”¹⁹¹.

Det er interessant å se hvordan menigheten målbevisst bygget opp identitet og samhold fra starten og dermed la forholdene til rette for egen kirke. Det skjedde ikke av seg selv, innflytterne på Mortensrud hadde initiativrike og ressurssterke personligheter, opinionsdannere i sin midte, med evne til å begeistre og organisere. De hadde nettverk, og ikke minst, innsikt i byråkratiske og politiske prosesser og brukte sine muligheter til å fremme kirkesaken.

Proessen har vært en tålmodighetsprøve, det tok 11 år fra den frivillige menighetskomiteen konstituerte seg til konkrete byggeplaner forelå, og ytterligere fire år til kirken stod ferdig. Tiden ble effektivt utnyttet til planmessig og målbevisst tilrettelegging for

---

¹⁸⁹ Colomina, “Collaborations: The Private Life of Modern Architecture”, 465.

¹⁹⁰ Intervju med Jan Olav Jensen 31. mars 2006.

¹⁹¹ Britt Rogstad, ”En katedral i skogen”, *Vårt Land*, (Oslo. 27. april 2002), 18-19.

kirkeprosjektet. Da planene kunne settes ut i livet var menigheten vel forberedt. Menighetskomiteen var blitt et handlekraftig menighetsråd etter at sokneinndelingen var et faktum. Det ble nedsatt et kirkebyggetvalg (Appendiks 1) som skolerte seg for byggeoppgaven ved ekskursjoner og litteraturstudier og som engasjerte menigheten i prosjektet.

Det forelå ikke noe detaljert program for anlegget på Mortensrud slik det ville vært ved en konkurranseinnbydelse, men en del premisser var nedfelt gjennom menighetens arbeid. Visjonsnotatet, omtalt over, skisserte hva slags kirke man ønsket seg, hvilket innhold den skulle ha og hvilke behov den skulle dekke. Notatet gir ingen beskrivelse av kirken, men formulerer tanker om hvilke opplevelser den skal gi. Vi siterer fra notatet:

Vår lutherske tradisjon er full av ord. Vi vil at kirken på Mortensrud skal møte mennesker med flere sanser enn de talte setninger. Derfor vil vi legge særlig vekt på utsmykning og arkitektur. Hele bygget skal forkynne til alle våre sanser om den Gud vi tror på. Gjennom flere sanser skal de som besøker kirken få nye visjoner om Guds vilje med oss. Denne måten å tenke helhet på krever en koordinering av byggesaken som ikke bare er teknisk. Den må i like stor grad ha et kulturkirkelig anslag¹⁹².

Det praktiske var heller ikke glemt. På grunnlag av idédugnad i menigheten var det utarbeidet en ambisiøs rom- og funksjonsplan. De opprinnelige planene om sambrukskirke med andre institusjoner i bydelen var frafalt, og det skulle ikke være en arbeidskirke. Menighetsrådet gikk derfor inn for en fysisk deling av administrasjon/fellesrom og kirkebygg.

Det ble ingen arkitektkonkurranse

De fleste norske kirker i nyere tid er resultat av arkitektkonkurranser. Oppdragsgiver sender innbydelse til alle arkitektfirmaer (åpen konkurranse) eller til noen utvalgte (lukket konkurranse). Firmaer som melder sin interesse får tilsendt konkurranseprogrammet som innbyder har utarbeidet. Tidligere var åpen konkurranse ensbetydende med alle norske arkitekter, og utenlandske som hadde bodd og arbeidet i Norge i to år. Etter at EØS-avtalen trådte i kraft skal også arkitekter fra land som er omfattet av denne avtalen ha anledning til å delta. Selv om EØS-avtalen ble satt i verk fra 1993, tok det tid før alle detaljer var på plass. Det ble ikke arrangert arkitektkonkurranse for kirken på Mortensrud på grunn av usikkerhet om premissene i denne avtalen.

En åpen konkurranse er et stort apparat å sette i gang. På den andre siden får man et stort materiale å velge i og mange forskjellige løsninger av oppgaven. Tre utkast premieres

---

¹⁹² Kristiansen, "Kirken på Mortensrud".

med en på forhånd oppgitt sum for henholdsvis første, annen og tredjeplass. I tillegg kjøpes det inn et eller to utkast mens to-tre får hedrende omtale.

I en lukket konkurranse har oppdragsgiver allerede plukket ut arkitekter han tror kan løse oppgaven tilfredsstillende. Alle deltakerne får samme honorar men det pekes ut en vinner. En lettere jobb for juryen, men gir ikke den spennvidden i løsningsforslag som ved åpen konkurranse. Alle utkast som blir premiært, innkjøpt eller får hedrende omtale, blir presentert i en egen publikasjon *Norske Arkitektkonkurranser* som dermed blir en idébank og inspirasjonskilde for arkitektene.

Wenche Findal har skrevet om et utvalg norske arkitektkonkurranser fra 1952 – 1970 basert på kirkearkitektur. I dette tidsrommet skjedde det mye med sakralarkitekturen, vi får blant annet naustkirken og kirker med vifteformet grunnplan som vi har behandlet over. Her hevder Findal: ”Konkurransenes oppgave er ikke bare å finne utkast som er tilpasset programmets krav og juryens kriterier. Det viktigste med enhver konkurranse er å finne den arkitekten som egner seg best for oppgaven”¹⁹³.

Derfor kan et førstepremieutkast bli radikalt endret ved oppføringen av gjeldende bygg. De sekundære utkastene kan være uvurderlige idékilder som kan inspirere til nye forslag og er ”et velegnet grunnlag for en kunsthistorisk analyse. Gjennomsnittet av konkurranseresultatene antyder karakteristiske trekk for arkitekturperioden de er skapt i ”¹⁹⁴.

Hvilken betydning hadde det at det ikke ble arkitektkonkurranse for Mortensrud kirke? Menigheten, gjennom menighetsrådet og byggekomiteen fremstår som velinformert og strukturert. Dette har uten tvil hatt mye å bety da konkurranseplanene ble skrinlagt. Dermed lå veien åpen for større innflytelse og styring fra menigheten selv. En arkitektkonkurranse i regi av Kirkelig fellesråd, som ville vært alternativet, ville ikke gitt menigheten det samme spillerom. Men man fikk heller ikke muligheten til til å vurdere arkitekter på bakgrunn av innsendte løsningsforslag på den konkrete oppgaven. Prosjektet sto og falt med valg av arkitekt. Hvordan finne frem til en som kunne løse oppdraget på best mulig måte?

Verken Kirkelig fellesråd eller Kirkevergen hadde forslag til arkitekt. Nå kommer alt ”grunnarbeidet” som er nedlagt i menigheten til nytte. En gylden anledning til å styre prosessen i den retning man ønsker. Menighetsrådet tar i bruk nettverket sitt, som blant annet omfatter Kirkelig Kulturverksted. Man kan nesten se sitatet fra visjonsnotatet over som en

---

¹⁹³ Wenche Findal, *Nyere norsk kirkearkitektur: Formeksperiment eller gudshus? 14 Arkitektkonkurranser fra 1952- 1970*, Hovedfagsoppgave i kunsthistorie, (Universitetet i Oslo, 1990), 16.

¹⁹⁴ Findal, *Nyere norsk kirkearkitektur: Formeksperiment eller gudshus?*16.

profeti: ”... Denne måten å tenke helhet på krever en koordinering av byggesaken som ikke bare er teknisk. Den må i like stor grad ha et kulturkirkelig anslag”¹⁹⁵.

Med dette initiativet overtar menighetsrådet styringen i prosjekterings- og byggeprosessen og beholder den frem til vigslingen av kirken. Verken Kirkelig fellesråd eller Kirkevergen var i særlig grad inne i diskusjonene om den arkitektoniske utformingen av kirkeanlegget. Torbjørn Borgen, bygg- og anleggssjef i Kirkelig fellesråd, sier i et intervju at plan- og prosjekteringsprosessen for kirken på Mortensrud er atypisk. På spørsmål om det her dreide seg om en spesielt sterk menighet svarer han at det kanskje også var et svakt fellesråd.¹⁹⁶ Både Kirkelig fellesråd og Kirkevergen var selvfølgelig med under hele prosessen, men så vidt det fremgår av dokumentene var det stort sett på det administrative plan, og hadde liten innflytelse på utformingen av anlegget.

Kirkelig Kulturverksted - en viktig allianse

Menighetsrådet trengte hjelp til å finne arkitekt og deretter til å strukturere prosjektet og hadde tro på at dette var en oppgave for Kulturverkstedet. Det var ingen tilfeldighet, menighetsrådets daværende leder, Stig Fossum og tidligere leder, Tømm Kristiansen, hadde forbindelse til Kulturverkstedet. Å engasjere en utenforstående instans som problemløser i et kirkeprosjekt var en uvanlig fremgangsmåte, men den ble godkjent av Kirkelig fellesråd.

Vi har over beskrevet prosessen som førte til at Kirkelig Kulturverksted ble anmodet om å bistå med kirkeprosjektet (Appendiks 3). Det var et ønske om å benytte Kulturverkstedets kompetanse og erfaring til å sette sammen en tverrfaglig prosjekteringsgruppe. Gruppens oppgave var å utarbeide et skisseprosjekt som skulle legge premissene for det videre arbeid. Skisseprosjektet var avhengig av to avgjørelser, valg av tomt og valg av arkitekt. Menighetsrådet var opptatt av å få en arkitekt som tenkte ”annerledes” og som kunne hjelpe dem å realisere visjonen de hadde for kirken.

Det var i utgangspunktet to tomter å velge mellom, en beliggende i urbanisasjonen og en skogstomt i periferien. Kirkelig Kulturverksted medvirket til beslutningen om skogstomten, hvilket har hatt stor betydning for utformingen av anlegget. Det er rimelig å anta at valget av tomt førte til valg av arkitekt. Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS har utmerket seg i prosjekter med en særlig omtanke for, og bruk av omliggende natur i arkitekturen. Jan Olav Jensen motsatte seg heller ikke å jobbe i et tverrfaglig team, slik forutsetningen var.

---

¹⁹⁵ Kristiansen, ”Kirken på Mortensrud”.

¹⁹⁶ Intervju med Torbjørn Borgen, Kirkelig fellesråd i Oslo, 12. april 2005.

Innstillingen som anbefalte Jensen & Skodvin, omfattet også kunstner Gunnar Torvund og interiørarkitekt Terje Hope. Kulturverkstedet ønsket et samarbeid mellom alle formgiverne fra starten av, for på den måten å oppnå et helhetlig resultat hvor utsmykning og interiør ble en integrert del av uttrykket.

Teambyggingen startet med et seminar hvor alle deltakere i prosjektet, samt spesielt inviterte ressurspersoner, kom sammen for å bli kjent og drøfte sentrale temaer knyttet til kirkebygging (Appendiks 4). I utgangspunktet var ikke Kirkelig Kulturverksted tiltenkt noen sentral rolle i det videre arbeid. Men da prosjektorganiseringen og arkitekten var på plass, og Kulturverkstedet hadde fullført sitt oppdrag, anmodet menighetsrådet om at det skulle fortsette som prosjektleder for å koordinere samarbeidet mellom arkitekt, interiørarkitekt og kunstner. Dermed hadde man under hele prosessen en uhildet instans med nøktern avstand til prosjektet. Berit Hunnestad, som frontet Kirkelig Kulturverksted i prosjektet, hadde samarbeidet både med Terje Hope og Gunnar Torvund under innredningen av St. Johannes kapell på Nordkapp. Dokumentasjon fra møterefater og intervjuer støtter antakelsen om at Kirkelig Kulturverksted har spilt en viktig rolle som tilrettelegger for smidig samarbeid og kunstnerisk utforming.

Kirkeverkstedet – menighetens talerør

Menigheten var sterkt engasjert i kirkeprosjektet. Gjennom flere år var det utviklet et unikt samhold og en tilhørighet som ga menigheten et eierforhold til den planlagte kirken. Dette kan vi slutte av referater fra menighetsmøter, innlegg i menighetsbladet *Rudstikka* og samtaler med medlemmer i menigheten. Det var full oppslutning i beslutningsprosesser og dugnader. Dyktige ledere vekket entusiasme og innsatsvilje. Dette ble bevisst utnyttet i plan- og prosjekteringsprosessen ved opprettelsen av samarbeidsorganet, Kirkeverkstedet, som besto av soknepresten og to medlemmer fra menigheten. Det var ikke realistisk til enhver tid å benytte åpne menighetsmøter for løpende diskusjoner og beslutninger, man trengte en mindre gruppe som kunne representere menigheten og målbære dens interesser. Dermed fikk menigheten reell medbestemmelse og påvirkningskraft. Kirkeverkstedet sørget for informasjonsflyt mellom alle partene i prosessen og avholdt åpne menighetsmøter når viktige beslutninger skulle tas.

Arkitektens utfordring og dilemma

Arkitekten ble valgt på grunnlag av intervju og tidligere verksliste. Byggherren benyttet Kirkelig Kulturverksted som rekrutteringsinstans, en fremgangsmåte vi kjenner igjen fra

næringslivet hvor man foretar viktige ansettelser gjennom rekrutteringsbyråer. Den personlige ”kjemien” har nok hatt betydning for valget. Jan Olav Jensen sier selv i et intervju, at det var ”god kommunikasjon” i møtet med Berit Hunnestad og Erik Hillestad fra Kirkelig Kulturverksted.¹⁹⁷ Begge hadde en klar forståelse for, og innsikt i, hva arkitektur er. Dokumentasjon rundt plan- og byggeprosessen forteller at ”kjemien” holdt gjennom hele anleggsperioden.

Intervjuerne har ganske sikkert vurdert hans tidligere verk som garanti for at han ville mestre kirketomtens utfordringer. Valget falt på ham ut fra en antakelse om at han, og nettopp han, kunne løse oppgaven. Dette var en utfordring både for arkitekt og byggherre. Det hviler et større forventningspress på arkitekten når han blir gitt et slikt oppdrag, enn når han uten forpliktelser deltar i en konkurranse. Han har ennå ikke ”prestert” noe med henblikk på det planlagte prosjekt og det gjenstår å se om hans ideer vinner gjenklang hos byggherren. Byggherren og arkitekten er gjensidig avhengig av hverandre for å få et bra resultat. Begge starter med blanke ark og det er ikke mye rom for prøving og feiling.

Kirkelig Kulturverksted hadde satt seg inn i prosjektet så langt, kjente nøkkelpersonene som representerte byggherren, og hadde dermed forutsetninger for å bedømme hva som skulle til for å skape godt samarbeid. Her så man for seg en heldig kombinasjon av en kreativ og løsningsorientert arkitekt og en byggherre med visjoner. Begge parter hadde et felles mål, god og nyskapende kirkearkitektur. Det skulle vise seg at byggherren og arkitekten hadde forskjellig oppfatning av hva ”god arkitektur” er. Verken Jan Olav Jensen, Berit Hunnestad eller byggherren legger skjul på at det var heftige diskusjoner og sprikende meninger underveis. Jensen går så langt som til å si at han vurderte å gi opp.¹⁹⁸

Det som gjorde utslaget var at diskusjonene førte frem til løsninger som alle kunne leve med. Det var en konstruktiv uenighet som førte prosjektet fremover. Arkitekten var innstilt på samarbeid og ikke på å ri sine ”kjepphester” når det ikke var nødvendig. Han måtte gi etter for en del krav, samtidig som han klarte å holde fast ved hovedkonseptet. Hans strategi synes å ha vært diplomati og tålmodighet, samtidig som han visste hva han ville. Han møtte sterk motbør på designelementer som han anså som bærende i prosjektet, men var i stand til å finne løsninger som imøtekom byggherrens krav uten å gå på akkord med egne prinsipper. Dette er dokumentert gjennom rekapituleringen av prosjekterings- og

---

¹⁹⁷ Intervju med Jan Olav Jensen, 31. mars 2006.

¹⁹⁸ Intervju med Jan Olav Jensen 31. mars 2006.

byggeperioden foran. Det krevde smidighet og samarbeidsevne fra arkitektens side å fastholde grunnprinsippene i konseptet.

Eksempel på beslutning med store konsekvenser for utformingen av kirkebygget er menighetsmøtet hvor kirkens flate tak ble blankt avvist. Arkitekten måtte gi seg for motstanden selv om det flate taket var en viktig del av uttrykket. Hans opprinnelige planer om kraftige murer rundt anlegget med rom for kontorer og andre bruksrom ble også nedstemt.

Arkitektens overordnede idé med bevaring av naturen i og rundt anlegget ble ikke rokket ved, heller ikke orienteringen og bruken av tomtens profil uten planering. Etter hvert som han utviklet sine tanker om materialbruk og kirkebygget tok form på tegnebrettet ble det godt mottatt i menigheten. I ettertid, kan vi ved å følge utviklingen av prosjektet se at arkitektens overordnede idé med omfattende bruk av naturen som arkitektonisk element, i en kirke med basilikal form og bygget i naturstein ble fastholdt.

Entreprenøren fant byggeprosessen mer krevende enn forventet og skapte problemer underveis. Arkitekten var imidlertid sikker i sin sak og han hadde byggherren (menigheten) samt Kirkelig fellestråd og Kirkevergen i ryggen. Han ga ikke etter for entreprenørens påstander om at det var umulig å gjennomføre prosjektet som forutsatt, og det viste seg at det lot seg realisere.

Striden om kirkerommet

Departementets fagkonsulent på kirkebygg fant så mange feil og mangler ved tegningene da de ble forelagt ham, at han ikke så seg i stand til å godkjenne kirkeanlegget uten vesentlige endringer. Han var opptatt av kirkens funksjonalitet og bruksegenskaper. Det hellende gulvet i kirkerommet hindret fleksibilitet, glasset i fondveggen var uheldig for alterfunksjonene, og det var for liten plass i koret. Dette var noen av ankepunktene. Grunnet kommunikasjonssvikt var byggingen allerede i gang da han ble oppmerksom på disse forholdene. Noen endringer ble foretatt etter kirkekonsulentens innspill. Koret ble utvidet med en nisje, og altertavlen ble utvidet slik at den skjermet alterområdet fra motlys. Hellingen på kirketorget's gulv, som vanskeliggjorde bruk av rullestol, ble redusert. Men det skrånende kirkegulvet var det for sent å gjøre noe med hvis ikke hele prosjektet ble stoppet.

Dette skapte store problemer for Kirkebyggkomiteen som beskrevet i kapittel 4. Det førte til at biskopen grep inn og godkjente planene slik de forelå. Fagkonsulentens innstilling til departementet om kun å godkjenne bygget til kirkelig bruk ble ikke tatt til følge.

Vi har funnet at det hører til sjeldenhetene at biskopen overprøver fagkonsulenten i kirkebyggsaker. I følge *Kirkelovens* § 18, fjerde ledd, heter det, "Biskopen skal godkjenne

inventar og utstyr”¹⁹⁹, mens det i § 21, fjerde ledd står, ”Oppføring, ombygging, utvidelse og nedleggelse av kirke skal godkjennes av departementet. ...”²⁰⁰.

Vi har funnet en lignende sak, Vardåsen kirke i Asker, Østgaard arkitekter AS v/sivilarkitekt Terje Grønmo (2004). Her skjedde det samme som med Mortensrud kirke, nemlig at byggingen ble påbegynt før godkjennelse fra departementet forelå. Det oppsto en konflikt fordi fagkonsulenten påpekte detaljer som ville ha uheldige praktiske konsekvenser. Marianne Uri Øverland i Asker Kirkelig fellesråd, som var byggherre, sier i et intervju, at arkitekten må få følge sine intensjoner uten detaljstyring.²⁰¹ I dette tilfellet avgjorde også biskopen saken i arkitektens og byggherrens favør. Denne saken var ikke så kontroversiell og omfattende som i Mortensrud kirke.

Mortensrud kirke som samarbeidsprosjekt

Vi har i dette kapitlet sett på de mest nærliggende årsaksfaktorene, det som Beatriz Colomina kaller ”how”. Det har vært en komplisert prosess og flere sider kunne sikkert vært trukket frem i lyset. Blant annet viser Colomina til fotografer og medier som ved sine presentasjoner er med på å ”skape” arkitekturen. Mottakelsen av Mortensrud kirke og presentasjonen av den er et godt eksempel. Bildematerialet er spektakulært og har ført til stor oppmerksomhet. Bildeutsnittene skapte illusjonen av noe ”magisk og virkelig” som er overskriften på Sissil Morseth Gromholts presentasjon i *Byggekunst*.²⁰²

Av undersøkelsene kan vi slutte at Mortensrud kirke er et samarbeidsprosjekt og vi har redegjort for de viktigste faktorene. Vi vil ikke underkjenne arkitekten i prosessen, hans ideer og utkast var basis. Tilbakemeldingene brukte han til utvikling av konseptet ikke til total kursendring. Men han måtte gi etter både for menighetens krav og noen av kirkekonsulentens innvendinger.

At Mortensrud kirke er både ”hypermoderne”, Jensens egen beskrivelse, og tradisjonell er vi også kommet frem til. Dens rektangulære grunnplan med faste benkerader tar oss tilbake til tiden før vi fikk vifteplan med kirkerommet organsiert rundt alteret. De kraftige murene i naturstein og teglhvelvene i sideskipene holder også tradisjonen i hevd. Stål, glass og naturelementer inne i kirkerommet er nytt og fremmed. Som arkitektur generelt er det

---

¹⁹⁹ *Lov om Den norske kirke, 1996, (kirkeloven).*

²⁰⁰ *Ibid.*

²⁰¹ Telefonintervju med Marianne Uri Øverland, Kirkelig fellesråd, Asker, 29. november 2006.

²⁰² Morseth Gromholt, ”Magisk og virkelig”, *Byggekunst*, 20-22.

konsensus om anleggets fremragende kvaliteter. Som *kirkearkitektur* er den kontroversiell som vi har sett over. Denne avhandlingen tar ikke stilling til det spørsmålet.

Sammendrag

Avhandlingen er en bygningshistorisk studie av Mortensrud kirke i bydel 9, Søndre Nordstrand i Oslo. Kirken er bygget av Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS og ble vigslet i april 2002. Kirken har vakt mye oppmerksomhet både nasjonalt og internasjonalt og har allerede funnet sin plass i norsk arkitekturhistorisk litteratur på grunn av sin spesielle arkitektur og landskapsbehandling. Den blir betegnet som både nyskapende og tradisjonell.

Kirken har en uvanlig planleggings- og prosjekteringsprosess. Det er denne prosessen og betydningen den har hatt for det arkitektoniske uttrykket det handler om i denne undersøkelsen. Dette har sin bakgrunn i nyere arkitekturhistorisk forskning som har begynt å interessere seg for ”hvordan” arkitektur skapes og hvilke aktører og beslutninger som er avgjørende for resultatet. Ved å se nærmere på historien rundt Mortensrud kirke ble det åpenbart at det var mye å hente ved å vinkle en studie mot prosessen. Ved å rekapitulere historien fra den frivillige menighetskomiteen ble stiftet i 1986 til kirken ble vigslet i 2002, har vi kunnet avdekke et komplisert og spennende samarbeid. Dette har vært mulig på grunn av tilgang til et omfattende arkivmateriale og intervjuer med nøkkelpersoner.

En sterk og engasjert ung menighet fikk, på grunn av forskjellige omstendigheter, anledning til å forfølge sine visjoner. En uklarhet om EØS-reglene, da det skulle lyses ut arkitektkonkurranse om anlegget, førte til at det ikke ble noen konkurranse. Man måtte finne arkitekt på annen måte, og valgte å bruke Kirkelig Kulturverksted som rekrutteringsinstans. Dette skyldtes menighetens nære forbindelse til Kulturverkstedet, og tilliten til Kulturverkstedets evne til teambygging. Arkitekten ble valgt på grunnlag av intervju og tidligere verksliste, som viste en holdning til natur og omgivelser som kunne være svaret på kirketomtens utfordringer.

Det viste seg å være et vellykket valg, Jan Olav Jensen er dristig og nytenkende, samtidig som han er lyttende og samarbeidsvillig. Det ble et nært og intenst samarbeid spesielt mellom menigheten, arkitekten og Kirkelig Kulturverksted. Men også andre personer og instanser har vært involvert. Det har vært uenighet og diskusjoner underveis, men dette har bidratt til å føre prosjektet fremover i stedet for å hemme det.

Selv om menigheten i utgangspunktet nok hadde andre forestillinger om hvordan kirken skulle se ut, vant arkitekten frem med sitt grunnkonsept i form, materialer og landskapsbehandling. Han måtte gi etter for krav om endringer underveis, som har hatt betydning for det arkitektoniske men ikke rokket ved grunnkonseptet. Denne avhandlingen viser at Mortensrud kirke er resultat av et vellykket samarbeidsprosjekt.

Bibliografi og kilder

Bøker

Anker, Peter. *Stavkirkene deres egenart og historie*. Oslo: Cappelens Kunstfaglige Bibliotek, J.W. Cappelens Forlag a.s, 1997.

Aschehoug og Gyldendal Store Norske leksikon. Hovedredaktører: Olaf Kortner, Preben Munthe og Egil Tveterås. 3 bd. Oslo: Kunnskapsforlaget, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard) A/S og A/S Gyldendal Norsk Forlag, 1981.

Brekke, Nils Georg, Per Jonas Nordhagen og Siri Skjold Lexau. *Norsk arkitekturhistorie: Frå steinalder og bronsealder til det 21. hundreåret*. Oslo: Det norske samlaget, 2003.

Curtis, William J. R. *Modern Architecture since 1900*. Third edition. London: Phaidon Press Limited, 1996.

Findal, Wenche. *Nyere norsk kirkearkitektur. Formeksperiment eller gudshus? 14 arkitektkonkurranser 1952-1970*. Mastergradsavhandling i kunsthistorie. Universitetet i Oslo, 1990.

Hauge, Øystein. *Iscenesatt kristendom: Religiøs kreativitet i møte med det postmoderne*. Hovedfagsoppgave i religionsvitenskap. Universitetet i Bergen, 2004.

Hellemo, Geir. "Den tidlig-kristne basilika som utfordring for moderne kirkebygg". I *Ett mångtydigt rum*. Redigert av Carl-Göran Bergman & Aven-Erik Brodd, 27-40. Skellefteå: Norma Bokförlag, 2001.

Kieckhefer, Richard. *Theology in Stone: Church Architecture from Byzantium to Berkeley*. Oxford: Oxford University Press, Inc., 2004.

Muri, Sigurd. *Norske kyrkjer*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1971.

Norberg-Schulz, Christian. *Mellom jord og himmel: En bok om steder og hus*. 2. utg. Oslo: Pax Forlag A/S, 1992.

Nuttgens, Patrick. *Arkitekturens historie*. Oversatt av Øystein Randers-Pehrson. Redigert av Tore Brantenberg. Oslo: Gyldendal Fakta, 1998.

Pallasmaa, Juhani. "The Geometry of Feeling: A Look at the Phenomenology of Architecture". I *Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory*. Redigert av Kate Nesbitt, 448-453. New York: Princeton Architectural Press, 1996.

Pevsner, Nikolaus. *Europas arkitekturhistorie*. København: Politikens forlag, 1997.

Schloeder, Stephen J. *Architecture in Communion: Implementing the Second Vatican Council through Liturgy and Architecture*. San Francisco: Ignatius Press, 1998.

Sæther, Arne E. *Kirken som bygg og bilde*. Ny og utvidet utgave. Asker: Sæthers forlag, 2001.

Sørmoen, Oddbjørn. "Kirkebygningen som merkevarer". I *Årbok for den norske kirke 2003*, 52. årgang. Redigert av Vidar Kristensen, 69-71. Oslo: Kirkens informasjonstjeneste, 2003.

Sørmoen, Oddbjørn. "Troens bygg i 1905". I *Hundre års nasjonsbygging: Arkitektur og samfunn 1905-2005*. Redigert av Ulf Grønvold. Oslo: Pax Forlag, 2005.

Zeitler, Rudolf. "Om olika kyrkoroms uttryck: Moderna kyrkobyggnader och interiörer". I *Ett mångtydigt rum*. Redigert av Carl-Göran Bergman & Aven-Erik Brodd, 71-83. Skellefteå: Norma Bokförlag, 2001.

Artikler i tidsskrifter

A+U, Architecture+ Urbanizm, nr. 8, (2002): 92-103.

Bauwelt nr. 4. "Mortensrud Kirke: in einem Kiefernwald am Rand der Stadt", (2003): 18-21.
Forfatter ikke oppgitt.

Colomina, Beatriz. "Collaborations: The Private Life of Modern Architecture". *The journal of the Society of Architectural Historians, JSAH* 58, nr.3 (September 1999): 462-471.

Detail, nr. 11. "Mortensrud-Kirche in Oslo", (2003): 1264 -1266. Forfatter ikke oppgitt.

Fossum, Stig. "Mortensrud kirke: Den store forførelsen". *Arkitektnytt* nr.14, (2002): 25.

Grønvold, Ulf. "Kapell og kommers". *Byggekunst* 72, nr. 8, (1990): 445-448.

Hunnestad, Berit. "Prosjektet Mortensrud kirke". *Byggekunst* 84, nr. 4, (2002): 22.

Jensen og Skodvin Arkitekturkontor AS. "Mortensrud kirke". *Byggekunst* 84, nr. 4, (2002): 10-19.

Moe-Levorsen A/S arkitekter MNAL. "Lofsrud skole/Oslo". *Byggekunst* 71, nr. 6, (1989): 440-444.

Morseth Gromholt, Sissil. "Magisk og virkelig". *Byggekunst* 84, nr. 4, (2002): 20-22.

Nagel, Per. "Mortensrud Church". *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Odland, Marius. "Mortensrud kirke – en arkitektonisk begivenhet". *Byggenytt* nr. 4-5, (2002): 2.

Stock, Wolfgang Jean. "Jensen & Skodvin: Mortensrud Kirche in Oslo, Norwegen: Eine Feste Burg". *architektur aktuell*, nr. 1-2, (2003): 60-69.

Carlsen, Jan. "Sakralt mesterverk". *Arkitektnytt* nr. 9, (2002): 18.

Sæther, Arne E. "En fullkommen kirke eller en fullkommen forførelse?" *Arkitektnytt*, nr.12, (2002): 15.

Sæther, Arne E. og Sigurd Muri. "234 nye kirker: Kirkebygging etter 1945". *Byggekunst* 65, nr.5, (1983): 204-207.

The Architectural Review. "Heaven and Earth", (December 2002): 52-55. Forfatter ikke oppgitt.

Elektroniske kilder

Kristiansen, Tomm. "Kirkelig Kulturverksteds historie. Drabantbykatedralen". *Harpe og Pistol*, (1999): 6. www.kkv.no/harpe_og%20pistol.htm (oppsøkt 10. juni 2005).

Lov om Den norske kirke, (kirkeloven), (1996).
<http://www.lovdatabank.no/all/tl-19960607-031-001.html> (oppsøkt 29. mars 2005).

Statistisk sentralbyrå. *Folke- og bolig tellingen 2001*. "Tabell 28 Folkemengde etter alder, bostedsstrøk og grunnkrets". (3. november 2001).
<http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/> (oppsøkt 15. mars 2006).

Stålsett, Gunnar. "Preken ved vigsling av Mortensrud kirke, 29. april 2002".
<http://www.kirken.no/oslo/artikkel.cfm?aktivoppid=9747&taleid=10565>
(oppsøkt 7. september 2006).

http://www.svenskakyrkan.se/klippan/St.P_fakta.htm (oppsøkt 29. november 2006).

Avisartikler

Eide, Harriet. "Arkitektonisk helsekost". *Dagbladet*, (29. mai 2002): 48.

Elton, Lars. "Mortensrud kirke rører alle". *VGLØRDAG*, (18. januar 2003): 73.

Hillestad, Erik. "La oss bygge katedraler". *Vårt Land*, (6. juni 1992): 3.

Lauvland, Gro og Marit Lending. "Sakralt mesterverk på Mortensrud". *Morgenbladet*, (25. april-2. mai 2002): 8.

Rogstad, Britt. "En katedral i skogen". *Vårt Land*, (27. april 2002): 18-19.

Sandberg, Lotte. "En fullkommen kirke". *Aftenposten*, (27. april 2002): 11.

Time, Jon Kåre. "Priser det hellige: omstridte Mortensrud til topps". *Vårt Land* (16. januar 2003): 14-15.

Arkivmateriale

- Byggekomiteen. "Årsrapport byggekomité – Mortensrud kirke 1999". (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).
- Davidsen, Bjørn Are. "Intervju med Stig Fossum". *Rudstikka*. Lokalblad for Mortensrud menighet, (2002). (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).
- Fossum, Stig. "Grunnstensnedleggelse 17. juni 2000". (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).
- Jensen og Skodvin Arkitektkontor AS. "Tegninger juni 2000". (Kilde: Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, arkiv).
- Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS. "Ny kirke på Mortensrud. Forenklet forprosjekt av 18. november 1998" til Kirkelig Fellesråd i Oslo/Kirkevergen. (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).
- Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS. "Presentasjon av ny kirke på Mortensrud mai 1999" til Kirkevergen/Mortensrud menighetsråd. Presentasjonshefte. (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).
- Kirkebyggutvalget på Rudene. "Referat og notat fra Kirkebyggmøtet 08.05.96: Idédugnaden – med tanke på det kommende møte i Bydelsadministrasjonen". Signert av Svein-Erik Skibrek. (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).
- Kirkebyggutvalget. "Referat fra møte i Kirkebyggutvalget 17. januar 1996". Signert av Wenche Braathen. (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).
- Kirkelig Fellesråd. Helga Lindland, landskapsarkitekt og Jan Olav Jensen, arkitekt. "Befaringsrapport: Beskyttelsestiltak for trær som skal bevares på Mortensrud kirketomt", til Totalentreprenøren v/Karl Kristian Mørch, datert 7. juli 2000. (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).
- Kirkelig Fellesråd i Oslo. "Referat fra telefonmøte i byggekomiteen for Mortensrud kirke 29. mai 2000. Sak 19/00: Kirkekonsulentens brev dat. 29.03.00". (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).
- Kirkelig Fellesråd i Oslo. "Referat fra møte i Byggekomiteen for Mortensrud kirke 25. juni 1997". Signert av Terje Oterholt, (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).
- Kirkelig Kulturverksted. "Møtereferat A Møte nr.:03 – Kirkeverkstedet" datert 8. desember 1997. (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).
- Kirkelig Kulturverksted. Brev til Byggekomiteen på Mortensrud v/Kirkevergen, 15. desember 1997. "Forslag til organisering av prosjekteringsfasen". Undertegnet av Jan Olav Jensen, Berit Hunnestad og Erik Hillestad. (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).
- Kirkelig Kulturverksted, "Ny kirke på Mortensrud. Skisseprosjekt 22.02.98". Presentasjonshefte til Kirkevergen/Mortensrud menighetsråd. (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).

Kirkelig Kulturverksted. "Møtereferat fra A Møte nr.: 06 – Kirkeverkstedet 23.03.98. Sak: Skisseprosjekt Mortensrud kirke". Signert av Ragnhild Svoren. (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).

Kirkekonsulenten. Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet. Brev til Kirkelig Fellesråd i Oslo datert 29. mars 2000. "Mortensrud kirke". (Oslo: Kirkelig fellesråds arkiv).

Kirkekonsulenten. Kirke- utdannings- og forskningsdepartementet. Brev til Kirkelig Fellesråd i Oslo datert 19. mai 2000. "Mortensrud kirke". (Oslo: Kirkelig fellesråds arkiv).

Klemetsrud prestegjeld. "Klemetsrud og Rudene menighets historie. Rudene menighet frem til 1.10.1994". *Kallsbok 1997*.

Klemetsrud prestegjeld. "Utkast til rom- og funksjonsplan for Rudene kirke 3. februar 1997". Signert av S-E S, (Svein-Erik Skibrek). (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).

Kristiansen, Tomm. "Kirken på Mortensrud". Udatert og usignert notat bekreftet av Tomm Kristiansen i e-post 15. februar 2006. (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).

Mortensrud menighet. "Mortensrud kirke – litt historikk". Udatert og usignert notat. (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).

Mortensrud menighet. Brev til byrådet v/Hans Svelland datert 6. november 1987. "Sambrukskirke på Mortensrud". Signert av Tomm Kristiansen. (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).

Mortensrud menighet. "Referat fra menighetsmøte i Mortensrud menighet søndag 18.01.98". Signert av Svein-Erik Skibrek, (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).

Mortensrud menighet. "Referat fra møte om kirkebygget i Mortensrud 20.10.9, Formål: Gjennomgang av kirkebygg med tanke på størrelse, koordinering av rom etc". Signert av Svein Erik-Skibrek. (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).

Mortensrud menighet. "Årsmelding 1999 – Mortensrud menighet". (Kilde: Mortensrud menighets arkiv).

Norsk Kulturråd. Brev av 10.12.98 til Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS. "Lysgårder/innvendige hager i Mortensrud kirke", (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).

Oslo kommune. Plan- og bygningsetaten. *Lofsrud – Mortensrud Kommunedelplan nr. 12.* "Hovedpunktene i planforslaget". (Vedtatt i Oslo bystyre 17. juni 1998): 8.

Oslo kommune, Byrådsavdeling for næring og byutvikling. Brev til Plan- og bygningsetaten datert 9. februar 2000. "Mortensrud kirke, endret reguleringsplan, bystyrets vedtak". (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).

Oslo kommune. Plan- og bygningsetaten.. Avdeling Øst. Brev til Jensen & Skodvin Ark. AS av 6. juni 2000. "Igangsettingstillatelse". (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).

Read, Glen J. AB Trepleie AS. Brev datert 23. juni 2000 til Totalentreprenøren AS. "Vurdering av trær rundt Mortensrud kirke". (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv).

Voldgiftsretten. Dom av 9. januar 2004, ”Sluttoppgjør i forbindelse med oppføring av kirke og menighetshus på Mortensrud i Oslo”, (Kilde: Kirkelig fellesråds arkiv): 3.

Intervjuer

Wenche Braathen, klokker, Mortensrud menighet, 19. februar 2004.

Tor Holtan-Hartwig, Nordstrand menighets representant i Kirkebyggutvalget, 17. mars 2004.

Ulf Grønvold, fagkoodinator for arkitektur, Nasjonalmuseet, 18. mars 2004.

Annelise Bjerkan, arkitekt, Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, 25. august 2004.

Stig Fossum, tidligere formann i Mortensrud menighetsråd, 12. oktober 2004.

Berit Hunnestad, kunstnerisk leder i Kirkelig kulturverksted, 19. januar 2005.

Oddbjørn Sørmoen, seniorrådgiver, Riksantikvaren, 25. januar 2005.

Torbjørn Borgen, bygg- og anleggssjef, Kirkelig fellesråd i Oslo, 12. april 2005.

Svein-Erik Skibrek, sokneprest, Mortensrud sokn, 2. mai 2005.

Helge Fæhn, professor dr. theol., 2. august 2005.

Jan Olav Jensen, arkitekt, Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS, 31. mars 2006.

Arne E. Sæther, kirkekonsulent, 29. august 2006.

Marianne Uri Øverland, Asker kirkelig fellesråd, 29. november 2006.

Juridisk byggherre: Kirkelig fellesråd
Administrativ byggherre: Kirkevergen
Bruker: Mortensrud menighet v/Stig Fossum, formann i menighetsrådet

Komiteer:

Menighetskomité/menighetsråd
Stig Fossum, formann

Kirkebyggkomité/Kirkebyggutvalget februar 1994

Arild Bjerke
Oddvin Øverbye
Hans Martin Braathen
Tor Holtan-Hartwig/oppnevnt av modermenigheten Nordstrand.
Komiteens mandat: I dialog med menighetsråd og menighetsmøte å komme fram til en rom- og funksjonsplan for ny kirke.

Kirkeverkstedet presentert 18.01.97 (Menighetens tenkeboks)

Tomm Kristiansen/leder
Wenche Ones/menighetsrådsmedlem
Svein-Erik Skibrek/sokneprest

Byggekomiteen konstitueres 25.06.97

Stig Fossum/formann i menighetsrådet
Tomm Kristiansen/leder av Kirkeverkstedet
Svein-Erik Skibrek/sokneprest
Terje Oterholt/Kirkevergen
John Kristian Stranden/Kirkevergen

Prosjekteringsgruppen (Gruppe for utarbeiding av skisseprosjekt)

Berit Hunnestad) Kirkelig Kulturverksted, prosjektleder
Ragnhild Svoren)

Arkitekt

Jan Olav Jensen
Annelise Bjerkan
Vibeke Johansen

Interiørarkitekt

Terje Hope

Kunstner

Gunnar Torvund

Landskapsbehandling

JSA & Kirkevergen v/landskapsarkitekt MNLA Helga Lindland

Bygningsteknisk konsulent

Kristoffer Apeland

Dato:

Kirken på Mortensrud

Kirke for hvem?

Kirken på Mortensrud skal være en ekte «folkekirke». Den skal ha en utforming som er slik at «folk vil gifte seg» der. Den skal ha en lav terskel, slik at det oppleves godt og naturlig å stige inn. Både i miljø og utforming skal det legges vekt på det inkluderende. Kirken skal være et sted hvor troende og tvilende kan finne sin plass. Men vår kirke skal ikke være et «tomt» sted. Kirkerommet skal gjennom arkitektur og utsmykning fortelle hvem den er bygget for å ære.

Kirkens budskap.

Når vi slutter oss til folkekirken som ideal, er det for å være inkluderende. Vi vil ta folks ideoende og naturlige religiøsitet på alvor, selv om den ikke alltid er formulert i teologisk korrekte termer. Kirken skal være et sted hvor man kan søke etter sannheten, føle seg fram og lete etter en mening med livet. Kirken har et budskap som gjelder alle mennesker, og vi er særlig opptatt av å forkynne den inkluderende Kristus med utstrakte hender. Kirken skal være et sted i bydelen hvor man en velkommen, også med de ting i ens liv man kanskje ikke har satt ord på.

Pilegrimen.

Kirken på Mortensrud blir liggende i et område som engang var eid av klosteret på Hovedøya. Vi står altså i en tradisjon som rører landets religiøse historie. Ferdselsveiene til det gamle kirkesenter i Vika gikk gjennom dette område. Vi bygger med andre ord en kirke langs en uoffisiell pilegrimsvei. Det må få konsekvenser for vår tenkning om kirkens innhold: Skal hele huset ha et budskap knyttet til den som er på vandring? Et sted å hvile? Skal vi i arkitekturen finne snitt og elementer som forteller at kirken på Mortensrud har en linje til et hellig kloster?

Hva vil «folket»?

Vi har spurt mennesker med ulik tilknytning til menigheten hvilke kvaliteter kirken skal ha. Blant de ønsker som er blitt formulert er bl.a.:

Synlig plassering av kirken, med luft omkring.

Opphøyd, uten å være fremmedgjørende.

Symbolbærende.

Identifiserbar og innbydende.

Oppstandelsesmotiver, framfor kors.

Symboler som gir trosopplevelser.

Pedagogiske bilder fra Jesu liv.

Livet i kirken.

Aktivitetsnivået vil preges av hvilken alder menighetens medlemmer er i. For tiden er det brede innslag av barn og ungdom. Det vil gjøre det naturlig å gi muligheter for ulike aktiviteter for disse grupper. Særlig er korvirksomhet, hobbyaktiviteter, undervisning og hyggesamvær nevnt. Mange nevner at en stor peis bør kunne være et miljøskapende samlingspunkt. Drømmen er å gi mulighet for å holde åpne dører døgnet rundt. En rød tråd i alle våre samtaler har vært å «gjøre døren høy og porten vid».

Våpenhuset.

En kirkes inngangsparti er fullt av tradisjoner og symboler i sin utforming: Der skulle våpnene legges ned. Kanskje er det plass til ennå en tanke: Våpenhuset kan være et «mellomsted», man er ikke helt inne i kirken, men heller ikke utenfor. Denne gråsone er betegnende for hvor mange mennesker er i forhold til kirken og troen. Vi vil samtidig at våpenhuset skal være et sted hvor man «legger fra seg»; stresset og hverdagen. Dette bør fremgå av utsmykningen.

Sammen med hvem?

Menighetens første aktivitet var en speidergruppe, etablert i 1984. Helt siden dengang har menigheten forstått seg som endel av et fellesskap, ikke bare åndelig men også i forhold til

naboer og bydelen ellers. Vårt stikkord har vært «sambruk». Det er en viktig tanke i en folkekirke og i en moderne bydel. Derfor er vi åpne for samtaler om felles bruk av lokalitetene i den nye kirken. Utbyggingen av de kommunale tjenestene er avgjørende for hvilke samarbeidspartnere menigheten bør ha i kirken. Blant de alternativer som er nevnt er:

Bibliotek eller bokkafe.

Barnehage.

Tilsynsleilighet.

Musikkskole.

Selskaps- og møtelokaler.

Historielag og gallerier.

Kurs- og konferanse fasiliteter.

Listen kan forlenges, men diskusjonen om sambruk bør baseres på en behovsanalyse av hvilke tjenester den nye bydel vil få.

Ord og form.

Vår lutherske tradisjon er full av ord. Vi vil at kirken på Mortensrud skal møte mennesker med flere sanser enn de talte setninger. Derfor vil vi legge særlig vekt på utsmykning og arkitektur. Hele bygget skal forkynne til alle våre sanser om den Gud vi tror på. Gjennom flere sanser skal de som besøker kirken få nye visjoner om Guds vilje med oss. Denne måten å tenke helhet på krever en koordinering av byggesaken som ikke bare er teknisk. Den må i like stor grad ha et kulturkirkelig anslag.

Støy og stillhet.

Kirkerommet skal være husets sentrum. Hit skal man, fra alle aktivitetsrom, kunne søke mot stillheten. Der skal være en naturlig handling å komme inn i kirken for å samle tankene, tenne et lys, be en bønn eller bare være for seg selv. Vår visjon er å skape et hus hvor ungdom kan være seg selv, hvor barn kan finne seg tilrette og hvor eldre kan møtes. I dette levende miljø skal kirkerommet ligge som et hverdagsmysterium; noe som trekker oss mot «det undrende», samme hvor på livsveien og troende vei man er kommet.

Det levende kirkerom.

Rommet - og rommene - bør utformes med «overraskelser». Kanskje skal det i vegger, gulv og tak ligge små «juveler» av symboler, setninger, begreper som gjør kirkerommets utforming til et livslang utfordring. Hver gang skal man oppdage noe nytt, et forsiktig ikon, smådekorasjoner, et «visittkort» av et skriftord man ikke hadde sett før. Kanskje skal kirkerommet være mørkere enn dagens arbeidskirker er; et rom å forsvinne i og samtidig et rom hvor man kommer fram i lyset ved alteret. Kanskje skal vi også ha et mindre pretensiosøst sidealter.

Kirkebyggutvalget
Postboks 130 Nordstrandshøgda
1112 Oslo

Referat fra møtet i Kirkebyggutvalget 17. jan. 96, prestekontoret.

Tilstede: Svein Erik Skibrek, Oddvin Øverbye, Tor Holtan Hartwig, Arild Bjerke, Tomm Kristiansen, Hans Martin Braathen og Wenche Braathen. Nytt medlem

1. Referat fra forrige møte. Orientering til Tomm som nytt medlem av komiteen.
2. Reguleringsplanen. Pr. 17. jan. ikke noe nytt. Den ligger nå hos Byrådet og behandles 1. eller 2. kvartal. NB! Se under sak.4.
3. Hvilke kontakter bør vi ta:
Notat fra Tor Holtan Hartwig: en oversikt over personer som det er aktuelt å holde kontakt med.

Svein Erik Skibrek: EØS-regler og kirkebygging,- se kopi vedlagt.

Tomm Kristiansen foreslår at vi tar kontakt med Kirkelig kulturverksted allerede nå, for å få en orientering om hva de eventuelt kan tilby. Tomm tar kontakt og spør om de kan være med på et møte med oss og menighetsrådet 15. febr.

Forslag fra Tor Holtan Hartwig om at vi ber om en økning av pengesummen som er avsatt til forprosjektet.
Aktuelle politikere orienteres med sikte på økonomisk beredskap til byggingen:

Byråd for kultur og byutvikling, Harald Bekken, kontaktes av Tomm og Tor.

Katrine Tornås, Kr.f. kontaktes av Tor.

Hjelmerud, Frp. kontaktes av Arild, og han spør om det er andre personer i byrådet som bør kontaktes.

Birkeland H. kontaktes av Svein Erik.

→
første gang
dette er
spørsmål

KIRKELIG KULTURVERKSTED

Wenche Braaten
Stenbråtveien 117
1283 Oslo

26.08.97

Vedr. Seminar om kirken på Mortensrud, på Hotell Hadeland

Kirkelig Kulturverksted har fått i oppdrag av Kirkelig Fellesråd og menighetsrådet i Mortensrud menighet å lage et skisseprosjekt på en ny kirke på Mortensrud.

Som en start på skisseprosjektet, har vi som du vet arrangert et seminar som en oppstart. Tanken er å samle mennesker som er viktige for prosjektet for informasjon, inspirasjon, og ikke minst for å dele visjoner og tanker tidlig i prosessen.

Sender deg programmet for seminaret.

For å komme til Hotell Hadeland, kjører du RV 4 retning Sinsen/Gjelleråsen - mot Gjøvik til du kommer til Gran (ca 50 km fra Gjelleråsen)
Riksveien går forbi Gran sentrum, og der er det et kryss hvor det står "Granvollen" og "Hoteller". Disse skiltene står i hvert kryss til en kommer til Granavollen, 4 km fra Gran og RV 4. Hotellet ligger 500 m nord for Søsterkirkene. Det er lett å finne fram.

Vi trenger å vite om du kommer til lunch på søndag og hvor lenge du blir. Ring oss om dette så snart som mulig.

Vennlig hilsen

Ragnhild Svoren
Ragnhild Svoren og Berit Hunnestad
Kirkelig Kulturverksted
Tlf A: 22 43 00 60 Tlf. P: 22 15 55 12

DeltagerlisteKIRKELIG
KULTURVERKSTED

Jan Olav Jensen	Arkitekt
Gunnar Torvund	Billedhugger
Arne Sæther	Dep. kirkekonsulent
Terje Hope	Interiørarkitekt
Erik Hillestad	Kirkelig Kulturverksted/Daglig leder
Ragnhild Svoren	Kirkelig Kulturverksted
Berit Hunnestad	Kirkelig Kulturverksted /Prosjektansvalig
Johan Kristian Stranden	Kirkeverge i Oslo
Terje Oterholt	Kirkevergen/bygg og anleggssjef
Gunnar Danbolt	Kunsthistoriker
Tom Kristiansen	Leder av Kirkeverkstedet
Stig Fossum	Leder av menighetsrådet
Wenche Braaten	Mortensrud kirke
Mette Kristin Brenna	Mortensrud kirke
Tore Holtan Hartwig	Mortensrud kirke
Wenche Ones	Nestleder i menighetsrådet
Svein-Erik Skibrek	Sokneprest
Sigmund Omang	Teknisk sjef - Bydel 9

KIRKELIG
KULTURVERKSTED

Mortensrudseminar - program

Søndag 31. august

- Kl. 13.00 - Lunch til alle som ønsker det.
- Kl. 14.00 - **Åpning**
Presentasjon av deltagere og program for seminaret
v/Berit Hunnestad og Erik Hillestad, Kirkelig Kulturverksted
- Kl. 14.30 - **"Mellom drøm og virkelighet"**
Visjoner og ønsker for Kirken på Mortensrud
v/Tomm Kristiansen, Mortensrud menighet
- Kl. 15.15 - **Veien fram**
Kort informasjon om prosess og framdrift,
ansvarsfordeling og beslutningsprosedyrer
v/John Kristian Stranden, Kirkeverge i Oslo og
Stig Fossum, leder av menighetsrådet
- Kl. 16.00 - Kaffepause
- Kl. 16.30 - **Presentasjon av KKV's arbeidsgruppe**
Kort presentasjon m/bilder: Jan Olav Jensen, Terje Hope og
Gunnar Torvund
- Kl. 17.45 - **Mortensrud - Bydel 9 - Søndre Nordstrand,**
Informasjon om Komunedelplan/detaljplaner - evt.
endringmuligheter før planen er satt. Visjoner og ønsker for
bydelen.
v/Sigmund Omang, teknisk sjef
- Kl. 18.45 - **Hva gjør et hus til en kirke?**
Er kirkebygget som symbol tydelig i vår tid?
Har vi noen spesifikke norske særtrekk i kirkearkitekturen ?
v/Gunnar Danbolt, professor i kunsthistorie
- Kl. 19.45 - Middag
- Kl. 21.00 - **Idédugnad**
Samtale om Mortensrud kirke, med mulighet for innspill og løse
idéer.

KIRKELIG
KULTURVERKSTED

Mandag 1. september

Kl. 8.30 - Frokost

Kl. 9.30 - **Innspill og råd fra kirkekonsulenten**
Bilder og evaluering av nyere kirkeprosjekter
v/Arne Sæther, Dep. kirkekonsulent

Kl. 10.3- Kaffepause

Kl. 11.00- **Romprogrammet**
Gjennomgang av menighetens ønsker til romprogram
Mulig sambruk med bydelen
v/Svein-Erik Skibrekke, sogneprest

Samtale og konkretisering av romprogrammet

Kl. 12.30 Lunch

Kirkelig fellesråd i Oslo

REFERAT FRA TELEFONMØTE I

BYGGEKOMITEEN FOR MORTENSRUD KIRKE

Mandag 29.mai 2000

Tilstede: Stig Fossum, Olav Svarva, Knut Brudeli, Steinar Nøvik og John Kristian Stranden

Andre : Jan Olav Jensen, Terje Oterholt

Sak 19/00 KIRKEKONSULENTENS BREV DAT. 29.03.00

Kirkekonsulenten har siden i fjor høst, offisielt, vært inne i denne byggesaken. Det ble innsendt endelig søknad om godkjenning til KUF 27.mars d.å. med kopi til biskop, prost og kirkekonsulent for uttalelser. I Kirkekonsulentens brev av 29.mars d.å., tidligere utsendt komiteens medlemmer, omhandler flere punkter hvorav følgende behandles i dette møte:
"Hovedgulvet må være horisontalt".

Gulvet i kirkerommet har vært skrått siden kirkeverkstedets ideer ble omsatt til konkrete skisser/tegninger. Kirkekonsulentens hovedinnvending er at hellende gulv vanskeliggjør en fleksibel innredning av kirkerommet.

Med dette som utgangspkt. drøftet byggekomiteen grundig det oppståtte problem og kom frem til følgende:

Vedtak:

- 1 Forutsatt at det ikke kommer sterke innvendinger fra biskop/departement om at det hellende gulvet vanskeliggjør liturgiske/kirkelige handlinger opprettholdes byggekomiteens tidligere standpunkt i saken.
- 2 Det bes om umiddelbart møte med biskop/departement for å avklare ovennevnte.

Postadresse
Boks 2674 St. Hanshaugen
0131 Oslo

Besøksadresse
Åkersbakken 32

Telefon
22 69 45 90

Telefaks
22 69 6619

Org.nr.:
976 997 608

utsendt Bk 26.

KIRKEKONSULENTEN *sivilarkitekt MNAL Arne E. Sæther*

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementets konsulent i kirkebygging

Vår dato	Vår referanse
29.03.00	00 111
Deres dato	Deres referanse

Kirkelig fellesråd i Oslo
Pb. 2674 St. Hanshaugen
0131 Oslo

MORTENSRUD KIRKE

I brev av 27.03.00 fra kirkevergen har jeg mottatt kopi av søknadsmaterialet som er sendt til Kirkedepartementet. Jeg har gått igjennom materialet for å se om noe manglet. I går tok jeg kontakt med arkitekten og ba om følgende supplerende materiale :

- Tegninger i målestokk 1:100
- Tegninger av liturgiske møbler i mål 1:10 / 1:20.
- Oppgi brutto gulvflate pr. etasje i begge bygninger
- Rapport fra akustisk konsulent vdr. kirkerommet
- Orgelets størrelse

I tillegg må plass for det liturgiske koret vises. Koret skal ha god kontakt med organisten og fellesskapet rundt bordalteret.

Fra arkitekten foreligger forslag til varierende møblering av kirkerommet. Som jeg tidligere har påpekt er dette viktig å få til. Snitttegningene viser imidlertid at gulvet *fortsatt* er planlagt med *helling* ned mot fondveggen. De foreslåtte alternative møbleringsforslagene er da bare en «ønskedrøm». Hovedgulvet må være horisontalt. Da arbeidet på tomte allerede er satt igang, mener jeg at det er viktig at byggherren får klar beskjed om det med en gang. Jeg vil anbefale at byggherren ikke setter igang med byggearbeider før prosjektet er godkjent.

Når det ovenstående nevnte materiale er mottatt, vil en vurdering av prosjektet bli foretatt umiddelbart.

Vennlig hilsen

Arne E. Sæther

Arne E. Sæther

Gjenpart :
Oslo biskop
Prost Tore Kopperud, Ekebergvn. 238, 1166 Oslo
Jensen og Skodvin arkitektkontor

KIRKEKONSULENTEN *sivilarkitekt MNAL Arne E. Sæther*

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementets konsulent i kirkebygging

Kirkelig fellestråd i Oslo
Pb. 2674 St. Hanshaugen
0131 Oslo

Vår dato	Vår referanse
19.05.00	00 179
Deres dato	Deres referanse
6.14.2	2000/0081-1
Saksbehandler:	T.O. → K. → JRS
23 MAI 2000	

MORTENSRUD KIRKE

Jeg viser til mitt brev av 29.03.00 hvor jeg etterlyste diverse tegninger og beskrivelser.

04.05.00 var arkitekt Jensen og interiørarkitekt Hope her og overleverte tegninger av anlegget i målestokk 1: 100, datert 20.10.99, og tegninger av liturgiske møbler i mål 1: 10/20, datert 02.05.00. Tegningene ble gjennomgått, slik at det ikke skulle være noen misforståelser når det gjelder hva som er ment med strekene. Da det delvis er tegnet meget «abstrakt», og det henvises til detaljtegninger som ikke er oversendt, var det nødvendig med en gjennomgang. På møtet kom jeg med diverse innvendinger vedrørende dårlige løsninger eller mangel på løsninger, og la frem en skisse (datert 04.05.00) som viser hvordan man kan løse innredningen av kirkerommet på en funksjonell, kommunikasjonsmessig og liturgisk langt bedre måte.

08.05.00 var kirkeverge Stranden og anleggssjef Oterholt her. Prosjektet ble gjennomgått og de samme innvendinger fremlagt. Konklusjonen på møtet var at det skal fremlegges nye tegninger som viser at kirkerommet er brukbart.

Allerede ved første presentasjon av prosjektet ved arkitekten og medlemmer av byggekomiteen, kom jeg med viktige innvendinger mot organiseringen av kirkerommet. Tegninger og beskrivelse var presentert i et udatert projektheft «Ny kirke på Mortensrud». Et «referat» fra møtet er «gjengitt» i Kirkelig Kulturverksteds 25-års brosjyre. De mest uheldige løsningene var at kirkerommet var prosjektert med skrått gulv og at fondveggen var i glass, slik at man så ut. Det skrå gulvet hinder bl.a. fleksibilitet når det gjelder ulike sitteplassgrupperinger til ulike liturgiske samvær m.m.. Liturger og andre som deltar i alterområdet (bl.a. brudepar) vil bli sett som skygger.

I prosjektet har man vært mer opptatt av stein og planter enn av liturgi og tilretteleggelse for f.eks. konserter. Det hevdes fra planleggerne at man ønsker å bygge en kirke hvor folk ønsker å gifte seg. Selv det fungerer ikke her.

På postmodernistisk maner har man hentet et sitat fra arkitekturhistorien, en lengderettet kirke i stein med brått saltak (romansk) og satt det på tomten med retning mot nord. Man har glemt at lengderetningen har som forutsetning en orientering (mot øst). Når da gulvet i tillegg heller ned mot nord, er assosiasjonen «nord og ned» nærliggende. En bekreftelse på at det er dødsriket som kommer til uttrykk, gir menneskeskyggene som vandrer i alterområdet (p.g.a. motlys).

Da det har vært litt vanskelig å nå ut med motforestillinger, vil jeg sette opp en liste her over forhold som må være tilfredsstillende :

Post- og kontoradresse : Kirkekonsulenten, Haugboveien 10A, 1384 Asker Tlf. og fax 66 78 08 55

- 1) Feiring av nattverd, samling rundt bordet
- 2) Samling rundt døpefonten / dåpsbrønnen. Døpefonten bør være ved inngangen og ha rennende vann.
- 3) Konfirmasjonshandling
- 4) Vielse
- 5) Plass til orgel
  - kontakt med sangere
  - akustisk godt plassert
- 6) Plass for liturgisk kor, 10 - 20 plasser. Skal sitte på samme sted hvor man synger. I samlingen ved alteret.
- 7) Plass til sangkor som deltar i gudstjenesten. Det skal ikke stå i veien for altertjenesten. Plass til 20-40 personer.
- 8) Plass for sangkor og orkester ved konserter. Opptil 100 sangere. Disse skal ikke «ødelegge» for alterområdet. Plassert på et gunstig sted både akustisk og visuelt.
- 9) Plass for opptreden / drama både i gudstjenesten og i andre anledninger.
- 10) God kommunikasjon mellom liturger og menighet. Avstand, se ansikt.
- 11) Kunne sitte nært eller på avstand. Kunne bli «sett» eller forbli «usett».
- 12) Kunne ommøblere sitteplassene. Det kan være både stoler og benker, men benkene må lett kunne flyttes.

Nesten ingen av de forhold som er nevnt ovenfor er tilfredsstillende løst i prosjektet. I det forslaget som jeg har skissert (04.05.00), får de fleste handlinger utmerkede forhold både akustisk, kommunikasjonsmessig og handlingsmessig.

Andre forhold som det må gjøres noe med :

- I gulvet ved hovedinngangen er det vist en bred rampe med stigning fra 1: 12 til 1: 2,5. For det første er det uheldig at rullestolbrukere skal møte en hindring rett innenfor kirkedøren. For det andre er det **farlig** for alle å komme rett utenfra med våte sko å gå i en skråbakke.
- På galleriet er det vist et gulv som det er **meget farlig** å gå på. I tillegg vil ikke rekkverket være tilfredsstillende.

For å vise arkitektens manglende forståelse for handlingenes plass og de liturgiske gjenstanders størrelse, viser jeg på en skisse alterets størrelse, slik den er skissert av interiørarkitekten (har de ikke samarbeidet?), sett i forhold til hva arkitekten har avsatt. Tilsvarende er det vist en min. størrelse på et orgel.

Den nødvendige litteratur om det liturgiske rommet med størrelser på gjenstander, nødvendig handlingsareal osv. er formidlet til byggekomiteen. Det ser ut til at man har glemt alt dette i gleden over å se at fjellet stikker opp i gulvet, og at veggene blir i naturstein. Skal man kalle bygget en kirke, må også Kirken kunne samles der på en tilfredsstillende måte.

Vennlig hilsen

Arne E. Sæther

Arne E. Sæther

Gjenpart :
KUF
Oslo biskop

Liste over illustrasjoner

Ill. 1 – 26: Mortensrud kirke, Helga Vaneks vei 15, Oslo. Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS (2002).:

Ill. 1a: Kirkeanleggets plassering på tomten, areal 7 på Oslo kommunes arealkart over Lofsrud – Mortensrud, se også Ill. 41. Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS (2002). *Byggekunst* 4 (2002).

Ill. 1b: Øverst lengdesnitt av kirkeanlegget med kirken på høyden til høyre og menighetscenteret nede til venstre forbundet med en skrånende kirkebakke. Nederst grunnplan med kirken til venstre og menighetscenteret til høyre. Tegninger: Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS (2002). *Byggekunst* 4 (2002).

Ill. 2: Kirkebygget sett fra vest med med tilbyggene i kor og kapell. Kampanilen helt til høyre i bildet. Foto: arkitekten. *Byggekunst* 4 (2002).

Ill. 3: Et enkelt kors over mønet bærer bud om et sakralt bygg. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 4: Nødutgang fra galleriet via trapp på veggen mot øst. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 5a: Utsnitt av veggen mot øst med trapp og vinduer. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 5b: Del av kirkebygget og inngangspartiets oppriss mot øst. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 6: Inngangsfasaden med furuer både inne i og utenfor kirken. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 7: Fasaden mot sør med kampanilen. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 8: Veggen mot vest med vinduer og glasspaneler. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 9: Terrasse med balustrade. Foto: Ragnhild Lavik (2007).

Ill. 10: Del av fasaden mot sør med kirkebakken i betong. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 11: Utsparing for trær i betongdekket. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 12: Kirkebakken møter menighetshuset mot sør. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 13: Det bærende stålskjelettet og de "løftede" murene. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 14: Det smale vedlikeholdsgalleriet over sideskipet mot vest sett nedenfra. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 15: Detalj av stålkonstruksjonen som holder mur og glasspaneler. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 16: Detalj av muren vist i Ill. 14. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 17: Murveggen som lysfilter. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design*, nr. 19, (2004).

Ill. 18: Tønnehvelvet i kirkestuen er kledd med tegl. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 19: Kirketorget med atriene som danner passasjen inn i kirkerommet. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 20: Atrium med skogbunn. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 21: Atrium med tremmegulv. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 22: Gulv og vegger i inngangspartiet. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 23: Prekestolen på bergryggen fremme i koret. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 24: Galleri over sideskipet mot øst med balustrade i stålprofiler. Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).

Ill. 25: Trappeløp til galleriet. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

Ill. 26: Kapellet med altersten i hvit marmor. Foto: Ragnhild Lavik (2005).

- Ill. 27: Kirkeromstyper. Arne E. Sæther. *Kirken som bygg og bilde*. Asker: Sæthers Forlag, 2001, 57.
- Ill. 28a: Urnes stavkirke (1130 – 1150). Foto: Birger R. Lindstad i *Norges stavkirker*. Oslo: Boksenteret A/S i samarbeid med Fortidsminneforeningen, (1998), 7.
- Ill. 28b: Fjære kirke (1150). Foto: Kjell Olav Haugen i *Fjære kirke: Kirkested i tusen år*. Presentasjonshefte utgitt av Fjære menighet i samarbeid med Fjære historielag, (2003), forsidebilde.
- Ill. 29: Nygotisk kirketype. Tegning: Arne E. Sæther. Arne E. Sæther. *Kirken som bygg og bilde*. Asker: Sæthers Forlag, 2001, 48.
- Ill. 30: Grunnplan (halvvinge) Slettebakken kirke, Bergen. Arkitekt Tore Sveram (1970). Arne E. Sæther. *Kirken som bygg og bilde*. Asker: Sæthers Forlag, 2001, 274.
- Ill. 31: Grunnplan (helvinge) Søreide kirke, Bergen. Arkitekt Helge Hjertholm (1973). Arne E. Sæther. *Kirken som bygg og bilde*. Asker: Sæthers Forlag, 2001, 277.
- Ill. 32: Grunnplan (helvinge) Fyllingsdalen kirke, Bergen. Arkitekt Helge Hjertholm (1976). Arne E. Sæther. *Kirken som bygg og bilde*. Asker: Sæthers Forlag, 2001, 283.
- Ill. 33: Tromsdalen kirke, Tromsø. Arkitekt Jan Inge Hovig (1960). Tegning: Arne E. Sæther. *Kirken som bygg og bilde*. Asker: Sæthers Forlag, 2001, 56.
- Ill. 34: Landskapsarkitektur med lekeapparat i bomiljøet, Mortensrud, Oslo. Foto: Ragnhild Lavik (2007).
- Ill. 35: Eksempel på blokkbebyggelse ved Senter Syd Mortensrud, Oslo. Foto: Ragnhild Lavik (2005).
- Ill. 36: Mortensrud T-banestasjon, Oslo. Foto: Ragnhild Lavik (2005).
- Ill. 37: Gudstjeneste i "Lofsruddomen". Lofsrud skole, Oslo. Moe-Levorsen Arkitekter (1988). Foto: *Mur 4* - 1988.
- Ill. 38: Stovner kirke, Oslo. Arkitekt Harald Hille (1979). Tegning: Arne E. Sæther. Arne E. Sæther. *Kirken som bygg og bilde*. Asker: Sæthers Forlag, 2001, 287.
- Ill. 39: CD utgitt til Kirkelig Kulturverkstedets 30-årsjubileum illustrert med bilder fra Mortensrud kirke. Foto: Jan Olav Jensen.
- Ill. 40a: St. Johannes kapell på Nordkapp. Design: Kirkelig Kulturverksted (1989). Foto: Ulf Grønvold. *Byggekunst* 8, (1990), 447.
- Ill. 40b: St. Johannes kapell på Nordkapp. Design: Kirkelig Kulturverksted (1989). Foto: Ulf Grønvold. *Byggekunst* 8, (1990), 446.
- Ill. 41: Arealplan over Lofsrud - Mortensrud, Oslo, med kirketomten, areal 7, og veien inn til parkeringsplassen mellom feltene 6 og 4-7. Oslo kommune. *Lofsrud – Mortensrud, Kommunedelplan vedtatt av Oslo bystyre 17. juni 1998*.
- Ill. 42: Leprosospitalet, Lasur, India. Arkitekter Jan Olav Jensen og Per Christian Brynhildsen (1983-85). Foto: Jan Olav Jensen. Norsk Arkitekturmuseum. *arkitektur i Norge. årbok 2002*. Oslo: Forlaget Bonytt, 2002, 109.
- Ill. 43: Truckgarasje i Rolvsøy. Arkitekt Jan Olav Jensen (1987-89). Foto: Jan Olav Jensen. Norsk Arkitekturmuseum. *arkitektur i Norge. årbok 2002*. Oslo: Forlaget Bonytt, 2002, 109.
- Ill. 44: Villa Wormdal/Haug (1989). Arkitekt Jan Olav Jensen (1989-92). Foto: Jan Olav Jensen. Norsk Arkitekturmuseum. *arkitektur i Norge. årbok 2002*. Oslo: Forlaget Bonytt, 2002, 110.
- Ill. 45: Modell av Mortensrud kirke med flatt tak (1998). Foto: Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS.
- Ill. 46: Skisse til kirkerommets grunnplan med fjellryggen markert i midtskipets gulv. Tegning: Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS.
- Ill. 47: Modell av kirkerommet i Skisseprosjektet 1998. Foto: Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS.
- Ill. 48: Dugnadsinnsats på kirketomten. Foto: Menighetsbladet *Rudstikka*. Mortensrud menighet, 1999, 3.
- Ill. 49a, b, c, d: Arkitektens forslag til stoloppstilling i kirkerommet. Tegninger: Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS (2000).
- Ill. 50: Storhamarlåven, Hedmarksmuseet i Hamar. Arkitekt Sverre Fehn (1988). Foto: Ragnhild Lavik (2006).
- Ill. 51: Norsk Bremuseum i Fjærland. Arkitekt Sverre Fehn (1991). Foto: Finn Loftesnes. Norsk Bremuseum. www.bre.museum.no.

- Ill. 52: Del av muren på Lysaker kollektivterminal. Arkitekt Jan Olav Jensen (1993). Foto: Ragnhild Lavik (2007).
- Ill. 53a: Grunnplan Mortensrud kirke. Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS. *Byggekunst* 4, (2002), 17.
- Ill. 53b: Tverrsnitt Mortensrud kirke. Jensen & Skodvin Arkitektkontor AS. *Byggekunst* 4, (2002), 16.
- Ill. 54: Gammel steinbu, Bakli i Fortundalen. Foto: Per Roger Lauritzen. Den Norske Turistforening. *På tur i Breheimen: Årbok 2000*, 95.
- Ill. 55: Notre Dame du Haut, Ronchamp, eksteriør. Arkitekt Le Corbusier (1950-54). Foto: Arcaid/S. Couturier. William J. R. Curtis. *Modern architecture since 1900*. Third edition. London: Phaidon Press Limited, 1996, 418.
- Ill. 56: Notre Dame du Haut, Ronchamp, interiør. Arkitekt Le Corbusier (1950-54). Foto: Bernhard Moosbrugger, Zürich. William J. R. Curtis, *Modern Architecture since 1900*. Third edition. London: Phaidon Press Limited, 1996, 421.
- Ill. 57: St. Petri kyrka. Arkitekt Sigurd Lewerentz (1986). Foto: Klippans kyrkostiftelse Broschyr – Sankt Petri kyrka 1986. www.svenskakyrkan.se/klippan/St.P_fakta.htm.
- Ill. 58a: Tempelplatsens kyrka, Helsinki, eksteriør. Arkitekter Timo og Tuomo Suomalainen (1968-1969). Foto og layout: Värisuomi Oy. Presentasjonshefte (1981) forsidebilde.
- Ill. 58b: Tempelplatsens kyrka, Helsinki, interiør. Arkitekter Timo og Tuomo Suomalainen (1968-1969). Foto og layout: Värisuomi Oy. Presentasjonshefte (1981).
- Ill. 59: "Hamardomen", vernebygget over domkirkeruinene, Hedmarksmuseet i Hamar. Arkitekt Kjell Lund (1998). Foto: Per Nagel. *Living Architecture: Scandinavian Design* nr. 19, (2004).